

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTUI

ANIQ VA TABIIY FANLAR FAKULTETI

**INTELLEKTUAL FANLAR VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI
KAFEDRASI**

**XALQ HUNARMANCHILIGI VA BADIY
LOYIHASH**

60111300-Texnologik ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun
o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etgan
fanidan

**O‘QUV-USLUBIY
MAJMUA**

**Bilim sohasi: 100000 – Ta’lim
Ta’lim sohasi: 110000 – Ta’lim
Ta’lim yo‘nalishi: 60111300 – Texnologik ta’lim**

Namangan – 2026 yil

ANNOTATSIYA

Ushbu darslik "Xalq hunarmandchiligi va badiiy loyihalash" fanining mazmunini chuqur yoritishga, xalq hunarmandchiligining kelib chiqishi, tarixiy rivojlanishi, shakllanish bosqichlari va asosiy yo'nalishlari haqida keng qamrovli ma'lumot berishga qaratilgan. Darslikda o'zbek milliy hunarmandchiligining boy merosi alohida e'tibor bilan yoritib berilgan, uning turli sohalari yog'och o'ymakorligi, ganchkori, rassomchilik, zardo'zlik, kashtachilik, gilam to'qish, shuningdek, qurilish va badiiy dizayn kabi san'at sohalarining sirlari ochib berilgan. Darslikda nafaqat nazariy bilimlar, balki ushbu sohada qo'llaniladigan muhim atamalar ham mavjud bo'lib, ular o'zbek, rus va ingliz tillarida berilgan. Bu talabalar tomonidan professional terminologiyani chuqur o'zlashtirishga va xalqaro ilmiy manbalar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

U yosh avlod qalbida milliy qadriyatlarimizga hurmat va ehtirom tuyg'usini shakllantirishga, ajdodlarimizdan meros bo'lib qolgan boy hunarmandchilik an'analarini qadrlashga va ular bilan faxrlanish va g'urur tuyg'usini kuchaytirishga qaratilgan. Shuningdek, u talabalarda ijodkorlik, go'zallikka intilish, ijodkorlik ruhini rivojlantirishga va ularga xalq hunarmandchiligi ustalarining munosib vorislari bo'lishga yordam berishga xizmat qiladi.

Ushbu darslik 60111300 - "Texnologik ta'lim" yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan talabalar uchun mo'ljallangan bo'lib, ularning kasbiy bilim va ko'nikmalarini boyitishga xizmat qiluvchi muhim o'quv resursi sifatida tavsiya etiladi.

АННОТАЦИЯ

Данный учебник направлен на глубокое раскрытие содержания дисциплины «Народные ремёсла и художественное проектирование», предоставляя всестороннюю информацию о происхождении народного ремесленничества, его историческом развитии, этапах становления и основных направлениях. В учебнике особое внимание уделено богатому наследию узбекского национального ремесла, раскрываются секреты различных его видов резьбы по дереву, ганчевой резьбы, живописи, золотого

шитья, вышивки, ковроткачества, а также строительства и художественного дизайна. В учебнике представлены не только теоретические знания, но и важнейшие термины, используемые в данной области, которые приведены на узбекском, русском и английском языках.

Это способствует глубокому усвоению студентами профессиональной терминологии и развитию навыков работы с международными научными источниками. Он направлен на формирование у молодого поколения чувства уважения и почитания к нашим национальным ценностям, на воспитание бережного отношения к богатым ремесленным традициям, унаследованным от предков, а также на укрепление чувства гордости и достоинства. Кроме того, учебник способствует развитию у студентов творческих способностей, стремления к красоте и художественного мышления, помогая им стать достойными продолжателями дела мастеров народного ремесла.

Данный учебник предназначен для студентов, обучающихся по направлению 60111300 — «Технологическое образование», и рекомендуется как важный образовательный ресурс, способствующий обогащению их профессиональных знаний и навыков.

ABSTRAKT

This textbook is aimed at providing an in-depth coverage of the content of the course “Folk Crafts and Artistic Design,” offering comprehensive information on the origins, historical development, stages of formation, and main directions of folk craftsmanship. The textbook pays special attention to the rich heritage of Uzbek national handicrafts, revealing the secrets of various fields such as wood carving, ganch carving, painting, gold embroidery, embroidery, carpet weaving, as well as construction and artistic design.

The textbook includes not only theoretical knowledge but also essential terminology used in this field, presented in Uzbek, Russian, and English. This contributes to students' thorough mastery of professional terminology and the development of skills in working with international scientific sources. It is also intended to foster in the younger generation a sense of respect and appreciation for

our national values, to encourage the preservation and pride in the rich handicraft traditions inherited from our ancestors, and to strengthen feelings of honor and pride. Furthermore, it serves to develop students' creativity, aesthetic appreciation, and artistic spirit, helping them become достойные successors of master artisans in the field of folk crafts.

This textbook is designed for students studying in the 60111300 – “Technological Education” program and is recommended as an important educational resource that contributes to enriching their professional knowledge and skills.

KIRISH

*"San'at — xalqning ruhi,
me'morchilik esa uning yuzdir."
— O'zbek xalq hikmati*

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida milliy madaniyat va qadriyatlarni asrab-avaylash, ularni zamonaviy taraqqiyot talablari bilan uyg'unlashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, xalq hunarmandchiligi - insoniyatning ko'p asrlik tajribasi, estetik qarashlari va mehnat faoliyati mahsuli sifatida nafaqat tarixiy-madaniy meros, balki iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismi ham hisoblanadi. Shu bois, texnologik ta'lim tizimida "Xalq hunarmandchiligi va badiiy loyihalash" fanining o'rni beqiyosdir.

Xalq hunarmandchiligi - bu xalqning kundalik turmushi, urf-odatlar, milliy an'analar, estetik didi va ma'naviy dunyosini aks ettiruvchi ijodiy faoliyat turi bo'lib, u avloddan-avlodga o'tib kelayotgan boy tajriba va bilimlar majmuasidir. Hunarmandchilik mahsulotlari oddiy iste'mol buyumlari bo'lishi bilan birga, ularning har biri o'zida ma'lum bir ramziy ma'no, estetik qadriyat va tarixiy xotirani mujassam etadi.

O'zbek xalq hunarmandchiligi juda boy va rang-barang bo'lib, uning shakllanishi qadimiy sivilizatsiyalar davriga borib taqaladi. Markaziy Osiyo hududida yashagan ajdodlarimiz turli tabiiy resurslardan unumli foydalanib, o'ziga xos hunar turlarini rivojlantirganlar. Natijada kashtachilik, zardo'zlik, kulolchilik, zargarlik, yog'och o'ymakorligi, gilamdo'zlik, savat to'qish kabi ko'plab san'at turlari yuzaga kelgan va bugungi kungacha yetib kelgan. Mazkur fan doirasida xalq hunarmandchiligining umumiy asoslari, uning turlari va yo'nalishlari chuqur o'rganiladi. Talabalar nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'ladilar, balki amaliy mashg'ulotlar orqali hunarmandchilik ko'nikmalarini ham egallaydilar. Bu esa ularning kelajakdagi pedagogik va kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Xalq hunarmandchiligining asosiy xususiyatlaridan biri — uning amaliy va estetik yo'nalishlarni o'zida uyg'unlashtirganidadir. Hunarmand tomonidan yaratilgan har bir buyum nafaqat foydali, balki go'zal ham bo'lishi talab etiladi. Shu sababli,

hunarmandchilik san'ati insonda estetik didni shakllantirish, go'zallikni his etish va uni yaratish qobiliyatini rivojlantiradi.

Hunarmandchilik turlari turli mezonlarga ko'ra tasniflanadi. Masalan, ishlatiladigan materiallarga ko'ra (matoga ishlov berish, yog'ochga ishlov berish, metallga ishlov berish), texnologik jarayonlarga ko'ra (tikuvchilik, to'qimachilik, o'ymakorlik), funksional vazifasiga ko'ra (maishiy buyumlar, bezak buyumlar, marosim buyumlari) kabi guruhlariga ajratish mumkin. Kashtachilik san'ati xalq hunarmandchiligining eng qadimiy va keng tarqalgan turlaridan biri hisoblanadi. Kashta tikish orqali turli matolarga naqshlar tushiriladi, ular orqali milliy ramzlar, tabiat elementlari, geometrik shakllar ifodalanadi. Har bir naqsh o'ziga xos ma'noga ega bo'lib, u xalqning dunyoqarashi va estetik qarashlarini aks ettiradi. Kashtachilikning turli usullari mavjud bo'lib, ular orasida zanjirsimon tikuv, bosma tikuv, ilmakli tikuv kabi turlar keng qo'llaniladi. Applikatsiya usuli esa mato yoki boshqa material parchalari yordamida buyumlarni bezash san'ati bo'lib, u ijodiy yondashuvni talab etadi. Bu usulda turli rang va shakldagi materiallar birlashtirilib, kompozitsion jihatdan mukammal buyumlar yaratiladi.

Applikatsiya texnikasi zamonaviy dizayn bilan uyg'unlashib, yangi badiiy yechimlar yaratishga imkon beradi. Zardo'zlik san'ati esa o'zining nafisligi va murakkabligi bilan ajralib turadi. Bu san'at turida oltin va kumush iplar yordamida matolarga bezaklar tushiriladi. Zardo'zlik buyumlari ko'pincha marosimlarda, tantanali tadbirlarda qo'llaniladi va ularning har biri yuqori darajadagi mahoratni talab etadi. Tikuv buyumlarini zardo'zlik asosida bezash jarayoni esa alohida e'tibor va aniqlikni talab qiladi. Milliy bosh kiyimlardan biri bo'lgan do'ppi tikish texnologiyasi ham ushbu fan doirasida muhim o'rin tutadi. Do'ppi andozasini tayyorlash, matoni tanlash, naqsh tushirish va tikish jarayonlari bosqichma-bosqich o'rganiladi. Do'ppilar hududiy xususiyatlariga ko'ra turlicha bo'lib, ularning har biri o'ziga xos bezak va shaklga ega. Quroqchilik texnikasi esa mato qoldiqlaridan foydalanib yangi buyumlar yaratish san'ati bo'lib, u iqtisodiy jihatdan samarali va ekologik ahamiyatga ega. Bu texnika orqali turli geometrik shakllar asosida estetik buyumlar yaratiladi. Gilam va savat to'qish san'ati esa xalq hunarmandchiligining

muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u uzoq tarixga ega. Gilamlar nafaqat maishiy buyum, balki san‘at asari sifatida ham qadrlanadi. Savat to‘qish esa tabiiy materiallardan foydalanib turli maishiy buyumlar yaratishga xizmat qiladi. Yog‘och o‘ymakorligi, naqqoshlik va me‘morchilik san‘ati esa milliy me‘moriy an‘analar bilan chambarchas bog‘liqdir. Bu san‘at turlari orqali binolar, mebellar va boshqa buyumlar bezatiladi. Har bir naqsh va bezak o‘ziga xos ma’noga ega bo‘lib, u milliy estetikani aks ettiradi. Zargarlik va kulolchilik san‘ati ham xalq hunarmandchiligining muhim turlaridan hisoblanadi. Zargarlikda turli metallardan bezak buyumlar yaratilsa, kulolchilikda loydan turli idishlar va san‘at asarlari tayyorlanadi.

Mazkur darslikning asosiy maqsadi — talabalarni xalq hunarmandchiligining nazariy va amaliy asoslari bilan tanishtirish, ularda ijodiy fikrlash, estetik did va kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirishdir. Shu bilan birga, milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish orqali raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash ham ko‘zda tutiladi.

Xalq hunarmandchiligining umumiy asoslari, xalq hunarmandchiligi turlari xalq hunarmandchiligi san'ati haqida umumiy ma'lumot.

REJA

1. Xalq hunarmandchiligining mazmuni, mohiyati va tarixiy taraqqiyoti
2. O'zbekiston hududida hunarmandchilikning shakllanish bosqichlari
3. Xalq hunarmandchiligining asosiy turlari va ularning xususiyatlari
4. Xalq hunarmandchiligi fanini o'qitishning didaktik asoslari
5. Xalq hunarmandchiligini rivojlantirishning huquqiy-me'yoriy asoslari

Tayanch so'z iboralar: *Hunarmandchilik, ko'nhilar, etikdo'zlar, maxsido'zlar, kovushchilar, to'qimachilik (bo'zchilar, atlaschilar, gilamchilar), metall ishlash (temirchilar, zargarlar) chevarlik, kashtachilik, do'ppi tikish.*

Xalq hunarmandchiligining mazmuni, mohiyati va tarixiy taraqqiyoti

Respublikamiz siyosatida yoshlarni o'qitish va tarbiyalash masalalari alohida o'rin tutadi. Buni "Ta'lim to'g'risida" qonunda, Prezidentimizning ta'lim tizimi, kadrlar tayyorlash va barkamol avlod tarbiyasini tubdan isloh qilish haqidagi nutqlarida hamda asarlarida, shuningdek, o'qitish tizimida yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llash sohasida olib borilayotgan ishlarda ko'rish mumkin. Pedagogika institutlarida talabalarga oliy ma'lumot berish, ularni ilm-fan, texnika va texnologiyalarni o'zlashtirishlarini ta'minlashdan iborat bo'libgina qolmay, balki o'quvchilarga - yosh avlodga ushbu bilimlarni berish, ularni tarbiyalash, dunyoqarashida ilmiy, texnikaviy taraqqiyotga intilishni tarbiyalashga o'rgatishdan iboratdir.

Ma'lumki, xalq hunarmandchiligi tanlov fanini o'qitish hozirgi zamon talabi bilan rivojlanishi va jadallashishi katta ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda mutaxassis kadrlar tayyorlash, ta'lim berish tizimi hayotimizda, jamiyatimizda bo'layotgan islohotlar yangilanish jarayonlari talablari bilan yaqindan bog'langaligi har tomonlama sezilmoqda. Biroq, ochiq tan olishimiz kerakki, hozirgi zamon talabiga to'liq javob berishga har kim ham qodir emas, chunki haligacha eskicha

fikrlab va yangiliklarni hali to'la-to'kis tuchunmaganlar, afsuski, oramizda uchrab turibdi. Bunga avvalo maktab va boshqa o'quv yurtlarining moddiy bazasini juda nochor ahvoldaligi sababdir. Albatta bu keltirilgan birgina misol tarbiyachi, o'qituvchi xodimlarga ta'sir etmay iloji yo'q.

Hunarmandchilik – har bir mamlakatlarda avvalgi bosib o'tilgan bosqich bo'lib avvalda deyarli bir xil bir nechta sodda tarmoqlarda bo'lgan, sekin asta mintaqaviy joylashuv taqozosiga ko'ra tarmoqlashib, rivojlangan va hozirgi kundagi zamonaviy sanoat ko'rinishga yetib keldi. Hunarmandchilik tovar-pul munosabatlariga kengroq va chuqurroq tortilganligi sari tabaqalashdi. Uddaburon va serharakat hunarmandlar boyib dastlabki kapital jamg'arilishi tufayli kapital sohibiga aylandi va ularning ustaxonalari negizida kichik zavod va fabrikalar vujudga keldi, bu korxonalarda kambag'allashgan hunarmandlar yo'llanib ishlay boshladi. Natijada hunarmandchilikning rivoji bozor iqtisodiyotining kapitalistik shaklini yuzaga keltirdi.

Hunarmandchilik Yevropa shaharlarida sanoat rivojiga ham o'z hissasini qo'shdi (to'qish dastgohlari takomillashdi, 14-asr o'rtalarida Germaniyada domna pechlarining paydo bo'lishi metallurgiyada jiddiy o'zgarishlarga olib keldi. 14-15-asrlarda o'q otar qurollar ishlab chiqarila boshlandi). Kapitalistik ishlab chiqarish munosabatlari H.ning keyingi taraqqiyotiga zarba berdi, hunarmandchilikning ko'pgina sohalari tushkunlikka uchradi. Sanoat to'ntarishi oqibatida tez va arzon ommaviy ishlab chiqarila boshlagan fabrika, zavod mahsulotlari hunarmandchilik mahsulotlarini bozordan siqib chiqardi. Rivojlangan mamlakatlarda yakka buyurtmalar va qimmatbaho badiiy buyumlar tayyorlaydigan hunarmandchilik sohasirigina (tikuvchilik, etikdo'zlik, gilamchilik, zargarlik, o'ymakorlik va boshqalar) saqlanib qoldi. 20-asr boshlarida esa mashinalashgan ishlab chiqarish keng yo'lga qo'yilishi bilan hunarmandchilik mahsulotlarining tur tarkibi va ishlab chiqarish hajmi keskin kamaydi. 20-asr davomida va 21-asr boshlariga kelib yirik industrial ishlab chiqarish qaror topgan bo'lsa-da, hunarmandchilikning mavqei saqlanib qoldi.

Xalq hunarmandchiligining mazmuni, mohiyati va tarixiy taraqqiyoti mavzusida soʻz yuritadigan boʻlsak, hurmatli tinglovchilar, bu mavzu nafaqat milliy merosimizning chuqur ildizlarini ochib beradi, balki bugungi kunimizda ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmaydigan, hatto tobora kuchayib borayotgan madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy qadriyatlarimizdan biri ekanligini taʼkidlaydi. Xalq hunarmandchiligi – bu oddiy qoʻl mehnati asosida, anʼanaviy usullar va tabiiy materiallardan foydalanib, yakka tartibda yoki oilaviy sharoitda amalga oshiriladigan mayda tovar ishlab chiqarish turi boʻlib, u insoniyatning qadimiy davridan boshlab jamiyat rivoji bilan chambarchas bogʻliq holda shakllangan va takomillashgan. Uning mazmunini ochib bersak, bu nafaqat hunar va kasb-korlarning birlashmasi, balki kundalik hayotning ajralmas qismi, uy-roʻzgʻor buyumlari, bezaklar, kiyim-kechak va meʼmoriy elementlarni yaratish jarayoni. Masalan, kulollik, duradgorlik, temirchilik, misgarlik, binokorlik, toshtaroshlik, oʻymakorlik, kashtadoʻzlik, koʻnchilik, tikuvchilik, toʻquvchilik, zargarlik, zardoʻzlik, boʻyoqchilik kabi koʻplab ixtisosliklar uning tarkibiga kiradi. Oʻzbekiston kabi qadimiy madaniyat maskanida hunarmandchilik chuqur ixtisoslashgan boʻlib, terini qayta ishlash (koʻnchilar, etikdoʻzlar, maxsidoʻzlar, kovushchilar), toʻqimachilik (boʻzchilar, atlaschilar, gilamchilar), metall ishlash (temirchilar, zargarlar) kabi tarmoqlar alohida oʻrin tutadi. Ayollar esa uy sharoitida chevarlik, kashtachilik, doʻppitakish bilan shugʻullanganlar.

Hunarmandchilikning uch asosiy turini ajratib koʻrsatish mumkin: birinchisi – uy hunarmandchiligi, yaʼni natural xoʻjalikning bir qismi sifatida oila aʼzolari tomonidan oʻz ehtiyojlari uchun tayyorlanadigan mahsulotlar; ikkinchisi – buyurtma asosida ishlaydigan hunarmandchilik, shaharlar rivoji bilan bogʻliq holda mijoz talabiga koʻra amalga oshiriladigan; uchinchisi – bozor uchun ishlab chiqarish, yaʼni tovar ayirboshlash uchun moʻljallangan va shahar mahallalarida (Toshkentdagi koʻnchilar, kulollar mahallalari kabi) ixtisoslashgan. Bu mazmun hunarmandchilikni oddiy mehnatdan farqli oʻlaroq, ijodiy jarayonga aylantiradi, chunki har bir buyumda ustaning qoʻli, tasavvuri, naqsh va bezaklari orqali milliy ruh aks etadi. Endi uning mohiyatiga toʻxtaladigan boʻlsak, xalq hunarmandchiligi

nafaqat moddiy boylik yaratish vositasi, balki milliy o'zlikni, madaniy merosni, ijtimoiy munosabatlarni va estetik qadriyatlarni ifodalovchi chuqur ma'naviy hodisadir. Mohiyati shundaki, u insonning tabiat bilan uyg'unligini, mehnatsevarlikni, avlodlar o'rtasidagi uzluksiz aloqani ta'minlaydi. Har bir hunar oilaviy an'ana sifatida ota-bobolardan o'g'il-qizlarga o'tib, shogirdlik tizimi orqali saqlanadi – usta, xalfa, shogird munosabatlari, “Risolalar” nizomlari, pir va odatlar (ish boshlashda pirni yodga olish, fотиha berish) bu mohiyatning ijtimoiy tomonini ochib beradi. Iqtisodiy mohiyati esa ish o'rinlarini yaratish, eksport salohiyatini oshirish, turizmni rivojlantirishda namoyon bo'ladi: bugungi kunda hunarmandchilik mahsulotlari xorijiy bozorlarda yuqori talabga ega, mahalliy iqtisodiyotni quvvatlaydi, ayniqsa kichik biznes va oilaviy korxonalar uchun. Madaniy mohiyati undan ham chuqurroq – naqshlar (islami, girih, gul, hayvonot motivlari) ramziy ma'noga ega, ular hayot, tabiat, muhabbat, farovonlikni ifodalaydi; masalan, suzani kashtasida gul naqshlari oila baxtini, zardo'zlikdagi oltin ip esa boylik va ulug'vorlikni bildiradi. Estetik mohiyati go'zallikni kundalik hayotga kiritishda: Rishton kulolligining moviy sopollari, Buxoro gilamlari, Qo'qon yog'och o'ymakorligi nafaqat foydali, balki san'at asari sifatida qadrlanadi. Ekologik jihatdan esa tabiiy materiallar (loy, yog'och, ipak, jun, teri)dan foydalanish barqaror rivojni ta'minlaydi, sanoat chiqindilaridan farqli o'laroq, atrof-muhitga zarar yetkazmaydi. Umuman, hunarmandchilik mohiyati jamiyat taraqqiyotida mehnat taqsimotining natijasi sifatida paydo bo'lib, kapitalizmga o'tishda dastlabki kapital jamg'arishga xizmat qilgan, ammo sanoat inqilobi davrida siqib chiqarilgan bo'lsa-da, bugun qayta tiklanib, milliy g'urur va identifikatsiya ramziga aylangan. U yoshlarni mehnatsevarlikka, ijodkorlikka o'rgatadi, ta'lim tizimida (mehnat ta'limi darslarida) muhim o'rin tutadi, chunki hunarmandchilik orqali o'quvchilar nafaqat ko'nikma, balki milliy qadriyatlarga hurmatni o'rganadilar.

Tarixiy taraqqiyotiga nazar tashlasak, xalq hunarmandchiligi insoniyatning bolalik davridan boshlanadi va O'zbekiston hududida bu jarayon ayniqsa boy va uzluksiz.

Paleolit davrida (3-3,5 million yil oldin) ovchilik va yig'uvchilik asosida tabiat tayyor narsalaridan oddiy tosh va suyak qurollari yasash boshlangan, bu qo'l mehnatining ilk shakli edi.

Mezolit davrida ov va yig'im-terim davom etgan bo'lsa, neolit davrida (miloddan avvalgi 6-4 ming yillar) ishlab chiqarish xo'jaligi shakllangan: dehqonchilik, chorvachilik bilan birga hunarmandchilik rivoj topgan.

Tosh qurollari (boltalar, ponalar, teskilar) "toshboltalar asri"ni, sopol buyumlar esa "sopol asri"ni boshlagan. Xorazm vohasidagi Kaltaminor madaniyati, Surxondaryodagi Sopollitepa yodgorliklarida sopol idishlar va to'qimachilik (jun, o'simlik tolalari)ning ilk namunalarini ko'rish mumkin. Bu davrda doimiy qishloqlar paydo bo'lib, tabiatga qaramlik kamaygan.

Eneolit (tosh-mis davri, miloddan avvalgi 4 ming yillar)da mis qurollar, bronza davrida (miloddan avvalgi 3-2 ming yillar) mis-qalay qotishmasidan qilich, xanjar, zeb-ziynatlar yasash metallurgiyani rivojlantirgan, hunarmandchilik ixtisoslashuvi boshlangan.

Temir asrida (miloddan avvalgi 1 ming yillar) temir qurollar, shaharlar va bozorlar shakllangan. O'zbekiston hududida bronza davridan kichik shahar-davlatlar paydo bo'lgan, tosh va suyak o'ymakorligidan metallga o'tish kuzatilgan. Miloddan avvalgi 2-asrdan Buyuk Ipak yo'li orqali hunarmandchilik savdosi rivoj topgan: O'rta Osiyo sopollari, matolari Xitoy, Hindiston, Yevropaga chiqqan. Antik davrda fors, yunon, hind ta'sirlari aralashib, mahalliy uslublar shakllangan.

O'rta asrlarda (9-10-asrlar) yirik markazlar paydo bo'lgan: Urganch va Shoshda gilam, Marvda shoyi, Farg'onada pichoq va aslaha, Buxoroda shisha va shoyi matolar. Arab xalifaligi davrida po'lat, chinini, qog'oz texnologiyalari takomillashgan, Xitoy ipak dastgohlari, Hindiston paxta matolari ta'sir ko'rsatgan. 13-asr mo'g'ul bosqini hunarmandchilikka katta zarba bergan, ustalar qirg'in qilingan, ustaxonalar vayron bo'lgan. Biroq Temuriylar davlatining vujudga kelishi (14-15-asrlar) haqiqiy gullash davrini boshlagan: Amir Temur va uning avlodlari Samarqand, Buxoro, Shahrisabzda hunarmandlarni to'plab, saroylar, masjidlar

uchun buyurtmalar berganlar. Erondan, Turkiyadan, Hindistondan ustalar kelib, uslublar aralashgan – ganchkorlik, naqqoshlik, zardo‘zlik, kulollik avj olgan.

Temuriylar davrida hunarmandchilik nafaqat iqtisodiy, balki madaniy markazga aylangan, “Risolalar” orqali kasb qoidalari mustahkamlangan. 16-19-asrlarda xonliklar davrida (Buxoro amirligi, Xiva, Qo‘qon) hunarmandchilik shahar iqtisodiyotining asosiga aylangan. 19-asrning 60-yillarida Xivada 27 tur hunarmandchilik rivoj topgan, 556 do‘kon, 80-yillarda 2528 xo‘jalik faoliyat ko‘rsatgan. Buxoro, Samarqand, Qo‘qon, Toshkentda maxsus mahallalar shakllangan. Rossiya mustamlakachiligi (19-asr oxiri) hunarmandchilikka raqobat keltirgan: arzon fabrika mahsulotlari bozorni siqib chiqargan, ammo milliy ehtiyoj (kiyim, idish, uy-ro‘zg‘or) tufayli saqlanib qolgan. Chet el materiallari (AQSh teri bo‘yog‘i – amirkon charm, Germaniya Zinger mashinalari) yangi imkoniyatlar ochgan.

20-asr boshlarida sanoat inqilobi va sho‘ro davrida hunarmandchilik artellarga, keyin zavodlarga o‘tgan, ammo badiiy yo‘nalishlar (Toshkent o‘quv kombinati, Buxoro kandakorlar maktabi 1968, Qo‘qon yog‘och o‘ymakorligi maktabi 1978) saqlangan. Sovet davrida ko‘plab tarmoqlar tushkunlikka uchragan, ammo mustaqillik (1991)dan keyin yangi davr boshlangan. Mustaqil O‘zbekiston hunarmandchilikni milliy siyosat darajasiga ko‘targan: 1997-yil 31-martdagi Prezident farmoni “Xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san‘atini yanada rivojlantirishni davlat yo‘li bilan qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida” tiklanishga turtki bergan. “Hunarmand” uyushmasi tashkil etilgan, 1995-yildan respublika yarmarkalari o‘tkazilmoqda, “Tashabbus” tanlovlari o‘tkazilgan.

Bugun Rishton kulolliqi (moviy sopol afsonasi), Buxoro suzani va zardo‘zi, Marg‘ilon atlas va adras to‘qishi, Qo‘qon yog‘och o‘ymakorligi, Samarqand ganchkorligi, Xiva va Shahrisabz gilamlari xalqaro miqyosda mashhur. Xalqaro hunarmandchilik festivallari (Qo‘qon, Buxoro), UNESCO ro‘yxatiga kiritilish, turizm yo‘nalishlari hunarmandchilikni yangi bosqichga olib chiqqan. Zamonaviy hunarmandlar dizayn bilan uyg‘unlashtirib, innovatsiyalar (mini texnologiyalar)

qo‘llab, eksportni oshirmoqda. Yosh hunarmandlarni tayyorlash, maktablar, ustoz-shogird an‘anasi davom etmoqda.

Hunarmandchilikning bozorda segmenti kichik bo‘lganidan yirik ishlab chiqarish egallay olmaydigan, talab individuallashtirgan o‘z o‘rni bor. Mini texnologiyaning paydo bo‘lishi hunarmandchilikda tovarlarni yakka tartibda va sifatli ishlab chiqarish imkonini beradi. Bunga milliy ust-boshlar, milliy cholg‘u asboblari, mayda asbob-uskunalar, turli yodgorlik buyumlari ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatishni kiritish mumkin. Hozirgi hunarmandchilik kichik biznes tarkibidagi yakka mehnat faoliyati va oilaviy korxonalardan iborat. O‘zbekiston hududida neolit davridayoq hunarmandchilikning dastlabki muhim tarmog‘i hisoblangan sopol buyumlar ishlab chiqarish va to‘qimachilik vujudga keldi (Xorazm vohasidagi Kaltaminor madaniyati, Surxondaryodagi Sopollitepa va boshqalar). Miloddan avvalgi 2-asrdan boshlab hunarmandchilik mahsulotlari savdosida Buyuk ipak yo‘li muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

1-rasm. Kulolchilik san‘ati namunalari

O‘rta asrlarda Sharq mamlakatlarida ishlab chiqarilgan mahsulotlar (Arab xalifaligida po‘lat, O‘rta Osiyo va Hindistonda shoyi, chinni, qog‘oz) Yevropa bozorlarida qadrlandi. Hindistonda paxtadan nafis mato, Xitoyda ipak mato to‘qiydigan dastgohlar vujudga keldi, Xitoy va O‘rta Osiyoda shisha tayyorlash texnologiyasi takomillasha bordi. 9—10-asrlarda O‘rta Osiyoda yirik hunarmandchilik markazlari paydo bo‘ldi. Ip mato, gilam (Urganch, Shosh), shoyi (Marv), mis va temirdan yarog‘-aslaha, pichoq tayyorlash (Farg‘ona), shoyi matolar, shisha mahsulotlari tayyorlash (Buxoro) avj oldi. 13-asrda mo‘g‘ullar bosqini hunarmandchilik rivojiga zarba berdi. Temuriylar davlatining vujudga kelishi

hunarmandchilik rivojiga juda katta ijobiy ta'sir ko'rsatdi. O'rta Osiyoda hunarmandchilikning barcha turlari 20-asrning 20-yillarigacha saqlandi. Buxoro, Samarqand, Qo'qon, Xiva, Toshkent kabi shaharlarning ishlab chiqarish munosabatlarida hunarmandlik katta rol o'ynadi (19-asrning 60-yillarida Xivada hunarmandchilikning 27 turi rivoj topgan, shahardagi bozorlarda hunarmandlarning 556 do'koni bo'lgan, 80-yillarda shaharda 2528 xo'jalik hunarmandchilik bilan shug'ullangan). O'zbekistondagi hunarmandchilik chuqur ixtisoslashgan bo'lib, o'zida xilma-xil kasb-korlarni birlashtirgan. Masalan, terini qayta ishlash sohasida ko'nehilar, etikdo'zlar, mahsido'zlar, kovushchilar, egar-jabduqchilar, telpakchilar, po'stinchilar, kamarchilar, to'qimachilik sohasida bo'zchilar, atlaschilar, gilamchilar, sholcha va namatchilar; metallni ishlash sohasida temirchilar, taqachilar, misgarlar, chilangarlar, zargarlar kabi kasblar bo'lgan. Bular hunarmandchilikning tarmoq strukturasi belgilangan. Sharqdagi musulmon ustaxonalarida bo'lgani kabi O'zbekistonda chevarlik, kashtachilik bilan ayollar uyda o'tirib shug'ullanishgan.

Hunarmandchilikning ijtimoiy strukturasi usta, xalfa va shogird kabi ijtimoiy toifalar mavjud bo'lgan. Hunarmandchilikning ichki tartib va qoidalarini uning nizomi sifatidagi "Risolalar" belgilab bergan. Har bir kasbning o'z rahnamosi, ya'ni piri va "Risolasi" bo'lgan, avloddan-avlodga o'tuvchi odatlari va udumlariga rioya etilgan. Masalan, ish boshlashdan oldin usta o'z pirini yodga olib undan madad so'rash, shogirdiga fotiha berish kabi odatlarga amal qilingan. O'zbekiston Rossiya mustamlakasiga aylangach, hunarmandchilik metropoliya sanoatining raqobatiga duch kelib, o'zining ilgarigi mavqeini yo'qotgan bo'lishiga qaramay, uning ko'p tarmoqlari saqlanib qoldi, chunki u milliy ehtiyojni qondiradigan tovarlarni, chunonchi, kiyim-kechak, idish-tovoq, turli uy-ro'zg'or buyumlari, mayda mehnat qurollarini yaratib, ularni mahalliy bozorga yetkazib berdi.

Hunarmandchilikning yashovchanligini ta'minlashda chet eldan keltirilgan xom ashyo, materiallar, kichik uskunalar muhim rol o'ynadi. Masalan, AQShdan keltirilgan teri bo'yog'idan foydalanib ko'ncilar amirkon deb nomlangan yupqa charm ishlab

2-rasm Kulochilik buyumini pardoqlash

chiqara boshladi. Shu munosabat bilan amirkon etik, mahsi va kovushlar paydo bo'ldi. Germaniyadan "Zinger" firmasining tikuv mashinalari keltirilishi bilan tikuvchilik (chevarlik) keng yoyildi. 20-asrning 20-yillarida sho'rolar hokimiyati qaror topishi bilan hunarmandlarning asosiy qismi dastlab

artellarga, keyinchalik, zavod, fabrikalarga, badiiy buyumlar korxonalariga jalb qilindi. Ularga xom ashyo, material, asbob-uskunalar davlat tomonidan yetkazib beriladigan, yaratilgan mahsulotlar do'konlar va matbuot kooperatsiyasi orqali sotiladigan bo'ldi.

Iste'dodli hunarmandlar ijodiy tashkilotlarga qabul qilindi, amaliy bezak san'ati rivojlantirildi (masalan, 30-yillarda Toshkentda o'quv ishlab chiqarish kombinati tashkil etilib, yosh hunarmandlar unda ta'lim oldilar, 1968 yilda Buxoroda kandakorlar maktab ustaxonasi, 1978 yilda Qo'qonda yog'och o'ymakorligi maktab ustaxonasi tashkil topdi).

Oxirgi yillarda respublikamiz rahbariyati, shaxsan prezidentimizning olib borayotgan siyosatida ta'lim yo'nalishi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Prezidentimizning so'zlagan nutqida, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ta'lim, ilm, fan-texnika sohalarini rivojlantirish yo'li bilan respublika salohiyatini oshirish, bilim olayotgan yoshlar orasidan iqtidorlilarni ajratish va chet el oliy o'quv yurtlarida, ilmiy tekshirish institutlarda malakalarni oshirish va yurtimizga qaytib, olgan bilimlari bilan respublikadagi islohatlarni amalga oshirishda, iqtisodiyot, fan, aholi turmush darajasini jahonning rivojlangan davlatlari qatoriga yetkazishda faol qatnashishdan iboratligi ta'kidlangan.

3- rasm. Kandakorlik san'ati na'munalari

Respublikamizda, jumladan, oliy ta'limda ham bir qator islohatlar olib borilmoqda. Masalan, oliy ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalavriat va mutaxassislik bo'yicha magistraturaga bo'lindi. Shuningdek, respublikamizda akademik litsey va kasb-hunar kollejlari tashkil topdi hamda ularning o'quv-moddiy bazasi tobora yaxshilanib bormoqda. Buni biz hozirgi payt qurilayotgan va faoliyat ko'rsatayotgan zamonaviy akademik litsey va kasb-hunar kollejlari misolida ko'rishimiz mumkin. Bunda mutaxassislik fanlari bo'yicha mashg'ulotlar maxsus jihozlangan o'quv va laboratoriya xonalarida, ustaxonalarda, o'quv-mashq maydonlarida, korxonalarda o'tkaziladi.

Xalq hunarmandchiligi tanlov fanini o'qitish o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lib, ularni tashkil etish, o'tkazish uchun eng avvalo o'quv materiallarining mazmuni, maqsadi va sharoitlari katta ahamiyat kasb etadi. Har qanday mutaxassislik fanida ma'ruza, amaliy mashg'ulot asosan uch bosqichdan iboratdir:

4- rasm. Kashtachilik san'ati na'munalar

1. Boshlang'ich ko'rsatmani to'g'ri berish.
2. Ma'lum bir muammoni keltirib, uni to'g'ri yechish yo'llarini yoritish.
3. Natijalarni to'g'ri tahlil etish va xulosa chiqarish.

Yuqorida keltirilgan muammolarni yechish va tuchunarli yetkazish, to'g'ri xulosa chiqarishda xalq hunarmandchiligi tanlov faniga ham tegishlidir. Ushbu fan mutaxassislikka oid fanlardan bo'lib, talabalarni bilim olishiga to'g'ri munosabatda bo'lish yo'lini o'rgatadi. Odatda mutaxassislik fanlaridan amaliy kirish ko'rsatmasini berish quyidagi tartibda olib boriladi, ya'ni, mavzu va uning maqsadi bayon etiladi, shu bilan birga oldin o'tilgan mavzu bilan bog'lab, o'quvchilarning darsga tayyorgarligi aniqlanadi. Darsga oid texnologik chizmalar, asbob-uskunalar va shunga o'xshash narsalar bilan qanday ishlash lozimligini tuchuntiriladi. Mashg'ulotlarni o'quvchilarning mustaqil bajarishlari bosqichida o'qituvchi ularning hatti-harakatlarini doimiy kuzatib borib, kerakli maslahatlarni beradi. So'ngra ish yakunida avval talabalarning yutuqlarini, so'ngra esa kamchiliklarni ko'rsatadi va o'qituvchi bajarilgan ish orqali talabalarni baholaydi. Didaktika

nazariyasi pedagogika fanining mustaqil bir qismi bo'lib, unda o'qitish jarayonining umumiy qonuniyatlari ochib beriladi.

5- Rasm Xalq hunarmandchiligi turlari

Xalq hunarmandchiligi kulolchilik, yog'och o'ymakorligi, chilangarlik, sandiqchilik, pichoqchilik, naqqoshlik, tikuvchilik, kashtachilik, zardo'zlik, to'quvchilik, kabi turlardan iborat bo'lib, ularning sir-asrirlari asrlar davomida otabobolarimiz, buvi va onalarimiz tomonidan o'rgatilishi natijasida avloddan-avlodga meros bo'lib o'tib kelmoqda. Aytish mumkinki, o'g'il-qizlarimizning jamiyatda o'z o'rinlarini topishlarida, kelgusida ma'lum bir kasb-hunar egalari bo'lib jamiyat manfaati uchun xizmat qilishlarida, milliy qadriyatlarimizni anglab yetishida xalq hunarmandchiligining o'rni beqiyosdir. Yoshlarni kelajak hayotga, oilaviy turmushga tayyorlash - maktab yoshidan boshlanadi. Ular oilada mehmondo'st, oilani tebratadigan, isrofga yo'l qo'ymaydigan, pokiza, pazanda bo'lish bilan birga qo'li gul chevar bichuvchi, tikuvchi, kashtachi, zardo'z, o'g'il bolalar ham biror hunar egasi bo'lib, o'zlari tanlagan kasbi bo'yicha halol non topish yo'lini o'rgansalar ularga hammaning havasi keladi.

Xalq hunarmandchiligi o'qitishining o'ziga xos xususiyatlari

Xalq hunarmandchiligi o'qitish o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lib, ularni tashkil etish, o'tkazish uchun eng avvalo o'quv materiallarining mazmuni, maqsadi va sharoitlari katta ahamiyat kasb etadi. Har qanday mutaxassislik fanida ma'ruza, amaliy mashg'ulot asosan uch bosqichdan iboratdir:

1. Boshlang'ich ko'rsatmani to'g'ri berish.
2. Ma'lum bir muammoni keltirib, uni to'g'ri yechish yo'llarini yoritish.
3. Natijalarni to'g'ri tahlil etish va xulosa chiqarish.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, muammolarni yechish va tuchunarli yetkazish, xalq hunarmandchiligi tanlov faniga ham tegishlidir. Ushbu fan mutaxassislikka oid fanlardan bo'lib, talabalarni bilim olishiga to'g'ri munosabatda bo'lish yo'lini o'rgatadi. Odatda mutaxassislik fanlaridan amaliy ko'rish ko'rsatmasini berish quyidagi tartibda olib boriladi, Ya'ni, mavzu va uning maqsadi bayon etiladi, shu bilan birga oldin o'tilgan mavz'u bilan bog'lab, o'quvchilarning darsga tayyorgarligi aniqlanadi. Darsga oid texnologik chizmalar, asbob-uskunalar va shunga o'xshash narsalar bilan qanday ishlash lozimligini tushuntiriladi. Mashg'ulotlarni o'quvchilarning mustaqil bajarishlari bosqichida o'qituvchiularning hatti-harakatlarini doimiy kuzatibborib, kerakli maslahatlarni beradi. So'ngra ish yakunida avval talabalarning yutuqlarini, so'ngra esa kamchiliklarni ko'rsatadi va o'qituvchibajarilgan ish orqali talabalarni baholaydi.

Mustahkamlash uchun savollar

Xalq
hunarmandchiligi
san'ati haqida
umumiy ma'lumot

Nº	Savollar	Nº	Savollar
1	Prezidentimizning xalq amaliy san'atini rivojlantirish haqidagi farmoni qachon e'lon qilingan?	7	Hozirgi kunda O'zbekistonda mashhur hunarmandchilik markazlari qaysilar?
2	Xalq hunarmandchiligi tanlov fanini o'qitishda ko'proqqaysi o'qitish usullariga e'tibor berilmoqda?	8	Zamonaviy hunarmandchilikda mini texnologiyalar qanday imkoniyatlar yaratmoqda?
3	Xalq hunarmandchiligi tanlov fani bo'yichaamaliy mashg'ulot o'zini nimasi bilan belgilanadi?	9	Hunarmandchilikning kichik biznes va oilaviy tadbirkorlikdagi o'rni qanday?

4	O'zbekiston hududida qadimgi hunarmandchilikning dastlabki izlari qaysi arxeologik yodgorliklarda topilgan?	10	Hunarmandchilik mahsulotlariga qanday turdagi buyumlar kiradi?
5	O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin hunarmandchilikni rivojlantirish uchun qanday chora-tadbirlar amalga oshirildi?	11	Zamonaviy hunarmandchilikni rivojlantirishda turizm va xalqaro festivallarning ahamiyati qanday?
6	Hunarmand uyushmasining tashkil etilishi hunarmandchilik rivojiga qanday ta'sir ko'rsatdi?	12	Hunarmandchilikni rivojlantirishda ustoz-shogird an'anasi qanday rol o'ynaydi?

Mavzuga doir topshiriqlar

Topshiriq № 1 — Ilmiy-tahliliy esse	
Ilmiy-tahliliy esse topshiriq turi	Ilmiy esse (Individual ish)
Maqsad	Talabalarda xalq hunarmandchiligini madaniy-tarixiy va ijtimoiy-iqtisodiy kontekstda tahlil qilish qobiliyatini shakllantirish
Topshiriq mazmuni	Talaba xalq hunarmandchiligining O'zbekiston milliy madaniyatidagi o'rnini ilmiy asosda yorituvchi 500-700 so'zlik esse yozadi. Esseda quyidagi masalalar yoritilishi shart: (1) hunarmandchilik ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sifatida; (2) moddiy va nomoddiy madaniy meros o'rtasidagi bog'liqlik; (3) globallashuv sharoitida an'anaviy hunarmandchilikni saqlashning dolzarbligi. Kamida 3 ta ilmiy manba (Scopus yoki Web of Science bazasidan) ga havola bo'lishi shart.
Vaqt	1 hafta (mustaqil ish)
Kutilgan natija	APA uslubida rasmiylashtirilgan 500-700 so'zlik ilmiy esse. Baholash: mantiq (30%), ilmiy asoslanganlik (30%), til va uslub (20%), manbalar (20%)

Topshiriq № 2: O'zbek va qo'shni xalqlar hunarmandchiligi qiyosiy tahlili (Qiyosiy tahlil loyihasi)	
Topshiriq turi	Kichik guruh loyihasi (3-4 talaba)
Maqsad	Hunarmandchilikning etnik va mintaqaviy xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish orqali madaniyatlararo muloqot kompetentligini rivojlantirish
Topshiriq mazmuni	Guruh O'zbek xalq hunarmandchiligining bitta turini (masalan, gilamchilik, kulolchilik yoki kashtachilik) tanlaydi va uni qo'shni ikki xalq (tojik, qozoq yoki turkman) ning xuddi shu hunarmandchilik turi bilan qiyosiy tahlil qiladi.
Vaqt	2 hafta (guruhli ish) + 10 daqiqalik og'zaki taqdimot
Kutilgan natija	A3 formatidagi taqqoslama jadval yoki infografika + 10 daqiqalik slayd taqdimoti. Baholash: tahlil chuqurligi (35%), vizual taqdimot (25%), og'zaki nutq (25%), hamkorlik (15%)

Topshiriq № 3: Mahalliy hunarmand bilan intervyu o'tkazish
--

Topshiriq turi	Etnografik tadqiqot (Individual yoki juftlik)
Maqsad	Talabalarning birlamchi ma'lumot to'plash, sifatli tadqiqot metodlarini qo'llash va natijalarni ilmiy shaklda taqdim etish ko'nikmalarini shakllantirish
Topshiriq mazmuni	Talaba mahalliy hunarmand (kashtachi, kulol, zargar va boshqalar) bilan kamida 20 daqiqalik yozib olingan intervyu o'tkazadi. Intervyu savollari oldindan tayyorlanadi va o'qituvchi bilan kelishiladi. Intervyu matni transkript qilinib, sifatli mazmuniy tahlil (thematic analysis) metodida tahlil qilinadi va 3-4 asosiy mavzu/tema ajratiladi. So'ng 400-500 so'zlik etnografik hisobot yoziladi.
Vaqt	3 hafta (maydon ishi + yozuv)
Kutilgan natija	Transkript + tematik tahlil jadvali + 400-500 so'zlik etnografik hisobot. Baholash: intervyu sifati (25%), tahlil aniqligi (35%), hisobot uslubi (25%), etika (15%)

Mavzuga oid test savollari

1. Xalq hunarmandchiligi san'ati qaysi faoliyat bilan bog'liq?

- A) Qo'l mehnati bilan tayyorlanadigan mahsulotlar yaratish
- B) Faqat suv va tabiiy resurslar bilan ishlash
- C) Zamonaviy sanoat mashinalari ishlab chiqarish
- D) Faqat qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanish

2. Xalq hunarmandchiligi san'ati qanday rivojlanish bosqichlaridan o'tgan?

- A) Tarixiy, etnik va zamonaviy bosqichlardan
- B) Faqat zamonaviy bosqichdan
- C) Faqat sanoat bosqichidan
- D) Faqat davlat tomonidan boshqariladigan bosqichdan

3. O'zbekiston hududida qadimgi hunarmandchilik markazlari qaysilar edi?

- A) Baqtriya, So'g'd, Xorazm, Shosh, Parkana
- B) Moskva, Kiev, Minsk
- C) Parij, London, Rim
- D) Tokio, Seul, Peking

4. Xalq hunarmandchiligi va amaliy san'atdagi umumiylik nima bilan aniqlanadi?

- A) Qo'l mehnati va estetik qiymatga ega bo'lish
- B) Faqat sanoat uskunalari bilan ishlab chiqarish
- C) Faqat eksportga mo'ljallangan mahsulotlar
- D) Faoliyatning faqat iqtisodiy qismi

5. Xalq hunarmandchiligi va amaliy san'atdagi farq nima?

- A) Hunarmandchilik asosan foydali mahsulot yaratadi, amaliy san'at esa estetik qiymatga ega bo'ladi
- B) Hunarmandchilik faqat amaliy san'atni o'rgatadi
- C) Amaliy san'at faqat ishlab chiqarish bilan shug'ullanadi
- D) Farq yo'q, ular bir xil

GLOSSARIY

#	ATAMA	TA'RIF VA IZOH
1	Hunarmandchilik	Maxsus bilim va ko'nikmalarga asoslangan, qo'l mehnati yordamida foydali buyumlar tayyorlash faoliyati; avloddan avlodga o'tib keladigan kasbiy mahorat tizimi.
2	Amaliy san'at	Estetik va badiiy qiymatga ega bo'lgan, kundalik hayotda foydalaniladigan buyumlar yaratish san'ati; hunarmandchilik va go'zallik uyg'unlashgan ijod turi.
3	Xalq san'ati	Ma'lum bir xalq yoki etnik guruhning an'anaviy badiiy ifodasi bo'lib, kollektiv ijod va avlodlar tajribasining yig'indisini ifodalaydi.
4	Ustod-shogird	O'zbekiston hunarmandchiligidagi an'anaviy ta'lim tizimi; tajribali usta (ustod) bilim va mahoratini bevosita ko'rsatib, shogirdga o'rgatadi.
5	Suzani	Buxoro, Nurota, Samarqand kabi hududlarda tayyorlanadigan katta formatdagi devoriy kashta; to'ylarda kelin tomonidan sovg'a sifatida taqdim etiladi.
6	Atlas	Farg'ona vodiysida, asosan Margilan shahrida to'qiladigan ko'ndalang yo'l-yo'l rangli ipak mato; 2017 yilda UNESCO merosi ro'yxatiga kiritilgan.
7	Adras	Ipak va paxta aralashmasidan to'qiladigan o'zbek milliy matosi; atlasga qaraganda qo'polroq, ammo mustahkam va arzon.
8	Kandakorlik	Mis, bronza, kumush kabi metall buyumlar yuzasiga naqsh o'yish va zarh urish san'ati; so'zma-so'z "o'yib olish" ma'nosini anglatadi.
9	Kulolchilik	Loydan sopol buyumlar (idish, ko'za, lagan, haykalcha) yasash hunarmandchiligi; O'zbekistonda miloddan avvalgi ming yilliklardan mavjud bo'lgan.
10	Glazur	Kulolchilik buyumlariga kuydirish oldidan surtilgan shishasimon qoplama; buyumni suv o'tkazmaydigan, porlaydiganga aylantiradi va Rishton keramikasining ko'k-yashil rangini beradi.
11	Ganch o'ymakorligi	Gips va ohak aralashmasidan tayyorlangan materialga naqsh o'yish san'ati; O'zbekiston me'moriy yodgorliklarini bezashda asrlar davomida qo'llanib kelingan.
12	Zarduzi	Oltin va kumush iplar hamda qimmatbaho toshlar yordamida kashtachilik qilish san'ati; saroy liboslari, to'y kiyimlarini bezashda qo'llanilgan.
13	Naqsh	Takrorlanuvchi geometrik, o'simlik yoki arabesco shakllaridan tashkil topgan bezak elementi; o'zbek hunarmandchiligining asosiy tarkibiy qismi.
14	Arabesco	Islom san'atining o'ziga xos uslubi bo'lib, cheksiz takrorlanuvchi geometrik va stilizatsiyalangan o'simlik naqshlari tizimidan iborat.

15	Ipak yo'li	Xitoydan O'rta er dengiziga qadar cho'zilgan qadimgi savdo yo'li; o'zbek hunarmandchiligining dunyo bozorlariga chiqishini ta'minlagan va madaniyatlar almashinuviga xizmat qilgan.
16	Baqtriya san'ati	Hozirgi O'zbekistonning janubiy qismi, Afg'oniston va Tojikistonda rivojlangan qadimgi sivilizatsiya san'ati; yunon va sharq uslublarining uyg'unlashuvi bilan xarakterlanadi.
17	So'g'd hunarmandchiligi	Zarafshon vodiysida rivojlangan qadimgi hunarmandchilik maktabi; kumush idishlar, ipak matolar va devoriy freskalar bilan mashhur.
18	Nomoddiy madaniy meros	UNESCO tomonidan muhofaza qilinadigan an'analar, urfodatlar, bilim va ko'nikmalar majmuasi; o'zbek atlas to'qish san'ati va boshqa hunarmandchilik turlari shu ro'yxatda.
19	Tambur	Kashta tikishda ishlatiladigan maxsus ilmoqli igna; tambur kashta — bu igna yordamida zanjirsimon tikuv bilan bajarilgan kashtachilik turi.
20	Milliy bezak san'ati	Xalqning tarixiy, diniy va estetik qadriyatlarini aks ettiruvchi naqsh, rang va shakllar tizimi; milliy o'zlikni avlodlarga yetkazishning moddiy ifodasidir.

Xalq hunarmandchiligi san'atining turlari. Kashtachilik san'ati va kashta tikish turlari haqida umumiy ma'lumot. Applikatsiya usulida buyumlarni bezash.

Reja:

- 1.Xalq hunarmandchiligi san'atining turlari.
- 2.Kashtachilik san'ati va kashta tikish turlari haqida umumiy ma'lumot.
3. Bezakli va mazmunli kashtalar.
- 4.Applikatsiya usulida buyumlarni bezash.

Tayanch so'z va iboralar: *An'anaviy san'at, amaliy bezak san'ati, milliy meros, kulolchilik, zargarlik, misgarlik, naqqoshlik, gilamdo'zlik, kashtachilik, to'qimachilik, chilangarlik, do'ppichilik, pichoqchilik, kashta tikish, simmetriya, ilmoqli kashta, krest (xoch) usuli, ilgakli tikuv*

Xalq hunarmandchiligi san'atining turlari.

O'zbek xalq hunarmandchiligi O'zbekistonning barcha hududlariga tarqalgan san'at turi hisoblanadi. Samarqand, Buxoro, Toshkent, Farg'ona vodiysi, Xorazim, Qaraqalpog'istonda kulolchilik, ganch o'ymakorligi, kandakorlik, gilamdo'zlik, zargarlik, charimga bezak tushurish san'ati, yog'och o'ymakorligi san'ati, shaklan nafis va naqshinkorligi bilan ajralib turuvchi buyumlar bilan tanilgan. Kashtachilik san'ati qadimdan ming yillar oldin paydo bo'lgan san'at turi hisoblanadi. Kashtachilik san'ati insonlar payod bo'lgan davrdanrivojlanib kelgan san'at turi hisoblanadi. Kashtachilik san'ati birinchi bo'lib teridan qilingan kiyimlarda bog'lar va iplarni biriktirish orqali yuzaga kelgan san'atdir. O'sha davrlarda toshdan, suyaklarning qoldiqlaridan bigizlar o'ylab topilib matolarni to'qish kabi ishlar o'ylabtopila boshlangan. Kashtachilik birinchi bo'lib Qadimgi Osiyo, Yevropa, Amerika madaniy yodgorliklaridan amaliy san'at sifatida tasvirlangan san'at hisoblanadi. Kashtachilik san'ati XI-asrlarda ingliz kashtalarida jang lavhalaritushurilgan kashtalar mashhur bo'lgan. XII-asrlarga kelib rus kashtalariga Vizantiya ikona san'atining tasviri ko'rsatilgan kashtalar mashhur bo'lgan. XIV-asrlarga kelib "Syuxua" ignali tasvirlar nomli kashta san'ati mashhur bo'lgan. Kashtachilik san'ati yorqin san'at hisoblangan. Kashtachilik san'atida jozibadorlik iplarning jilakorligi bilan ajralib turgan.

Shahrisabz kashtachilik san'ati XIX asrga kelib, o'ziga xosligi, an'anaviyligi bilan O'rta Osiyoda shuhrat qozongan. Shahrisabz kashtachiligida qadimgi nusxa kompazitsiyalari gilamlarda aks etirilgan. Kashtachilikda ko'p foydalaniladigan mato bu ipak hisoblanadi. Ipakingichka pishiq yantiroq tolahisoblanadi. Uni olish jarayoni qurtning ikkita shilliq qismidan ajralib chiqadi. ipakda 70% oqsil moddasi bor. Ipak rangsiz mahsulot hisoblanadi unga rang berilib serjilov ko'rinishga keltiriladi. Ipakni pishitish natejasida ip olinadi bu ipak ipdan biz kashta tikish jarayonida keng foydalanamiz. Ipakdan tikildan mahsulotimiz bejirim, serjilo va mustahkam bo'lib chiqadi.

Shahrisabz kashtachiligi ko'proq "iroqi" usulida tikilsada undan "yurma" va "kandaxayol" choklaridan keng foydalanishadi. Kashtaning xoshiyasi yani bir ignada tikilib chiqadigan qoralamasi huddi shu choklar asosida tikilib chiqiladi. Shahrisabz kashtado'zligida iroqi kashta oldindan ma'lum bo'lgan kiyinchalik Toshkent, Samarqand, Buxoro, Surxandaryo va boshqa vilayotlarga yetib borgan. Kashtachilik san'ati Shahrisabz iroqi kashtalari Toshkent iroqi kashtalaridan choki bilan farq qiladi oldin (rus, qizg'iz, qozoq, tojik, boshqirg'iz tatar) kabi davlatlarda ham rivojlangan lekin barchasining choklari va kampanovkalari har xil. Jilodorligi ham turlicha bo'lgan. Shu sababli Shahrisabz kashtachiligi birinchi o'ringa turadi har bir tikilayotgan chok ahamiyat bilan tikiladi. Ma'lumki, ulug' sarkardamiz Amir Temur ham o'sha vaqtlarda boshqa yurtlardan naqqoshlik hunarmandlarni olib kelgani bois bu shaharda hunarmandchilik yaxshi rivojlangan. 2-rasm. Iroqi usuldan foydalanib to'qilgan do'ppilar Bundan tashqari Shahrisabz iroqi do'ppilarida bosma choklardan ham foydalanishadi buning uchun chizilgan surat bo'yicha qiya ip o'tqaziladi va har bir aylanayotgan ip 3 sm qiyalikda aylanib chok hosil qilinadi. Bunda ip avval chapdan ungga qarab to'shalib kiyin o'ngdan chapga qarab matoni mustaxkamlab bostirib chiqiladi. Shu tariqa matoni ustiga sidirg'a qoplanadi. Iroqi kashta tikishda ko'plab turlari bor bular qalpoq, shipaklar, sumkalar, yostiqlar, suzanalar, gilamlar, kasheloklar, har xil turdagi boshkiyimlar, yaktaklar va hozirgikunda partiretlar ham tikilmoqda.

Azaldan sharq mamlakatlarida, xususan markaziy osiyoda go'zallikka intilish, yashash joylari, xonalarga, oddiy buyumlar va kiyimlarga ham sayqal berib bezatish an'anaviy odat bo'lgan. Bu jarayon bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, san'at darajasiga ko'tarilgan. Ayollarimiz va qizlarimiz milliy kiyimlar do'konlaridan kashtachilik va zardo'zlik usulida bezalgan kiyim va buyumlarni harid qilishlari mumkin. Lekin, doim ham ko'ngildagidek narsani harid qilish imkoni bo'lavermaydi. Bu masalani ijobiy hal qilishda ayollarimizni bichish-tikish ishidan habardor bo'lishlari juda qo'l keladi. Lekin, kiyim va buyumlarni kashtachilik va zardo'zlik usullarida bezashni uddalash har kimning ham qo'lidan kelavermaydi. O'ylaymizki, har bir xonadonda chevar ayol-qizlarning bo'lishi oila byudjetiga va ma'naviy hayotiga katta yordam bo'ladi.

Kashtachilik san'atining tarixi va uning rivojlanishi

O'rta Osiyoda kashtachilik juda keng tarqalgan bo'lib, oilada kashta tikish bilan ayollar shug'ullanishgan. O'tmishda bu kashtalar oq va tabiiy malla shoyi, adras, hisoriga, baxmal matolarga tikilgan, keyinchalik satin, shoyi, baxmalga tikiladigan bo'ldi. Ish jarayonida ular o'z mahoratlarini oshirishgan, bir-biridan va kattalardan avlodlar tajribasini o'rganishgan. Xalq badiiy hunarmandchilik mahsulotlari faqat bizning mamlakatimizda emas, balki chet mamlakatlarda ham cheksiz talab qilinadi. Pliniyning aytishicha, Vavilon kashtachiligi qadimdan mashhur bo'lib, matoga turli rangdagi iplar bilan kashta tikishni o'sha yerda kashf etishgan.

Keyinchalik Vavilon Rim imperiyasi tarkibiga kirgach ipak, zar yoki jun ip qo'shib tikilgan rang-barang kashtachiligi bilan shuhrat qozongan. Kashtachilik san'atining an'analari Vizantiyada ham rivoj topgan. XIII va XV asrlarda Kichik Osiyo doirasida paydo bo'lgan hamda Vizantiya imperiyasini barbod qilgan usmoniy turklar ham ushbu san'atga o'zlarining munosib ulushlarini qo'shganlar. Qrim va Kavkazning qayeridaki Vizantiya madaniyati uzoq vaqt kuchli ta'sir o'tkazgan bo'lsa, o'sha yerda kashtachilik rivojlanavergan. Qadimgi Rus ham Vizantiyaga taqlid qilib kashtachilik san'atini o'rgangan. Rus kashtasi gullarining xarakteriga va tikilish usullariga ko'ra juda turli-tumandir. Popok (yo'rma) chokli kashta tikish Olonets, Vologda oblastlari va Arxangelsk oblastining g'arbiy qismida keng tarqalgan. Hozirgi

vaqtda Rossiyada ellikdan ortiq baxyasimon kashtado`zlik korxonalari bor. Ivanovo, Ryazan, Kalinin, Smolensk va boshqa oblastlarda kashtado`zlik markazlari bo`lib, u yerdagi korxonalarda turli kiyimlar va uy ro`zg`orni bezaydigan turli buyumlar ishlab chiqariladi.

Kashtado`zlikning yirik namoyandalaridan Andijondagi "Qizil bayroq" arteli rassom kashtado`zi X.Nazarov, Samarqanddagi "Xotin-qizlar mehnati" arteli kashtado`zi Usmon Shokirov, toshkentlik kashtado`z va chizmakash Xayri Sobirovalar kashta buyumlariga yangi turli xil naqsh kompozitsiya va tikish usullarini yaratdilar. X.Sobirova onasi Zaxira Mirxoliqovadan qo`lda, mashinada tikish sirlarini va chizmachilikni o`rgandi. X. Sobirova 15 yoshidan boshlab onasining kashtado`zlik hunarini davom ettirib, "Sharq guli" va "Ilg`or" nomli Stalin artelida 16 yil ishlab ko`p shogirdlar yetishtirishda o`z hissasini qo`shdi. Yetishib chiqqan kashtachilar o`zining san'ati va tabiatiga ko`ra go`zallik xaqidagi orzularini ifodalashga harakat qilganlar.

O`zbek milliy kashtachiligi amaliy san`tning eng qadimiy turlaridan bo`lib, u xalqning o`z turmushini go`zal qilish istagi natijasida yuzaga kelgan. Kashtachilik san'ati nafaqat mamlakatimizda, balki chet ellarda ham shuhrat qozongan. O`zbek xalq ustalari qo'llari bilan tikilgan kirpech, so'zana, zardevor, gulko'rpa, choyshab kabilar Belgiya, Amerika Qo'shma Shtatlari, Hindiston, Afg'oniston kabi xorijiy, shuningdek, mamlakatimizning Farg'ona vodiysida faqat xonadonlarda emas, balki muzeylarda doimiy ekspozitsiyaga aylanib qolgan. Hozirgacha buyumlar o`ziga xos go`zallik, nafis bezaklarning rang-barangligi bilan kishilarni hayratga solib kelmoqda.

O'zbekiston kashtachilik san'ati maktablari

Kashtachilik - O'zbekiston amaliy bezak san'ati turlari orasida o`zining qadimiy an'analariga ega bo'lgan san'at turi xisoblanib, O'rta Osiyoning Yirik savdo – hunarmandchilik markazlari qishloqlariga keng tarqalgan. San'atning ushbu turi o`zining poetik rang – barangligini saqlab qolishi bilan birga, xalq orasida qadrlanib, o`z mohiyatini yo`qotmadi. Kashtachilik asosan, oltita hududiy guruhlariga, ya'ni maktablarga bo'linadi. Jumladan, Nurota, Samarqand, Shahrisabz, Toshkent hamda Farg'ona kashtachiligi maktablarga.

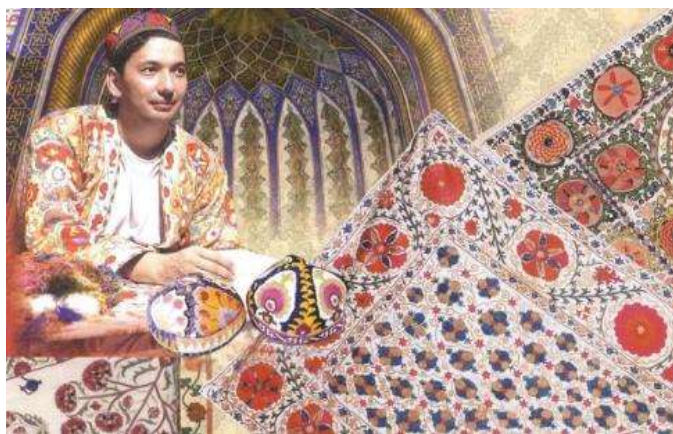

6- Rasm. Qadimiy kashtachilik na'munalari

Mallarang, tillarang, havorang, pushti, nofarmon, och yashil ranglar bir - birlari bilan uyg'unlashib, so'zanaga o'zgacha bag'ridillik baxsh etadi. Naqshlari romb shaklida tuzilgan hamda tishli barglar bilan bezatilgan ("tobadoni" - katakli, panjarali) so'zanalar ham Nurota kashtachiligining yana bir turi hisoblanadi.

Kashtachilik – Buxoro amaliy bezak san'ati turlari orasida o'zining qadimiy an'analariga ega bo'lgan san'at turidir. Afsuski, kashtachilik namunalarining eng qadimiylari saqlanmagan. Ispan elchisi Pui Gonsales de Klavixo Amir Temur saroyida o'zbek milliy kashta bezaklarini ko'rganini o'zining "Kundalik" asarida yozib qoldirgan.

Ba'zi hollarda chodirlar va katta binolarni arab yozuvida forsiy va turkiy tillarda baytlar tikib bezatishgan. Ipak iplari tabiiy bo'yoqlarga bo'yash uchun ip kalavalari achchiq tosh eritilgan suvga solib qo'yilgan, kyin piyoz yoki anor po'stlog'idan olingan ranga solib qaynatilgan va sirkali suvga botirib olib quritilgan. Qurtilgan ip qayta kalava qilinayotganida silliq tayyoqcha bilan tekislangan, XX asrning ikkinchi yarmida kashta tikish mashinasining ixtiro qilinishi, ommaviy ravishda qo'l mehnatining ixtiro qilinishi, ommaviy ravishda qo'l mehnati o'rniga standart mahsulotlarning ishlab chiqarilishi ularning badiyligiga, umuman, milliy kashtachilik rivojiga putur yetkazadi.

7- Rasm. Kashtachilik na'munalari

Buxoro milliy kashtachilik maktablari va san'atining o'ziga xos tabiiy bo'yoqlarining qo'llanishi texnologiyasi, ipakdan to'qilgan matolarda kashtalarning qadimiy nusxalari tikilayotganligi barchaning diqqat – etiborini o'ziga tortmoqda.

Buxoro viloyatining G'ijduvon, Shofirkon, Vobkent, Qorako'l tumanlarida kashtachilik maktablari faoliyat ko'rsatmoqda. Bu maktablarda kashtalarning o'ziga xos belgilardan biri ularda “Yo'rma” choki mahorat bilan qo'llanishi, havorang, gul rangi, binafsha, pushta, och sariq, qizil malina va ko'k ranglarning uyg'unlashishidir. Buxoro kashtalarining yo'rma choki, tuzilishi, gullari xilma-xilligi bilan farq qiladi.

(“Tobadoni” - katakli, panjarali) so'zanalar ham Nurota kashtachiligining yana bir turi hisoblanadi. Uning kataklari shoxli barglar, shoxli gullar va kosagullar, hamda qushlar va hayvonlarning shakli bilan to'ldirilgan. Shunday so'zanalar ham borki, ular mato fondidan ayrim gulli motivlar shaxmat tarzida joylashgan.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Nurota kashtachiligida keskin pasayishi seziladi. Gulli motivlar detallarning rang - barangligini yo'qotib, bir xil doiralarga aylanib qoladi.

Nurota kashtalari asosan “bosma” uslubi bilan tikiladi va naqshlarning cheti zanjirsimon uslub bilan aylantiriladi. Kashta ranglari och ranglar bilan tikilgan. Nurota kashtachiligida quyidagi kashta turlari va badiiy buyumlar tikiladi: so'zana,

***Naqsh* - arabcha tasvir gul degan ma'noni anglatadi.**

nimso'zana, takiyapo'sh, joynamoz, joypo'sh, zardevor, gulko'rik, dastorpech, belbog', qo'lo'mol, yostiq, oynaxalta, choyxalta, choyshab. Kashta asosan bo'z,

chit, satin, shoyi, baxmal movutga tikiladi. Iplari ipakdan yigirilib, bo'yoqlari tabiiy o'simliklardan olinadi. Lekin hozirgi kunda sun'iy toladan yigirilgan va kimyoviy bo'yoqlar bilan bo'yalgan iplar kashtachilikda ishlatilmoqda.

Nurota kashtalarini engil, yorqin tonlar: qum, oltin, havorang, malina, pushti, och ko'k roangli iplari bilan tikilgan. Kashtachilik san'atining qadimgi maktablaridan bo'lmish Buxoro viloyatining milliy kashtachilik, san'atini o'ziga xos xususiyatini, tabiiy bo'yoqlarini qo'llanilishi texnologiyasi va bezaklarining qadimiy nusxalarini tikilishi, shu kunda xalqimiz diqqat e'tiborini o'ziga tortdi.

Naqsh va uning turlari

Naqsh - arabcha tasvir gul degan ma'noni anglatadi. Kashtado'zlik san'atida har bir millatning o'ziga xos eng ko'p qo'llaydigan naqshlari bo'ladi. O'zbek kashtalarida o'simliksimon, geometrik hamda gul naqshlari ko'p bo'lsa, rus kashtachiligida geometrik, o'simliksimon shakllar, gullar, qush va mevalar ko'p tasvirlanadi, qozoq va qirg'iz kashtachiligida esa ko'proq hayvonlar, shox va tuyoqlarni eslatuvchi elementlar tasvirlanadi. Rangtasvir vositalar yordamida ishlangan, nur va soyalar hajmni keltirib chiqaradigan, shu bilan birga o'ylamay - netmay tabiatdan aynan ko'chirishga intilmagan rasmchini naturadan yaqinroq bo'lishi mumkin.

Kashtachilikda ranglar ahamiyati

Kashtachilikda rang asosiy va muhim o'rinni agallaydi. Kashtaning rangi uning fonidan ya'ni, asosidan kelib chiqib, rang koloriti tanlanadi. Oq bo'z hech qachon sutdek oppoq bo'lmaydi. Uning biroz kulrang, sarg'ish tusi uzviy koloritni hosil qilishga bir qadar mosdir. Agar fon bo'lsa, u holda shu rangga mos kashta ipaklari tanlab olinadi. Ba'zan fon ipaklar bilan birga ornamentning rang-barang ochilibturishiga xizmat qiladi.

Milliy hunarlardan biri o'zbek kashtachiligi ozining boy tarixiy merosi, an'ana va qadriyatlariga ega bo'lib hozirda ham oz mavqeini yoqotmagan.

8-rasm. Bezakli va mazmunli kashtalar.

Kashtachilikda ishlatiladigan bezak buyum turlari bilan tanishib chiqamiz. Do'ppi – O'zbekistonda keng tarqalgan engil bosh kiyim. Do'ppi kiyish dastlab Eronda va turkiy xalqlari o'rtasida, Rossiyada esa XIII asrda rasm bo'lgan. Asrlar davomida do'ppining turli xillari vujudga kelgan. Baxmalga, satinga, sidirg'a shoyiga ip, ipak va zar bilan do'ppi gullari tikilgan. O'zbekistonda Toshkent, Chust, Buxoro, Samarqand, Boysun, Shahrisabz do'ppilari mashhur bo'lib, ular o'ziga xosdir. Jumhuriyatimizning barcha rayonlarida do'ppi tikiladi. Uning Iroqi, Chust do'ppi, gilam do'ppi, chakma to'r, qizil gul, Piltado'zi, Zar do'ppi, To'ldirma deb nomlanadigan milliy do'ppilar bor. Har bir do'ppi yaratilish uslubiga ega bo'lib, ular bir-biridan farq qiladi. O'zbekistonda ommaviy bosh kiyimi asosan uch xil shaklga ega bo'ladi. "Quloq", "arag'chin", "tusdo'ppi".

9- Rasm Kashtachilik asosida do'ppi yaratish

Quloq - konussimon bosh kiyim. U asosan darveshlar qalpog'i. Uning matog'i toq uchburchak parchalaridan bichilib yonlarnasiga tikiladi. Quloq (erkaklar bosh kiyimi) hozir juda kam uchraydi.

Arag'chin - sharsimon do'ppi, uni asosan keksalar kiyadi. Toshkentda sharsimon do'ppilar kanda xayol, bosma, chakmato'r, iroqi chok usullarida tikiladi.

10- *Rasm O'zbekistonda do'ppi nushalari*

Tus do'ppi - Keng tarqalgan yassi yuzali do'ppi. Ko'pincha tus do'ppi chust do'ppi deb yuritiladi. Tus do'ppilarning birgina klassik variantining o'zida sakkizta yuvelir chok uslubi qo'llaniladi. Masalan, zanjira, to'g'ri chok, chita, kungura, etalatma, taroq, ova, pildiroq. Chust

do'ppisining tepasiga kizakdan kvadrat shaklida bo'rtib chiqib, yarim shar ko'rinishida bo'ladi. Toshkent do'ppisi sidirg'a baxmaldan (gulsiz) tikilgan bo'ladi. Buxoro do'ppilari sidirg'a yoki gulli baxmaldan jiyakli qilib tikiladi, jiyagi turli xil ipaklardan rangdor naqshli yo'rma usulida tikilgan bo'ladi.

Joynamoz - yerga solib ustida namoz o'qiydigan to'shama. Islom diniga e'tiqod qiluvchilar ishlatishadi. U ibodat vaqtida kishini bu dunyodan ajratuvchi omil deb tasavvur qilinadi. Joynamoz har xil matodan tayyorlanib, uning uch tomoni mehrob shaklida tikilgan bo'ladi. Undan masjid, madrasa va uylarda foydalaniladi. U turli o'lchamda bo'ladi. Ibodatni kanda qilmaslik uchun boshqa narsalardan foydalanish mumkin. Masalan, chopon, qiyiqcha, sholcha kabilardan, chunki ular diniy nuqtai nazardan pok hisoblanadi. Joynamoz kashtachilikda juda chiroyli qilib bezatilgan bo'ladi. Osmon va to'lin oy aks ettiriladi. Uni qadimda oq yoki malla bo'zga kashta tikib tayyorlangan. U so'zanadan gullarining yirikligi, zaminiga ham kashta qoplanishi bilan farq qiladi. Palakni o'rtasida yirik oy tasviri qizil qirmizi, pushti ipak bilankashtalanadi va atrofiga juda chiroyli qilib o'simliksimon naqshlar tikiladi. Naqshlar ichida ko'pincha bodom, qalampir elementlari qo'llaniladi. Palakda qirqtacha oy ham tasvirlash mumkin, shuning uchun oyini soniga qarab olti oyli palak, o'n ikki oyli palak, hattoki katta uylar uchun qirq oyli palak tikilgani bizga ma'lum. Oylar turli ranglar bilan bir necha xil tasvirlangan. Mashhur kashtado'zlar ba'zida oyni ajoyib naqshlar bilan bezab, o'z mahoratlarini namoyon etganlar. Agar oyni ichi sidirg'a rangda ifodalangan bo'lsa, uni , oypalak, agar naqshli bo'lsa gulpalak va hokazo nomlar bilan yuritiladi. Keyingi vaqtlarda palakni qo'l mehnati

ko'p bo'lgani uchun so'zana deyila boshladi. Lekin hozir palakni qo'lda tikishga katta ahamiyat berilmoqda.

12- Rasm. Kirpech

Kirpech – kirpo'sh, tokchaga taxlab qo'yilgan kiyim-kechak ustidan yoki devorni vertikal bo'sh joylariga ilib, uyni bezatib turishi uchun ishlatiladigan badiiy buyum. Kirpech kashtalari qo'lda yoki mashinada tikiladi. Kirpech qo'lda ilma kashta bilan bezaladi. U kiyim-kechakni changdan saqlaydi va uyni bezab turadi. Odatda, palakka o'xshatib tikilgani kirpech palak deb yuritiladi. Bu turi ham keng ishlatiladi.

13- Rasm. So'zana

So'zana – forsha so'zani deb ham yuritiladi, igna bilan tikilgan degan ma'noni beradi. So'zana matoga kashta tikib tayyorlangan badiiy buyum bo'lib, xonani bezatish uchun devorga ilib qo'yiladi. U satin, baxmal, shoyi va boshqa matolarga kashta tikib tayyorlanadi. U o'ziga xos badiiy ko'rinishga ega. Matoning

rangidan ustalarimiz kashta zamini sifatida foydalanadilar. Shuning uchun palakdan farq qiladi. So'zana har bir xonadonda bo'lgan, chunki bir qiz turmushga chiqishidan oldin o'zi uchun so'zana tayyorlagan. So'zana kelinlarning sepi hisoblangan. Kambag'al oilada so'zanani malla, oq bo'zdan, badavlatroqlarida esa shoyidan, baxmaldan tikishgan. So'zana uchun kompozitsion joylashgan o'simliksimon naqshlardan foydalaniladi. So'zana o'rtasida ko'pincha doirasimon gul tikilib atrofi guldor islomiy naqshlar bilan bezatiladi. So'zana tikish juda qadimdan rivojlangan bo'lib XIX asrgacha bo'lgan so'zanalar saqlanmagan. Faqat XIX asrga oid Samarqand, Buxoro, Nurota, Fag'rona, O'ratepa, SHahrisabz, Toshkent, Farg'ona va boshqa joylardagi so'zana turlaridan namunalar bor. San'atning bu turi ayniqsa O'zbekiston va Tojikiston territoriyasida qadimdan keng tarqalgan. Keyingi paytlarda 40 yillardan boshlab so'zana mashinada tikilib kelmoqda.

14-Rasm.Samarqand qo'lda tikilgan so'zana

Choyshab - forsha-tojikcha ro'yotun chodiri degan ma'noni bildiradi. CHoyshab asosan taxmonga tutish, yotganda yopinish uchun, to'shak ustidan to'shaladi. To'shak ustidan yoziladigan choyshab kam kashtali oq surup, taxmonga tutiladigan satin, shoyi, baxmal va boshqalardan tikiladi. Hozirgi vaqtda choyshabdan so'zana kabi badiiy buyum sifatida ham foydalanib kelinmoqda.

Kashta tikish texnologiyasi

Kashta turli rangdagi ipak, mulina, zar ip bilan igna, ilmoqli bigizda har xil matoga mashinada gul tikishdir. Kashta har xil kiyimlarga, ro'zg'or buyumlariga tikiladi. Kashtachilikda mato, kigiz, charm, karton, zig'ir, jun, ipak, sun'iy iplar, zar iplar, mayin sim, xom charmdan tayyorlangan tasmalar, munchoq, marjon, metall pulakcha, qimmatbaho tabiiy va sun'iy toshlar, shishadan tayyorlangan munchoqlar va boshqa materiallar ishlatiladi. Kashtachilikda o'ziga xos ish qurollari mavjud bo'lib, ular o'ziga xos operatsiyani bajaradi. Kashtachilikda ignalar, ilmoqli va ilmoqsiz bigizlar, to'g'nag'ich, angishvona qaychi hamda chambaraklar ishlatiladi:

Chambarak asosan yog'ochdan yasaladi, u doira, kvadrat, to'g'ri to'rtburchak shaklida bo'ladi. Kichik kashtalarga doira chambarak ishlatiladi, chunki u qulaydir. Hamma kashtalarga ham chambarak ishlatilavermaydi. Ip va igna

kashta tikiladigan matolar qalinligiga mos qilib tanlanadi. Kashtachilikda yog'och dastali ikki xil, ya'ni ilmoqli va ilmoqsiz bigizlar ishlatiladi. Ayrim materiallarga masalan, charm va kartonga qiynalmasdan tikish uchun ilmoqsiz bigizlar ishlatiladi. Naqshlar uchun o'tkir uchli 10-12 sm uzunlikdagi qaychilar ishlatiladi. Tikish qulay bo'lishi uchun qatim 50-60 sm dan uzun bo'lmasligi lozim, kashta

15 – Rasm. Kashtachilikda ishlatiladigan ish qurollari va ip turlari

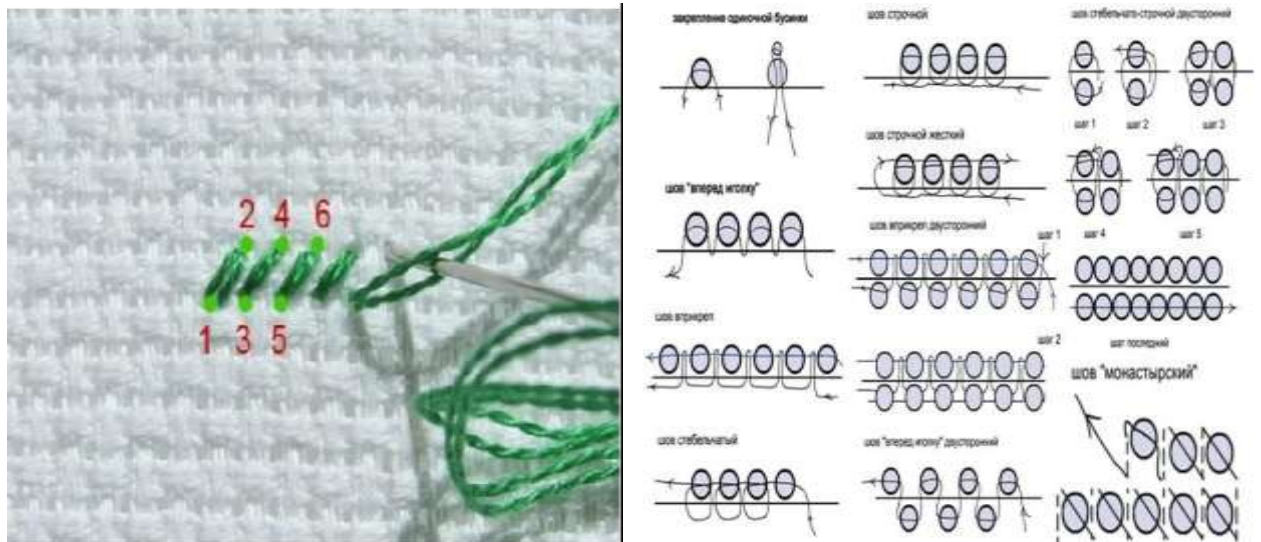
chambarakda tikilsa angishvona qo'llanilmaydi. Naqsh nusxasi har xil materiallarga har xil yo'llar bilan tushiriladi. Masalan, nusxa ko'chiriladigan qog'ozlar axta, yorug'lik yordamida, naqsh chizilgan qog'ozni material ustidan ko'klab chiqiladi keyin bu qog'ozlar yirtib olinadi. Kashtaga iplar rangini moslab tanlash kashtado'zdan katta mahorat hamda did talab qiladi. To'g'ri tanlangan ip kashtaning jozibador chiqishiga sabab bo'ladi.

Qo'lda kashta tikishning ikki turi mavjud: birinchisi matoning arqoqhamda o'rim

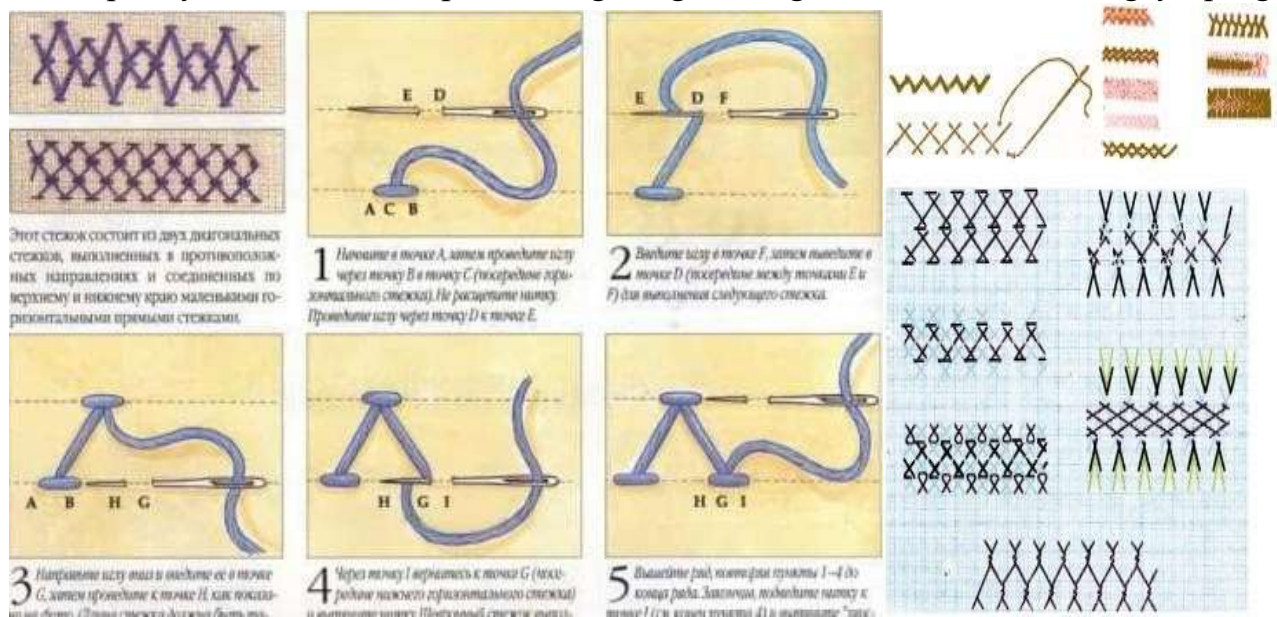
16- Rasm. Qo‘lda tikiladigan kashtalar

iplarini sanab kashta tikish, ikkinchisi esa matoga gul tasviri konturini chizib, erkin kashta tikish turlari. Arqoq o'rim iplari kesishtirib tikilgan polotno yoki bo'z shaklida to'qilgan matolarga tikiladi. Buning sababi kashta tikishda mato iplarini sanab tikishga qulaydir. Sanama kashta turi O'zbekistonda keng tarqalgan. Erkin kashta mato tanlamaydi, tushirilgan tasvir chiziqlari asosida tikiladi. O'zbek kashtachiligida yo'rma, ilma, iroqi, bosma, xomdo'zi, chamak, chipta xayol, baxya choklar keng tarqalgan. Badiiy kashtalarda turli joydan turli choklar ishlatiladi. CHunonchi SHahrisabzda yo'rma, kandaxayol, Iroqi, Toshkentda ko'proq bosma choki, Buxoro, Nurota, Samarqand yo'rma choki bilan tikiladi.

17- Rasm. Kashta tikish texnologiyasi

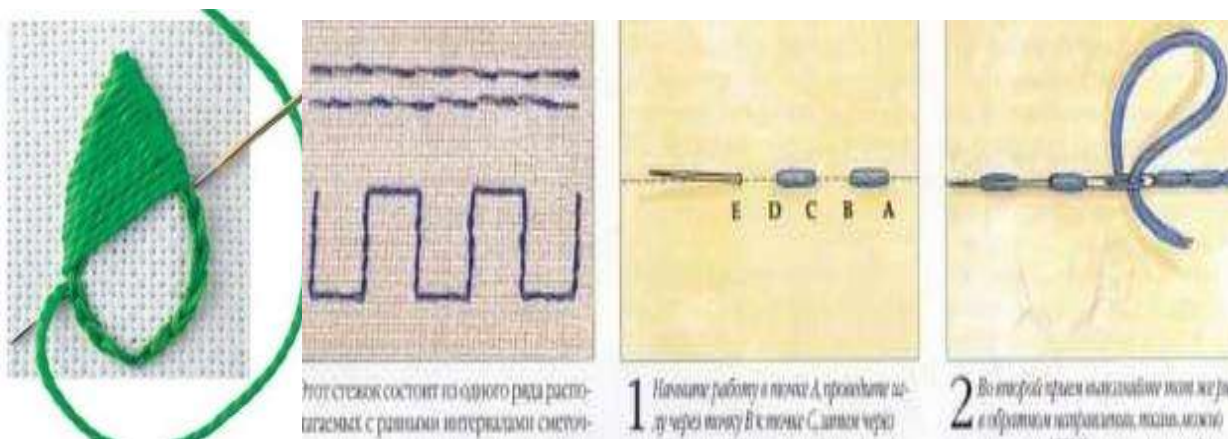
Chamak choki – kashtatikish choklaridan biri boʻlib, chapdan oʻngga ikki parallel chiziq boʻylab tikiladi va ip oʻtkazilgan igna oʻngdan sanchiladi. Soʻng yuqoriga

chapga tomon qiya qilib chiqariladi va pastki chiziqqa parallel ravishda to'g'ri qadaladi past ham qiya qilib chiqariladi. CHamak choki ko'pincha naqshlarni ramkaga olishda yoki do'ppi kizaklariga badiiy bezak berishda ishlatiladi. Qaychini kichik o'tkir uchlisi ishlatiladi. CHamak choki rus kashtado'zlari orasida "**kozlik**" deyiladi.

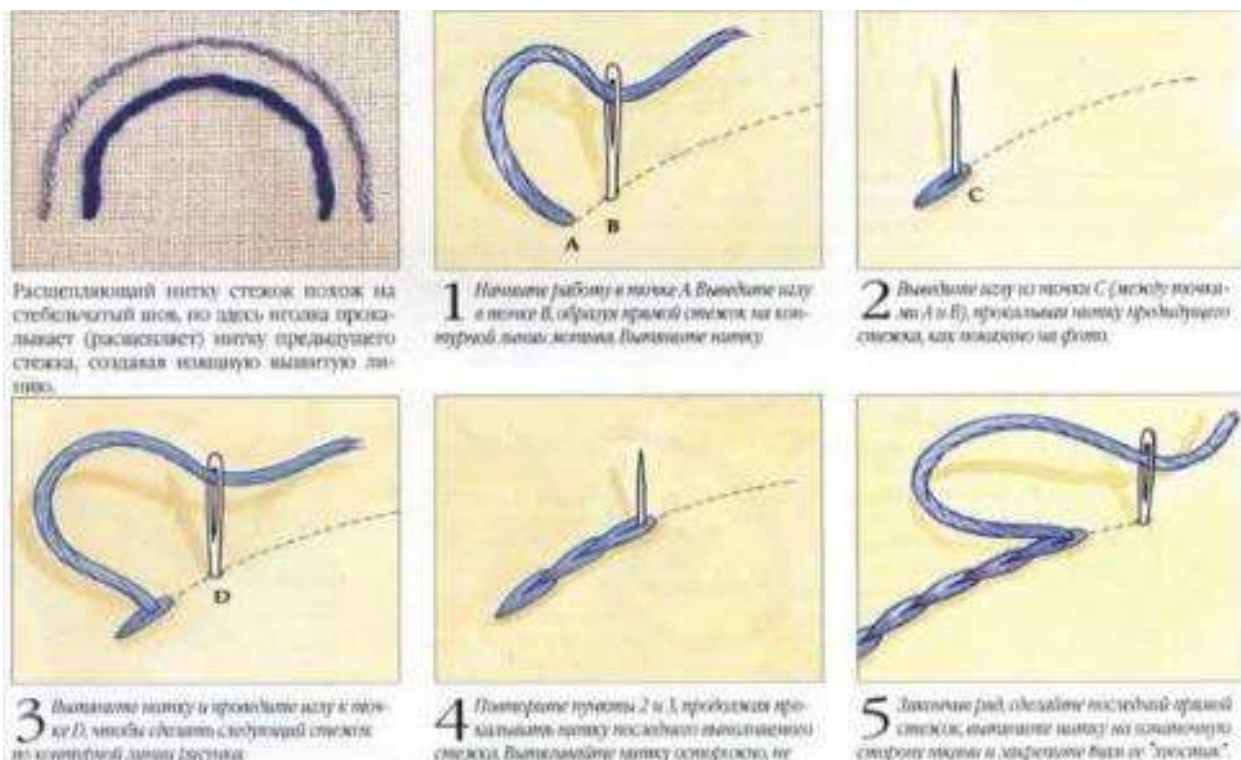
Baxya choki - kashta chetlarini mustaqamlashga xizmat qilib, matoga xuddi ko'klagandek, lekin bir tekis chok qamda masofa qisobga olinib tikiladi. Shundan so'ng mato o'girilib yana tikib chiqiladi, natijada tekis ip chiziq hosil qilinadi. Bu chok juda qadimdan qo'lda, keyinchalik mashinada tikiladigan bo'lgan. U ikki qator, ya'ni qatorlar o'zaro tutashib chiqishi ham mumkin.

Kuppa choki turli yo'nalishda, ya'ni chapdan o'ngga, o'ngdan chapga, yuqoridan pastga, pastdan yuqoriga sidirg'a tikib hosil qilinadi. Yonma-yon tikiladigan choklar bir tekis yoki gul shakliga qarab kichikdan kattalashib, kattadan- kichiklashib boradi. Bu chok duro'ya, (ikki tomonlama) sanama, piltado'zi nomlar bilan yuritiladi. Do'ppido'zlikda va kashtalarda juda keng foydalanadi.

20- Rasm. Kashtachilikda kuppa choki

Chindi xayol - duro'ya choka, matoga igna qadalib bir me'yorda tikib chiqiladi, teskari o'girib yana tikib chiqiladi. Shu tariqa matoning oldi va orqa tomonida bir xilda gul qosil qilinadi. Bu chok bilan ikki tomoni qam ko'zga tashlanadigan buyumlar, ya'ni sochiq, ro'mol va boshqalarni bezashda ishlatiladi.

21- Rasm. Kashtachilikda chindi xayol

Choki-yo'rmaki, ilmoqli bichiq yoki igna bilan matoning o'ng tomonida xalqalar zanjiri qosil qilib tikilib, bigizga o'tkazilgan ipak matoning sirtida chap qo'l bilan ushlab turiladi. Sanchilib chiqqan igna bilan esa halqa hosil qilinadi. Yo'rma choklari bilan yirik kashtalarning hoshiyalari, gul va barglarni asosiy shoxga ulaydigan band va boshqalar qadimdan shunday usulda tikilgan. Yo'rma chokdan Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo kashtado'zlari ko'p foydalanadilar.

Mustahkamlash uchun savollar

Kashtachilik san'ati
haqida umumiy
ma'lumot

№	Savol	№	Savol
1	Kashtachilik tarixi xaqida so'zlab bering?	5	Kashtachilik usulida tayyorlangan uy-jixoz buyumlari?
2	O'zbekiston kashtachilik maktablari?	6	Kashtachilikda ishlatiladigan iplar?
3	Kashtachilik bezakli buyumlar?	7	Kashtachilikda ishlatiladigan asbob-uskunalar?
4	Kashtachilik usulida tayyorlangan kiyim turlari?	8	Kashtachilikda ishlatiladigan chok turlari?

Mavzuga doir topshiriqlar

Topshiriq № 1: Original kashtachilik namunasini yaratish	
Topshiriq turi	Amaliy ijodiy topshiriq (Individual)
Maqsad	Talabalar kashtachilik texnikasi va kompozitsiya tamoyillarini amalda qo'llay olish, an'anaviy motiflarga zamonaviy talqin bera olish ko'nikmalarini egallaydi
Topshiriq mazmuni	Talaba an'anaviy O'zbek kashtachilik motivlari asosida original kompozitsiya ishlab chiqadi va kamida 20x20 sm o'lchamdagi matoga kashtasini tikadi. Topshiriq bosqichlari: (1) Milliy kashtachilik maktablaridan birini (Buxoro, Shahrisabz, Toshkent, Farg'ona) tanlash va o'sha maktab xususiyatlarini o'rganish; (2) Eskiz va kompozitsiya chizish; (3) Material va iplar tanlash; (4) Kashta tikish; (5) Yakuniy ish va refleksiv kundalikni taqdim etish. Refleksiv kundalikda texnik qarorlar asoslanadi.
Vaqt	4 hafta
Kutilgan natija	Tayyor kashta namunasi + eskiz + 300 so'zlik refleksiv kundalik. Baholash: texnik sifat (30%), milliy an'anaga sadoqat (25%), ijodiylik (25%), refleksiya (20%)
Topshiriq № 2: Kashtachilik maktablarini qiyosiy tahlil qilish	
Topshiriq turi	Ilmiy referat + taqdimot (Individual)
Maqsad	O'zbek kashtachilik maktablarining geografik, texnik va badiiy xususiyatlarini taqqoslash va ilmiy asoslash qobiliyatini rivojlantirish
Topshiriq mazmuni	Talaba O'zbekistonning kamida uchta kashtachilik maktabini (Buxoro, Shahrisabz, Toshkent, Farg'ona, Samarqand) tanlab, ularning quyidagi jihatlarini qiyosiy tahlil qiladi: tarix va geografik tarqalish; ishlatiladigan chok turlari; rang palleti va naqsh simbolizmi; buyumlar assortimenti; hozirgi rivojlanish holati. Referat kamida 10 ta manba (5 tasi ilmiy) asosida yoziladi va 12-15 daqiqalik taqdimot bilan yakunlanadi.
Vaqt	3 hafta
Kutilgan natija	2000-2500 so'zlik referat + 12-15 daqiqalik taqdimot. Baholash: tahlil chuqurligi (30%), manbalar (20%), taqqoslama jadvallar (20%), taqdimot (30%)
Topshiriq № 3: Maktab o'quvchilari uchun kashtachilik darsi loyihasi	
Topshiriq turi	Pedagogik loyiha (Juftlik)
Maqsad	Talabalarda kashtachilik bo'yicha ta'lim materiallarini ishlab chiqish, metodika va baholash tizimini yaratish kompetentligini shakllantirish
Topshiriq mazmuni	Talabalar juftligi 5-6-sinf o'quvchilari uchun kashtachilikka bag'ishlangan to'liq dars loyihasini ishlab chiqadi. Loyiha o'z ichiga oladi: dars maqsadi va o'quvchi

	natijalar; kerakli materiallar ro'yxati; dars bosqichlari (kirish, asosiy, mustahkamlash); differensial topshiriqlar (turli darajadagi o'quvchilar uchun); baholash rubrikasi; xavfsizlik ko'rsatmalari; applikasiya usulidan namuna. Loyiha pedagog ekspertlar oldida himoya qilinadi.
Vaqt	2 hafta
Kutilgan natija	To'liq dars konspekti + taqdimot + namuna. Baholash: pedagogik yondashuv (30%), mazmun aniqligi (30%), farqlash (20%), baholash tizimi (20%)

Mavzuga oid testlar

- Xalq hunarmandchiligi san'ati asosan nima bilan bog'liq?**
 - Mahalliy xalqning an'anaviy ijodi
 - Zamonaviy texnologiya ishlab chiqarish
 - Faol siyosiy ishlar
 - Yozma adabiyot bilan
- Kashtachilik san'ati asosan nima uchun ishlatiladi?**
 - Matoni bezash va dekorativ maqsadlarda
 - Ovqat pishirishda
 - Qurilish materiallarini tayyorlashda
 - Metall buyumlarni ishlab chiqarishda
- Kashta tikishning asosiy turlari qaysi?**
 - Chiziqli, nuqtali, to'qilgan va aralash
 - Bo'yoqli va plastmassali
 - Metall va yog'ochli
 - Elektron va mexanik
- Applikatsiya usulida bezash nima degani?**
 - Biror materialni boshqa material ustiga tikish orqali bezash
 - Matoni ranglash orqali bezash
 - Tosh bilan ishlash
 - Yog'ochni o'yib bezash
- Kashtado'zlik san'ati qachon rivojlana boshlagan?**
 - Qadimiy davrlardan
 - XX asr oxirida
 - So'nggi 10 yilda
 - 19-asr boshida
- Kashtachilikning rivojlanish bosqichlaridan biri nima?**
 - An'anaviy, milliy va zamonaviy uslublar
 - Faqat sanoat bosqichi
 - Texnologik bosqich
 - Mexanik bosqich

GLOSSARIY

№	Atama	Ta'rifi va manbasi
1	Kashtachilik (kashtado'zlik)	Xalq hunarmandchilik san'atining eng qadimiy turlaridan biri bo'lib, gazlama yoki boshqa matolarga ip va igna yordamida qo'lda yoki mashinada bezak (gul, naqsh, tasvir) tushirish san'ati. O'zbek

		kashtachiligi nafaqat mamlakatda, balki Fransiya, Italiya, Yaponiya, Germaniya, AQSh muzeylarida doimiy ekspozitsiyaga aylangan.
2	Kashta	Forscha "chizilgan, tortilgan" ma'nosini anglatadi. Amaliy bezak san'atining keng tarqalgan turi bo'lib, igna bilan tikib tushirilgan gul, tasvir yoki naqshni ifodalaydi. Kashta mujassamotida o'simliksimon naqshlar, geometrik shakllar, meva va hayvonlarning uslublashtirilgan tasvirlari, hatto me'moriy obidalar ifodalari ham uchraydi.
3	So'zana	Kashtachilik mahsulotlarining eng keng tarqalgan turi. Katta o'lchamli devoriy kashta bo'lib, asosan to'y marosimlari uchun tayyorlanadi. So'zana qizlar sepinig asosiy qismini tashkil etgan. Bitta katta o'lchamli so'zanani bitirishga ikki yilgacha vaqt ketishi mumkin.
4	Palak	Katta hajmdagi devoriy kashtali gilam bo'lib, xona ichini bezash uchun ishlatiladi. Toshkent kashtachilik maktabining xarakterli mahsulotlaridan biri hisoblanadi. Naprstek nomidagi muzeyda 1900-yillarda yaratilgan Toshkent palaklari saqlanadi.
5	Bosma chok	Kashtachilikda eng ko'p qo'llaniladigan chok turlaridan biri. Nurota, Samarqand va Toshkentda ko'proq bosma usuldagi chokdan foydalanilgan. Uning kandaxayol va yakro'ya kabi turlari mavjud. O'zbekistonning ko'plab viloyatlarida keng tarqalgan.
6	Yurma (yo'rma) chok	Kashtachilikda ip bilan kontur chizish usulida bajariladigan chok turi. Nurota, Buxoro va Samarqand kashtado'zlik mahsulotlari ko'proq yo'rma chok bilan tikilgan. Naqsh konturlarini belgilash va to'ldirish uchun ishlatiladi.
7	Kandaxayol	Bosma chok turlaridan biri bo'lib, ayniqsa Shahrisabz kashtachilik maktabida keng qo'llanilgan. Naqshni to'ldirish va hajm berish uchun ishlatiladigan maxsus tikuv usuli.
8	Iroqi	Sanama kashta turlaridan biri bo'lib, matoning iplari sanab tikiladi. O'zbekistonda sanama kashtaning iroqi turi keng tarqalgan. Shahrisabz kashtachilik maktabida yo'rma va kandaxayol bilan birga qo'llaniladi.
9	Chambarak (pyaltsi)	Kashtachilikda gazlamani tarang tortib, kashta tikish uchun ishlatiladigan asbob. 20-40 sm o'lchamda bo'lib, ikkita gardishdan iborat. Doira, kvadrat yoki to'g'ri to'rtburchak shaklida bo'ladi. Asosan yog'ochdan yasaladi.
10	Axta (andaza)	Kashta tikishdan avval matoga tushiriladigan naqsh chizmasi. Kashta tikish axta yordamida tushirilgan gul, tasvir, naqsh asosida bajariladi. Ba'zan matodan iplari sug'urilib tayyorlangan asosda sanama usulida ham bajariladi.
11	Kashtachilik maktablari	O'zbekistonda badiiy kashtachilikning oltita asosiy maktabi XVIII asr oxiri – XIX asr boshlarida shakllangan: Nurota, Samarqand, Shahrisabz, Toshkent, Farg'ona va Buxoro. Har bir maktab o'ziga xos naqsh uslubi, rang tanlash va chok turlariga ega.
12	Ro'yjo	Buxoro to'y marosimlarida ishlatiladigan maxsus kashta turi. XIX asrning ikkinchi yarmida tikilgan ro'yjo namunalari Praga shahridagi Naprstek nomidagi muzeyda saqlanadi.
13	Kashtachilik naqsh ramzlari	Kashta naqshlaridagi har bir tasvir o'ziga xos ramziy ma'noga ega: bodom – uzoq umr va abadiylik ramzi, anor – farovonlik va boylik

		timsoli, qalampir nusxa tasvirlar esa hasad va ko'z tegishidan saqlanish belgisi hisoblanadi.
14	Applikatsiya	Lotincha "applicatio" – yopishtirish so'zidan olingan. Tasvirlash texnikasining turli formalarini qirqish va ularni fon materialiga mustahkamlashga asoslangan bezak san'ati turi. Applikatsiya 2500 yil muqaddam ko'chmanchi xalqlar orasida paydo bo'lgan va kiyim-bosh, turar joylarni bezatish uchun ishlatilgan.
15	Dekorativ applikatsiya	Applikatsiyaning bezak maqsadidagi turi bo'lib, geometrik shakllar, o'simlik motivlari va ornamentlar asosida bajariladigan bezak ishidir. Buyumlarni, kiyim-boshlarni va uy-ro'zg'or jihozlarini bezash uchun ishlatiladi.
16	Sujetli applikatsiya	Ma'lum bir voqea yoki lavhani tasvirlaydigan applikatsiya turi. Unda bir nechta tasvir elementlari birlashtirilgan kompozitsiya hosil qilinadi. Ertak motivlari, tabiat manzaralari va kundalik hayot lavhalari sujetli applikatsiyaning asosiy mavzularidir.
17	Hajmdor (ob'yomli) applikatsiya	Yassi applikatsiyadan farqli ravishda, tasvir elementlariga hajm beriladigan applikatsiya turi. Qog'oz yoki matoni buklash, jingalak qilish, qatlamlash orqali uch o'lchamli effekt hosil qilinadi. Texnologiya darslarida keng qo'llaniladi.
18	Gazlamadan applikatsiya	Gazlama (mato) parchalarini fon materialiga tikib yoki yopishtirib naqsh yaratish usuli. Kashtachilik bilan uzviy bog'liq bo'lib, milliy kiyim-bosh, uy-ro'zg'or predmetlarini bezashda qo'llaniladi. Qozoq, kalmik, o'zbek va boshqa xalqlarda keng tarqalgan.
19	Quroq	O'zbek xalq amaliy san'atida turli rangdagi mato bo'laklarini birlashtirish orqali bezak yaratish usuli. Applikatsiya san'atining an'anaviy ko'rinishi bo'lib, ko'rpa, bolish, to'shak va boshqa buyumlarni bezashda ishlatiladi. Kashtachilik bilan birgalikda qo'llaniladi.
20	Panno (applikatsiya usulida)	Applikatsiya texnikasida tayyorlangan devoriy bezak buyumi. Qog'oz, mato, tabiiy materiallar (urug'lar, barglar) va boshqa materiallardan foydalanib yaratiladi. Texnologiya ta'limi darslarida o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish vositasi sifatida keng qo'llaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bulatov S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati (O'quv-metodik qo'llanma). – T.: Mehnat, 1991. – 384 b.
2. Doniyorova Sh.E. Qo'lda kashta tikish san'ati // A.Qodiriy nomidagi JDPI ilmiy maqolalar to'plami.
3. O'zbekiston madaniy merosi jahon to'plamlarida: Chexiya Respublikasi to'plamlari (XVI jild).
4. Sanakulov X.R., Xodiyeva D.P., Sanakulova A.R. Texnologiya: 2-sinf uchun darslik. – T.: Sharq, 2018. – 80 b.
5. Suyunova U.G', Choriyeva M.U. Kashtachilik texnologiyasini o'ziga xos xususiyatlari // JDPI ilmiy to'plam.
6. Tilavova M. Texnologiya va uni o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma. – Buxoro: Durdona, 2021. – 312 b.

Reja:

1. Zardo‘zlik san’atining tarixiy va madaniy asoslari
2. Zardo‘zlikda qo‘llaniladigan asosiy naqsh turlari va ularning ramziy ma’nolari
3. Asosiy zar tikish usullari va ularning bajarilish texnikasi
4. Naqsh elementlarini chizish texnikasi: usullar va bosqichlar

Tayanch so‘z va iboralar: *Zardo‘zlik san’ati, o‘zbek milliy hunarmandchiligi, estetik did, Islimiy naqshlar, girih naqshlar, o‘simliksimon bezaklar, geometrik naqshlar, gulli naqshlar, ramziy ifoda, hayot ramzi, abadiylik timsoli, tabiat unsurlari, milliy ornamentika, stilizatsiya, naqsh kompozitsiyasi*

1. Zardo‘zlik san’atining tarixiy va madaniy asoslari

Zardo‘zlik san’ati O‘zbekistonda milliy madaniyat va amaliy bezak san’atining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu san’at turi asrlar davomida shakllanib, rivojlanib kelgan bo‘lib, u o‘zida xalqning didi, ijodi, estetik qarashlari va tarixiy xotirasini mujassam etadi.

Zardo‘zlik — bu ipak, ipak aralashgan yoki zar iplar bilan matoga naqsh solish san’ati bo‘lib, u ko‘proq kiyim-kechaklar, bosh kiyimlar, pardalar, namoyish buyumlari, bayramona liboslar va boshqa uy-ro‘zg‘or buyumlarining bezak elementlari sifatida keng qo‘llaniladi.

Zardo‘zlik — bu ipak, ipak aralashgan yoki zar iplar bilan matoga naqsh solish san’ati bo‘lib, u ko‘proq kiyim-kechaklar, bosh kiyimlar, pardalar, namoyish buyumlari, bayramona liboslar va boshqa uy-ro‘zg‘or buyumlarining bezak elementlari sifatida keng qo‘llaniladi.

Zardo‘zlikning tarixiy ildizlari juda chuqur. Arxeologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qadimgi Baqtriya, So‘g‘diyona, Xorazm va Marg‘iyona kabi

mintaqalarda tikuvchilik va naqshchilik san'ati miloddan avvalgi davrlarda mavjud bo'lgan. Zardo'zlik ayniqsa o'rta asrlarda, ayniqsa Temuriylar davrida yuksak darajaga ko'tarilgan. Temuriylar saroyida ishlagan ustalar tomonidan tayyorlangan liboslar, qurol-yarog' qoplamalari, tantanali chodirlar va devor to'qimalarida zar iplar bilan bezak berilgan naqshlar ishlatilgan. Shu davrga oid ba'zi zardo'zlik namunalari hozirda O'zbekiston, Hindiston, Turkiya va Rossiya muzeylarida saqlanmoqda.

Zardo'zlik san'atining o'ziga xosligi uning milliy uslubida yaqqol namoyon bo'ladi. O'zbek zardo'zlari naqshlar yaratishda turli uslublar va simmetrik kompozitsiyalarni qo'llagan. Bu naqshlar, asosan, gulzorlar, barglar, ildizlar, islimiy va girix shakllarida bo'lib, ularning har biri ramziy ma'noga ega bo'lgan. Masalan, gul obrazlari — go'zallik va hayot, barglar — yangilanish va serhosillik, islimiy naqshlar esa — abadiyat va uzviylik ramzi sifatida talqin etiladi.

Zardo'zlik san'atining madaniy asoslarini tahlil qilgan holda, bu san'at turining o'zbek xalqining urf-odati, an'analari va marosimlari bilan uzviy bog'liqligini ko'rish mumkin. Masalan, kuyov libosi, kelin libosi, bayramona to'nlar va turli diniy yoki marosimiy kiyimlar zardo'zlik bezaklari bilan bezatilgan. Ayniqsa, "zarbof to'nlar" — ya'ni oltin iplar bilan tikilgan to'nlar xalq orasida yuksak maqomga ega bo'lgan. Ular ko'proq boy tabaqaga mansub shaxslar, saroy a'zolari, amirlar va ulamolar kiyimi bo'lib, nafaqat nafislik, balki ijtimoiy mavqeni ham aks ettirgan.

23-Rasm. Zardo'zlik ishlari na'munalari

Zardo'zlik texnikasi ko'p vaqt talab qiluvchi va murakkab jarayon hisoblanadi. Unda asosan zar iplar (oltin yoki kumush), ipak iplar, atlas yoki baxmal matolar,

igna, xaltacha, naqsh chiziladigan andazalar ishlatiladi. Ish jarayoni naqsh tayyorlashdan boshlanadi. Naqsh loyihasi qog'ozga chizilib, maxsus ko'chirish vositalari yordamida matoga o'tkaziladi. Keyin ustalar har bir elementni katta e'tibor va aniqlik bilan zar iplar yordamida tikib chiqadilar. Bu ishda har bir chok, har bir qadam estetika va san'at me'yorlariga muvofiq bajarilishi kerak.

Tarixiy jarayonlarda zardo'zlik san'ati faqat ichki ehtiyojlarni emas, balki xalqaro savdo va diplomatiyada ham muhim o'rin egallagan. Masalan, o'rta asrlarda O'zbekiston hududidan o'tgan Buyuk Ipak Yo'li orqali Xitoy, Hindiston, Eronga olib borilgan tovarlar orasida zardo'zlik buyumlari ham bo'lgan. Ular o'zining yuksak sifati, nafisligi va betakror uslublari bilan xorijiy savdogarlar va hukmdorlar e'tiborini tortgan. Shu bilan birga, zardo'z ustalari ham xorijda mahorat ko'rsatgan, bu esa zardo'zlik an'analari va texnologiyalarining boshqa mamlakatlarda tarqalishiga zamin yaratgan.

Zardo'zlik san'ati nafaqat bezakli, balki didaktik va estetik funktsiyaga ham ega bo'lgan. Undagi naqsh va tasvirlar xalqning qarashlari, dunyoqarashi, diniy va falsafiy e'tiqodlarini ifodalagan. Masalan, ayrim zardo'z naqshlarida Qur'oni karim oyatlari yoki arabiy yozuvlar ko'rinishida diniy bayonotlar uchraydi. Ba'zida esa xalq ertaklari, afsonalari yoki tarixiy voqealar asosida ishlangan sahnaviy naqshlar ham ko'p uchraydi. Bu esa zardo'zlik san'atining nafaqat dekorativ, balki ma'naviy yukini ham ko'rsatadi.

Zardo'zlik san'ati o'zbek xalqining boy madaniy merosining ajralmas qismi sifatida O'zbekistonning turli hududlarida o'ziga xos maktablarni yaratgan. Misol uchun, Buxoro zardo'zlik maktabi nafisligi, naqshlarining murakkabligi va o'tkir estetik uslublari bilan ajralib turadi. Toshkent, Samarqand, Farg'ona vodiysi zardo'zlik uslublari esa o'ziga xoslik va mahalliy urf-odatlarining aks etganligini ko'rish mumkin. Bu maktablar orqali nafaqat amaliy san'at rivojlanib borgan, balki ustoz-shogird an'anasi, etnik xususiyatlar va milliy iftixor hissi ham uzluksiz davom etgan.

Bugungi kunda zardo'zlik san'ati zamonaviy uslubda ham rivojlanmoqda. Yangi texnologiyalar, zamonaviy dizayn maktablari va modaga mos yondashuvlar

orqali zardo‘zlik mahsulotlari nafaqat marosimlar, balki kundalik kiyim-kechaklarda ham o‘z o‘rnini topmoqda. Shu bilan birga, zardo‘zlik elementlari turistik sovg‘alar, suvenirlar, interyer dizayni elementlari sifatida ham keng qo‘llanilmoqda. Bu holat zardo‘zlik san‘atining universalligi va yangilikka ochiqqligini ko‘rsatadi.

Zardo‘zlik san‘atining madaniy va tarixiy ahamiyati xalqaro miqyosda ham e‘tirof etilmoqda. O‘zbekiston zardo‘zlik an‘analari YUNESKOning nomoddiy madaniy meros ro‘yxatiga kiritilgan. Bu esa nafaqat ushbu san‘at turining qadriyat sifatida tan olinganidan, balki uni saqlab qolish, rivojlantirish va kelajak avlodlarga yetkazish muhimligini ko‘rsatadi. Zardo‘zlik ustalari va hunarmandlarining ishlari xalqaro ko‘rgazmalar, yarmarkalar va tanlovlarda yuksak baholanmoqda, bu esa milliy san‘atning jahon sahnasida o‘ziga munosib o‘rin egallayotganini bildiradi.

Xulosa qilib aytganda, zardo‘zlik san‘ati o‘zbek xalqining tarixiy-madaniy tafakkuri, estetik didi, ijodiy yondashuvi va ruhiy olamini ifodalovchi yuksak amaliy san‘at shakli bo‘lib, u asrlar davomida xalq orasida sevib ishlatilgan va bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Bu san‘atni o‘rganish, saqlash va rivojlantirish nafaqat madaniyatni boyitadi, balki milliy o‘zlikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

2. Zardo‘zlikda qo‘llaniladigan asosiy naqsh turlari va ularning ramziy ma’nolari

Zardo‘zlik san‘ati O‘zbekistonning boy madaniy merosining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu san‘at turi asrlar davomida xalq amaliy bezak san‘atining yuqori darajadagi namunasi bo‘lib, o‘zining rang-barang naqshlari, nozik texnikasi va chuqur ramziy ma’nolari bilan ajralib turadi. Zardo‘zlikda naqshlar nafaqat estetik go‘zallikni yaratish vositasi, balki ular orqali ma’naviy, falsafiy, diniy va ijtimoiy mazmunlar ifodalanadi. Ayniqsa, naqshlar orqali tabiatga, inson hayotiga, qadriyatlar va e‘tiqodlarga oid ramziy g‘oyalar mujassamlashtiriladi. Har bir naqsh va bezak o‘zining alohida ifodaviy ma’nosiga ega bo‘lib, zardo‘zlik asarlarida bu naqshlar puxta o‘ylangan kompozitsiyalarda o‘z aksini topadi.

Zardo‘zlikda ishlatiladigan asosiy naqsh turlarini quyidagicha tasniflash mumkin: islimiy naqshlar, girih naqshlar, gulli naqshlar, hayvonot olami naqshlari, me‘moriy bezaklardan olingan naqshlar, geometrik shakllar va arabeska elementlari. Har bir guruh o‘ziga xos ramziy yuklamaga ega bo‘lib, ular san‘atkorlar tomonidan nafaqat bezak sifatida, balki chuqur mazmunli belgilar sifatida ham ishlatilgan. Masalan, islimiy naqshlar – bu o‘simliksimon, chirmashib ketgan novda va g‘unchalarni ifodalovchi naqshlardir. Ular tabiatning uzluksiz yangilanishi, hayotiylik va barqarorlik ramzi hisoblanadi. Bu naqshlar ko‘pincha markazdan tarqalib ketuvchi spiralsimon yoki aylana shaklida tasvirlanib, kosmos va abadiy harakat g‘oyalarini ifodalaydi.

Girih naqshlari esa ko‘proq me‘moriy san‘atga mansub bo‘lib, ammo zardo‘zlikda ham keng qo‘llaniladi. Bu naqshlar murakkab geometrik shakllar asosida qurilib, ularda inson tafakkuri, muvozanat, intizom va ilohiy tartib g‘oyalari mujassam etiladi. Bu naqshlar odatda doira, yulduz, ko‘pburchaklar kabi shakllardan iborat bo‘lib, har bir burchak va kesishuv joyi o‘zining falsafiy mazmuniga ega. Bunday naqshlar orqali Xudo yaratgan olamdagi mukammallik va tartib ifodalanadi. Ayniqsa, girih naqshlarida kompozitsion uyg‘unlik va matematik aniqlik ustuvor hisoblanadi.

Gulli naqshlar – zardo‘zlikda eng ko‘p qo‘llaniladigan turlardan biridir. Lala, bodomguli, rayhon, chinnigul, nishona, atirgul kabi gullar naqsh sifatida ishlatilgan. Har bir gul o‘zining alohida ma‘nosiga ega. Masalan, lola – muhabbat va go‘zallik, atirgul – poklik va ezgulik, bodomguli – yangilanish va bahorning ramzi, chinnigul esa quvonch va baxt keltiruvchi ramz sifatida tushuniladi. Shu bilan birga, gulli naqshlar ayollik, onalik, mehr va go‘zallik timsoli sifatida ko‘plab milliy liboslarda, pardoziy buyumlarida va bayramona kiyimlarda ishlatilgan. Bu naqshlar nafaqat tashqi jozibadorlikni oshirgan, balki inson qalbidagi go‘zallikka intilish tuyg‘usini uyg‘otgan.

Hayvonot olami naqshlari ko‘proq ramziy va mifologik ma‘nolar bilan boyitilgan. Masalan, sher – kuch-qudrat, jasorat; burgut – erkinlik va yuksaklik; baliq – baraka va serhosillik; tuya – sabr-toqat va mo‘‘tadillik ramzlaridir. Bu

naqshlar asosan erkaklar uchun mo'ljallangan kiyim-kechaklar, amaliy buyumlar va tantanali liboslar bezagida qo'llanilgan. Ayniqsa, o'zbek xalqining qadimiy e'tiqodlarida hayvon obrazlari kuchli ramziy ma'noga ega bo'lgan. Ba'zi holatlarda, bu hayvonlar afsonaviy timsollar bilan uyg'unlashib, o'ziga xos himoya kuchiga ega deb hisoblangan.

Me'moriy bezaklardan olingan naqshlar zardo'zlik san'atida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, tarixiy obidalar – masjidlar, maqbaralar, madrasalar devorlaridagi naqshlar, gumbazlar, panjaralar, sathiy o'yma naqshlar zardo'zlar ijodida ilhom manbai bo'lib xizmat qilgan. Bu naqshlar orqali o'tmish ajdodlar merosi, qadimiy san'at namunalariga hurmat va sadoqat ifodalangan. Zardo'zlar ushbu naqsh elementlarini matolarga muvofiqlashtirib, yangicha mazmun va ko'rinish berganlar.

Zardo'zlik naqshlarining yana bir muhim jihati ularning kompozitsion joylashuvi va rang tanlashida namoyon bo'ladi. Ranglar ham o'ziga xos ramziy ma'noga ega: oltin va kumush ranglar sharaf, boylik va muqaddaslikni bildirsa, qizil – hayot, ehtiros va muhabbat; yashil – tabiat, baraka va islom dini ramzi; ko'k – osmon, cheksizlik va ruhiy yuksaklik ifodasi hisoblanadi. Shu bilan birga, har bir naqshning joylashtirilishi, markaziy yoki chekka qismda bo'lishi, simmetriya yoki asimmetriya asosida joylashtirilishi – bu ham san'atkorning estetik tafakkuri va ramziy g'oyasini ifodalaydi.

Zardo'zlik naqshlarida ko'pincha xalq og'zaki ijodidan olingan obrazlar, afsonaviy belgilar, orzu-istaklar, ijtimoiy mavqega oid elementlar ham mujassam bo'ladi. Bu san'at xalqning turmush tarzi, e'tiqodlari, orzu-armonlari va dunyoqarashining timsoli sifatida tarix sahifalarida muhim iz qoldirgan. Shu bois zardo'zlik san'ati va uning naqsh turlari o'zbek xalqining moddiy va ma'naviy madaniyatini ifodalovchi noyob fenomen hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, zardo'zlikda qo'llaniladigan naqshlar va ularning ramziy ma'nolari bu san'at turining chuqur falsafiy, diniy va estetik ildizlarga ega ekanligini ko'rsatadi. Har bir naqsh orqali muayyan tushuncha, qadriyat yoki hayotiy qarash ifodalanadi. San'atkorlar esa bu naqshlar orqali o'z yuragidagini,

xalqning ruhiyatini, tarixiy xotirasini matoga muhrlab ketadilar. Shu bois, bu naqshlar oddiy bezak emas, balki millat ruhining badiiy ifodasidir.

3. Asosiy zar tikish usullari va ularning bajarilish texnikasi

Zardo‘zlik san’atida zar tikish usullari nafaqat bezak mazmuniga ega, balki xalqning madaniy-estetik qarashlarini aks ettiruvchi an’anaviy hunarmandchilik yo‘nalishidir. Zar tikish san’atining shakllanishida geografik hududlar, tarixiy davrlar, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar, diniy-falsafiy qarashlar va xalq urf-

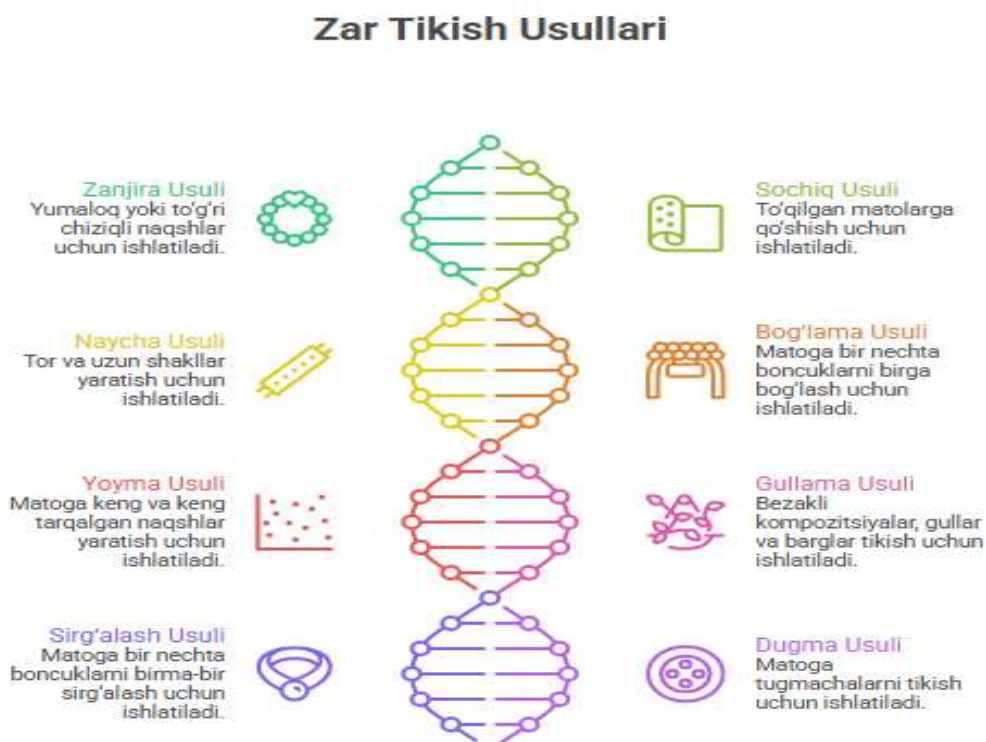
24-Rasm. Zardo‘zlik ishlarining tikish jarayoni

odatlarini muhim o‘rin tutgan. Har bir mintaqada ushbu san’at o‘ziga xos bo‘lib, zar tikish usullari ham turli xil ko‘rinishlarda, texnik jihatdan farqlanuvchi uslublarda shakllangan. Shu bois, zar tikish san’atining texnik tomonlarini o‘rganish bu hunarning ilmiy asoslarini chuqur tushunishga xizmat qiladi.

Zardo‘zlik texnologiyasi bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi: chizma tuzish, material tanlash, naqsh joylashtirish, zar tikish uslubini tanlash va bexato ijro etish. Asosiy zar tikish usullari bu bosqichlarning eng muhimlaridan biri bo‘lib, ushbu san’atning jozibadorligi va qiymatini belgilaydi. Zar tikish usullari nafaqat naqshning shaklini va tuzilishini aniqlaydi, balki butun buyumning estetik qiyofasiga ta’sir ko‘rsatadi.

Amaliyotda eng ko‘p uchraydigan zar tikish usullariga quyidagilar kiradi: qo‘lda tikilgan “zanjira” usuli, “sochiq” usuli, “naycha” usuli, “bog‘lama” usuli, “yoyma” usuli, “gullama” yoki “g‘uncha” usuli, “sirg‘alash” usuli, “dugma” usuli va boshqalar. Bu usullarning har biri ma’lum texnik jarayon va qo‘llaniladigan

materiallarga bog‘liq. Masalan, zanjira usuli yumaloq yoki to‘g‘ri chiziqli naqshlar uchun, gullama usuli esa ko‘proq bezakli kompozitsiyalar, gullar va barglar tikishda qo‘llanadi.

Zanjira usulida zar ipini to‘qimachilik asosiga to‘g‘ri yoki yoysimon tarzda birlashtirish talab qilinadi. Ushbu usulda ishlatiladigan igna shakli, ip turi va tikishning yo‘nalishi naqshning aniqligi va simmetriyasiga bevosita ta’sir qiladi. Ko‘pincha bu usulda oltin yoki kumush iplar ishlatiladi, bu esa tayyor mahsulotga hashamat bag‘ishlaydi. Bu texnika uzoq muddatli mashg‘ulot va aniq ko‘nikmalarni talab qiladi, chunki tikish paytida zar iplarning sinishi yoki chiziqdan chetga chiqib ketishi naqshning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Sochiq usulida zar iplar tayyor naqsh ustiga qalin qilib tikiladi. Bu usulda to‘qimachilik asosidagi iplar ustiga qo‘shimcha zar iplar yopishtiriladi va maxsus igna bilan tikiladi. Bu texnika orqali naqshlar g‘oyat shinam va chuqur ko‘rinishda hosil qilinadi. Ushbu usulda naqshning markaziy nuqtalari va asosiy geometrik strukturasi oldindan belgilanadi, so‘ngra har bir element qatlam-qatlam tikiladi. Bu usul ko‘proq tantanali liboslar, diniy atributlar va sahna kostyumlarida qo‘llanadi.

Naycha usuli odatda uzunasiga chiziqli naqshlar yaratishda qo'llaniladi. Bu usulda zar iplar silindrsimon holatda joylashtirilib, maxsus yelim yordamida matoga biriktiriladi va chetlari tikib mustahkamlanadi. Naycha usuli bilan tayyorlangan naqshlar engil, ammo chiroyli ko'rinadi. Ayniqsa, matoning ustida yaltirab turuvchi metall iplar yordamida hosil qilinadigan yorqinlik ushbu usulni ko'p hollarda bayramona kiyimlar bezagida afzal qiladi.

25-Rasm. Buxoro zardo'zlik ishi jarayoni na'munalari

Bog'lama usuli orqali zar iplar har bir nuqtada matoga bog'lab chiqiladi. Bu usulda naqshning har bir elementi alohida yasaladi va tikiladi. Bu texnika murakkablik darajasiga ko'ra eng murakkab usullardan biri bo'lib, ko'p vaqt va e'tibor talab etadi. Har bir ipning uchi matoning orqa tomonidan bog'lab qo'yiladi va keyin yana naqsh bo'ylab harakatlanadi. Bu orqali hosil qilinadigan naqshlar uch o'lchamli ko'rinishda bo'ladi.

Yoyma usulida esa zar iplar katta sathdagi naqshlar bo'ylab yoyilib, matoga tikiladi. Bu usulda naqsh bir xil zichlikda emas, balki sekin-asta zichlashib boradi yoki kamayadi, bu esa tayyor mahsulotga dinamik tuzilish beradi. Ushbu usul orqali tayyorlangan naqshlar ko'p hollarda kompozitsion markaz bo'lib xizmat qiladi. Bu texnika katta hajmli naqshlar, devoriy panolar, libosning etak yoki yeng qismlarini bezashda keng qo'llaniladi.

Gullama yoki g'uncha usuli, odatda, gulli naqshlar yaratishda qo'llaniladi. Bu usulda gullar va barglar elementlar shaklida ajratib tikiladi. Har bir gul elementi oldindan tayyorlanadi va keyin matoga tikiladi yoki yelimlanadi. Ularning o'rta

qismi ko‘proq silliq yoki yumshoq matodan iborat bo‘lib, atrofi esa zar iplar bilan bezatiladi. Bu texnika mahsulotga estetik yengillik va nafislik bag‘ishlaydi.

Sirg‘alash usulida iplar mato ustida erkin harakatlanadigan tarzda tikiladi. Bu usulda tikilgan zar iplar ustida qo‘shimcha tikishlar bajarilmaydi, balki iplar ma’lum sathda erkin joylashadi. Sirg‘alash usuli mahsulotga tabiiy yaltirash, harakatlilik va dinamiklik beradi. Ushbu usul ko‘proq ko‘ylaklar, yenglar, choyshablar va boshqa yengil buyumlarda qo‘llanadi.

Dugma usuli ko‘proq aylanma naqshlar yaratishda qo‘llaniladi. Bu usulda zar iplar spiralsimon shaklda aylantirilib, matoga tikiladi. Dugma usuli orqali hosil qilinadigan naqshlar o‘ziga xos markazga ega bo‘lib, u yerda naqsh zichroq, chetga qarab esa bo‘shashib boradi. Ushbu usul orqali zargarlik bezaklariga o‘xshash naqshlar tayyorlanadi.

Har bir zar tikish usuli uchun muhim bo‘lgan jihatlardan biri bu iplarning sifatidir. Oltin va kumush iplar eng mashhur turlar bo‘lib, ular to‘qimachilik asosida ishlangan va metall plyonka bilan qoplangan bo‘ladi. Zar ipning elastikligi, yorqinligi, sinmasligi va tikuvga moslashuvchanligi texnik jihatdan to‘g‘ri tanlanishi kerak. Bundan tashqari, igna turi ham muhim ahamiyatga ega: igna uchining nozikligi, uzunligi va mos materialdan tayyorlanganligi ishning sifatiga bevosita ta’sir qiladi.

Zar tikishda naqsh tuzilishini to‘g‘ri rejalashtirish ham zarur. Naqsh simmetrik, muvozanatli va o‘zaro bog‘liq bo‘lishi lozim. Bunda grafik chizma va maketdan foydalanish ayni muddao bo‘ladi. Har bir tikuv elementi oldindan aniqlangan joyda, belgilangan shaklda va ketma-ketlikda bajarilishi shart. Bu esa mehnatni muvofiqlashtirishga, material sarfini kamaytirishga va oxir-oqibatda mahsulot sifati oshishiga olib keladi.

Zardo‘zlikda asosiy zar tikish usullari faqatgina texnik ko‘nikmalar emas, balki san’atning estetik, madaniy va tarixiy qatlamlarini ham o‘zida mujassam etgan. Bu usullarni mukammal o‘zlashtirish hunarmanddan nafaqat mahorat, balki sabr-toqat, sinchkovlik, ijodkorlik va milliy madaniyatga hurmatni ham talab qiladi. Har bir zar

tikish usuli qadriyatlarni saqlab qolish va ularga zamonaviy talqinda hayot bag'ishlash vositasi sifatida xizmat qilmoqda.

4. Naqsh elementlarini chizish texnikasi: usullar va bosqichlar

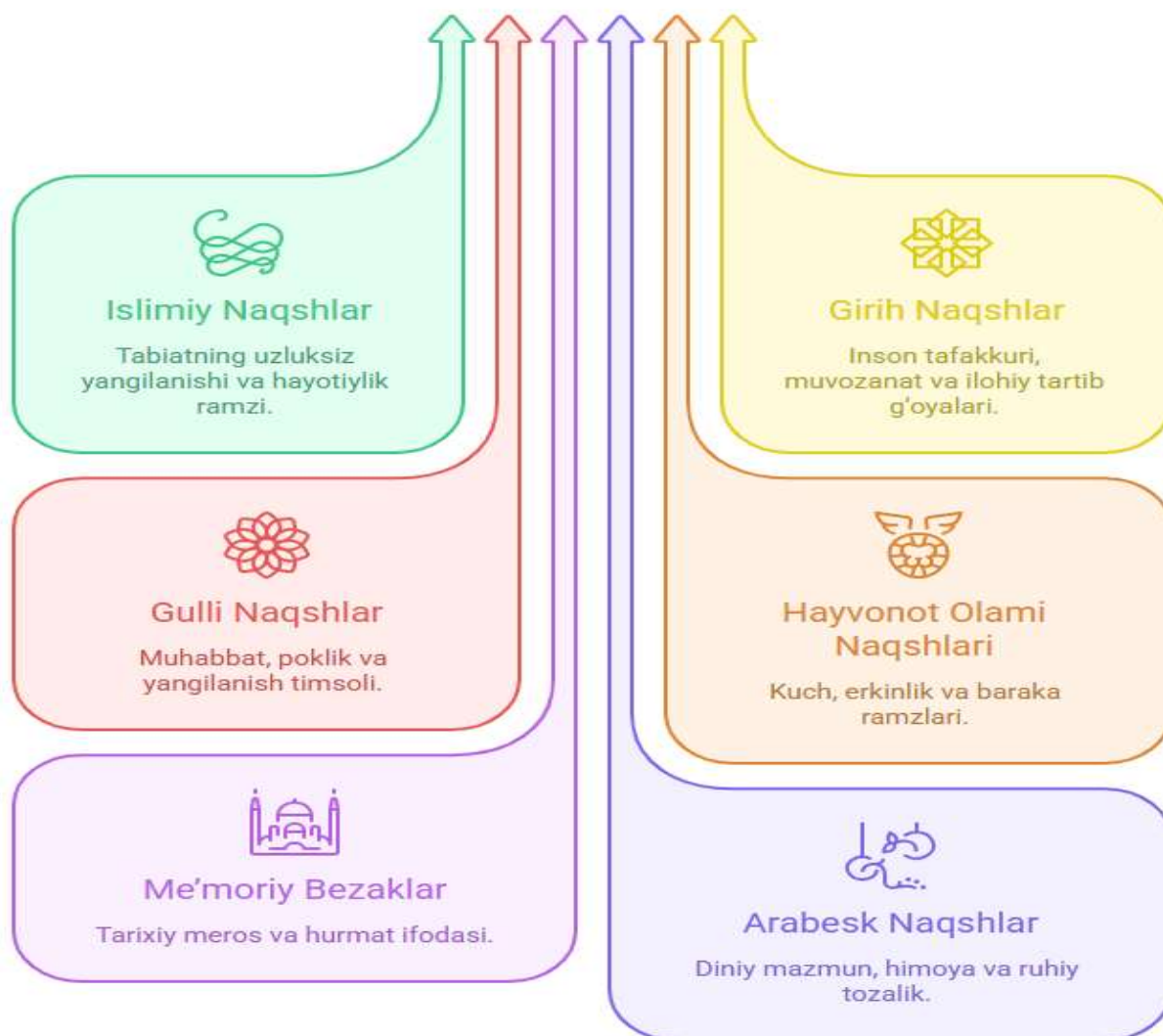
Naqsh elementlarini chizish texnikasi – bu zardo'zlik san'atida ishlatiladigan tasviriy detallarning grafik ifodasini yaratish jarayonidir. Ushbu texnika nafaqat estetik go'zallikni ta'minlash, balki naqshning mazmun-mohiyatini, ramziy ma'nosini ifodalashda ham muhim ahamiyatga ega. Har bir chizilgan naqsh elementi zardo'zlik asarining umumiy tuzilmasida muvozanat, ritm va simmetriyani ta'minlovchi asosiy komponent hisoblanadi. Naqshlarni chizishda mahorat va uslubiy izchillik talab qilinadi. Bunda texnik bosqichlarga qat'iy amal qilish, geometriya, simmetriya va kompozitsiyaviy qonun-qoidalardan foydalangan holda mukammal shakllar yaratish muhimdir.

Avvalo, naqsh chizishdan oldin zardo'zlik buyumining qaysi turiga mo'ljallangani aniqlanadi. Masalan, kiyim, to'n, salla, yostiq jildi yoki devor bezaklari uchun mo'ljallangan naqshlar har xil kompozitsion tuzilishga ega bo'ladi. Keyin esa naqsh mavzusi, uslubi va tarkibiy qismlari tanlanadi. Naqsh chizish ishlarining birinchi bosqichi tayyorgarlikdan iborat bo'lib, bunda chizmachilik uchun mo'ljallangan asbob-uskunalar – qalam, silgi, sirkul, lineyka, shablon va boshqa grafik vositalar tayyorlanadi. Shuningdek, ishlatiladigan qog'oz turi, o'lchamlari va fon rangi aniqlanadi. Zardo'zlik naqshlari, ayniqsa, murakkab gulli yoki islimiy naqshlarda nozik detallar ko'p bo'lgani uchun aniq o'lchov va markazlash talab qilinadi.

Naqsh elementlarini chizishda simmetriya asosiy mezon hisoblanadi. Ayniqsa, islimiy va garih naqshlarida markaziy simmetriya, radiatsion simmetriya, diagonal simmetriya keng qo'llaniladi. Naqshlarning muvozanati uchun avvalo o'rtacha markaz belgilanadi, keyin esa bu markaz atrofida boshqa elementlar joylashtiriladi. Masalan, sakkizburchak yoki o'n ikki burchakli garih naqshlarida markaziy nuqtadan chiziqlar chiqarilib, burchaklarga qarab shakllar joylashtiriladi. Bunday naqshlar chizishda geometrik andozalardan foydalaniladi, bu esa murakkablik darajasiga qarab chizilgan naqshlarning aniq va puxta chiqishini ta'minlaydi.

Gulli naqshlar chizishda esa o'simliklarning stilizatsiyasi muhim o'rin egallaydi. Realistik emas, balki estetik jihatdan soddalashtirilgan, simmetrik va dekorativ shakldagi guldastalar, yaproqlar, novdalar ishlatiladi. Bunda har bir guldasta yoki yaproq element o'z o'rnida simmetrik ravishda joylashtiriladi. Shuningdek, gulli naqshlarda ritm va takrorlanish tamoyiliga asoslaniladi. Bir xil shakldagi gullar ma'lum masofada va tartibda takrorlanadi, bu esa naqshda uyg'unlik yaratadi. Odatda, naqshlar bir markaziy elementdan – masalan, guldan boshlab, so'ngra unga ulanib ketuvchi kichikroq elementlar – yaproqlar, ildizsimon chiziqlar, novdalar bilan to'ldiriladi.

Zardo'zlik naqshlarining ramziy ma'nolari

Naqsh elementlarini chizishda kontur chiziqlari katta ahamiyatga ega. Kontur – bu naqsh shaklining chegarasini belgilovchi asosiy chiziq bo‘lib, u naqshning qiligini ta’minlaydi. Kontur chiziqlari dastlab engil qalam bosimi bilan chiziladi, keyinchalik esa yanada tiniq va aniq ko‘rinish berish uchun qalinlashtiriladi. Shuningdek, kontrast hosil qilish maqsadida konturlar ichki va tashqi tomondan bo‘yalishi, quyuqlashtirilishi mumkin. Kontur chiziqlari naqsh ichidagi elementlar o‘rtasida vizual chegaralarni ham belgilab beradi.

Chizish texnikasida soya va chuqurlik yaratish ham muhim omil hisoblanadi. Bu usul orqali naqshga hajmli ko‘rinish beriladi. Masalan, gulli naqshlarda har bir gul yoki yaproq elementiga yorug‘lik va soyani chizish orqali ularning uch o‘lchamli ko‘rinishi yaratiladi. Buning uchun grafik soyalanish texnikasi – “shtrix” (chiziq bilan soyalanish) va “ton” (qoramtir-och tuslar bilan soyalanish) usullaridan foydalaniladi. Bular orqali naqshga realistik, ammo dekorativ ko‘rinish berish mumkin bo‘ladi.

Naqsh elementlarini chizishda o‘ziga xos uslublar mavjud. Ulardan biri – “markazdan tashqariga” deb ataladi. Bunda markaziy nuqtadan boshlab naqsh elementlari tashqariga qarab rivojlantiriladi. Bu usul ko‘pincha islimiy naqshlarda qo‘llaniladi. Yana bir usul – “chegaradan markazga” usuli bo‘lib, bunda naqsh chet qismlaridan markazga qarab chiziladi. Bu usul ayniqsa hoshiyali naqshlarda, ya’ni naqsh chekkalari bezakli bo‘lishi talab qilingan hollarda ishlatiladi.

Naqsh chizish bosqichlaridan biri bu naqshni qismlarga ajratishdir. Bu usul orqali murakkab naqsh oddiy geometrik shakllarga bo‘linadi va har bir qism alohida chiziladi. Bu texnika naqshning simmetriyasini saqlagan holda uni mukammal chizish imkonini beradi. Masalan, naqshni kvadrat yoki doira bo‘ylab to‘rt yoki sakkiz qismga ajratish mumkin. Har bir qismda bir xil element chizilib, ular yig‘ilganda butun naqsh hosil bo‘ladi.

Naqsh elementlarini chizishda chiziq turlarining to‘g‘ri tanlanishi ham muhim. To‘g‘ri chiziqlar qat’iylilik va aniqlik beradi, egri chiziqlar esa nafislik va harakat effektini yaratadi. Bu chiziqlarning o‘zaro uyg‘unligi naqshning estetik ko‘rinishini

belgilaydi. Masalan, girih naqshlarda ko‘proq to‘g‘ri chiziqlar, islmiy va gulli naqshlarda esa ko‘proq egri chiziqlar qo‘llaniladi.

Shuningdek, naqsh elementlarini chizish texnikasida rang tanlovi ham ahamiyatga ega. Zardo‘zlikda odatda naqsh chizmasi dastlab monoxrom (bitta rangda) bajariladi, ammo uni rangli tasvirga o‘tkazish bosqichida turli xil ranglar uyg‘unligi ko‘zda tutiladi. Rang tanlashda nafaqat estetik mezonlar, balki ramziy ma’nolar ham hisobga olinadi. Masalan, qizil rang hayot, yashil rang tabiat, sariq rang nur va boylik timsoli sifatida talqin qilinadi.

Barcha chizilgan naqsh elementlari oxir-oqibat bir butun kompozitsiyani tashkil etishi kerak. Bu kompozitsiyaning muvofiqligi, vazni, o‘lchami, markaziy va periferik elementlar o‘rtasidagi muvozanat naqsh chizish texnikasining eng yuqori bosqichi hisoblanadi. Shu sababli, naqsh chizishda qat’iy reja, mukammal kuzatuv, grafik savodxonlik va ijodiy yondashuv zarurdir.

Shunday qilib, naqsh elementlarini chizish texnikasi – bu grafik san’at, geometriya, estetik qonuniyatlar va milliy bezak san’ati unsurlarini mujassamlashtirgan ijodiy jarayondir. U qat’iy texnik qoidalarga, chizish bosqichlariga, grafik vositalardan to‘g‘ri foydalanish malakasiga tayanadi. Shu bilan birga, har bir zardo‘z naqshi o‘ziga xos shakl, simmetriya, rang va ma’no uyg‘unligi orqali milliy merosimizning boy va nozik jihatlarini ifoda etadi.

Mustahkamlash uchun savollar

Zardo‘lik san’ati
haqida umumiy
ma’lumot

Nº	Savollar	Nº	Savollar
1	Zardo‘zlik san’atining tarixi va uning xalq amaliy bezak	7	Zardo‘zlik san’ati tarixiy taraqqiyoti va zar tikishning milliy an’analarini tushuntirib bering.
2	san’atidagi o‘rni haqida nimalarni bilasiz?	8	Zar tikishning asosiy usullari nimalardan iborat va ularning qo‘llanilish sohasi qanday?
3	Zardo‘zlik naqshlarida ishlatiladigan asosiy shakl va elementlar qaysilar?	9	Qo‘l bilan zar tikish va mashinada zar tikish o‘rtasidagi asosiy farqlar nimalarda ko‘rinadi?
4	Naqsh elementlarini chizishda qanday grafik asbob-uskunalaridan foydalaniladi?	10	“Gul tikish”, “yo‘l tikish” va “qalpoq tikish” usullarini texnik jihatdan taqqoslab bering.

5	Naqsh elementlarini chizishda simmetriya va ritm qoidalari qanday qo'llaniladi?	11	Zardo'zlikda iplar, ignalar va boshqa ish qurollarining to'g'ri tanlanishi nega muhim?
6	An'anaviy o'zbek zardo'zlik naqshlarining uslubiy xususiyatlari nimada namoyon bo'ladi?	12	Zar tikishdagi kompozitsion muvozanat va simmetriya qanday baholanadi va o'rganiladi?

Mavzuga doir topshiriqlar

Topshiriq № 1: Zardo'zlik naqshlarining ramziy ma'nolarini o'rganish va tatbiq etish

Topshiriq turi	Ilmiy-amaliy loyiha (Individual)
Maqsad	Talabalarda zardo'zlik naqshlari semiotikasini ilmiy tahlil qilish va o'rgangan bilimlarni amaliy ijodiy ishda qo'llash qobiliyatini shakllantirish
Topshiriq mazmuni	Talaba O'zbek zardo'zligida keng ishlatiladigan kamida 8 ta naqsh motifining (masalan, islamiy, girix, gulband, toqi naqsh va boshqalar) ramziy ma'nolarini tarixiy manba'lar asosida tadqiq qiladi. Har bir motif uchun: tarixiy kelib chiqishi, ramziy ma'nosi, qaysi mahsulotlarda qo'llanilishi, geografik tarqalishi ta'riflanadi. So'ngra tanlangan motiflardan biri asosida choynak g'ilofi uchun original bezak eskizi ishlab chiqiladi va moslamaga joylashtiriladi.
Vaqt	3 hafta
Kutilgan natija	Motivlar lug'ati (8+ motif) + choynak g'ilofi eskizi + 200 so'zlik izoh. Baholash: ilmiy chuqurlik (35%), eskiz sifati (30%), tarixiy asoslanganlik (35%)

Topshiriq № 2: Zardo'zlik mahsulotlari bozori tahlili

Topshiriq turi	Marketing tadqiqoti (Guruh ishi, 3-4 talaba)
Maqsad	Talabalarda hunarmandchilik mahsulotlarining iqtisodiy aspektlarini tahlil qilish, bozor tendentsiyalarini baholash va tavsiyalar ishlab chiqish ko'nikmalarini rivojlantirish
Topshiriq mazmuni	Guruh O'zbekistonda zardo'zlik mahsulotlari bozorini tadqiq qiladi. Tadqiqot quyidagi yo'nalishlarni qamrab oladi: mahalliy va xorijiy bozorda zardo'zlik mahsulotlari narx diapazoni; asosiy xaridorlar segmenti; raqobat muhiti (xorijiy o'xshash mahsulotlar bilan); eksport imkoniyatlari; mahsulotlar assortimenti tendentsiyasi; ijtimoiy tarmoqlarda marketingi. Kamida 20 ta iste'molchi yoki 5 ta hunarmand bilan so'rovnoma/intervyu o'tkaziladi. SWOT tahlili tuziladi.
Vaqt	3 hafta
Kutilgan natija	SWOT tahlili + so'rovnoma natijalari + 1500 so'zlik tahliliy hisobot + 15 daqiqalik taqdimot.

Topshiriq № 3: Zardo'zlik ustalari va mahsulotlari raqamli arxivi(Raqamli arxiv yaratish)

Topshiriq turi	Raqamli media loyihasi (Juftlik)
Maqsad	Talabalarda madaniy merosni raqamli saqlash, dokumentlashtirish va keng auditoriyaga yetkazish ko'nikmalarini shakllantirish
Topshiriq mazmuni	Talabalar juftligi mahalliy zardo'zlik ustasi yoki mahalliy muzey bilan hamkorlikda zardo'zlik namunalari va ustalari haqidagi raqamli arxiv yaratadi. Arxiv o'z ichiga oladi: kamida 15 ta mahsulotning yuqori sifatli rasmlari va tavsifi; ustaning hayot tarixi va ijodiy yo'li; ishlatiladigan texnika va materiallar tavsifi; raqamli katalog (Google Sites, Wix yoki Canva orqali). Loyiha keng jamoatchilikka ochiq bo'lishi va o'zbek hamda ingliz tillarida bo'lishi kerak.
Vaqt	4 hafta
Kutilgan natija	Ikki tilli raqamli arxiv (veb-sayt yoki raqamli katalog) + qisqa video prezentatsiya. Baholash: mazmun to'liqligi (30%), dizayn va foydalanuvchi qulayligi (25%), ikki tillilik (20%), texnik sifat (25%)

Mavzugza oid testlar

- Zardo'zlik san'ati nimani anglatadi?**
 - Tikuv buyumlarini oltin va kumush ip bilan bezash
 - Yog'ochdan buyum yasash
 - To'qimachilikda naqsh chizish
 - Metall buyumlarni qayta ishlash
- Zardo'zlikda ishlatiladigan asosiy material nima?**
 - Oltin, kumush, metall iplar
 - Yog'och va tuproq
 - Matolar va ipak bo'yoqlar
 - Plastmassa
- Zardo'zlik san'ati qaysi turdagi buyumlarni bezashda qo'llaniladi?**
 - Choynak, kiyim, poyabzal, o'yinchoqlar
 - Faqat mato va gilam
 - Yog'och mebel
 - Faoliyat buyumlari emas
- Tikuv buyumlarini zardo'zlik usuli bilan bezash jarayonida birinchi bosqich nima?**
 - Bezak nusxasini tanlash
 - Matoni yuvish
 - Buyumni bo'yash
 - Chiroqni yoqish
- Zardo'zlikda ishlatiladigan chok turlaridan qaysi biri eng ko'p qo'llaniladi?**
 - Qirqish, bog'lash, sirt chok
 - Tikuv, shtrix
 - Sirt bo'yash
 - Bo'yoq bilan chizish

GLOSSARIY

№	Atama	Ta'rifi va manbasi
1	Zardo'zlik	Bezak san'ati turi; amaliy san'atning zar (tilla va kumush suvi yuritilgan) ip, nozik sim, ipak bilan kashta tikib bezak yaratadigan sohasi. Forscha "zar" (tilla) va "do'zi" (tikmoq) so'zlaridan kelib chiqqan.
2	Zardo'z	Zar ip bilan kashta tikish kasbi bilan shug'ullanuvchi hunarmand usta. Qadimdan bu kasb asosan erkaklar tomonidan egallangan va ota-bolaga meros qilib qoldirilgan.

3	Korcho'p (chambarak)	Zardo'zlik ishlarini bajarish uchun ishlatiladigan to'rtburchak yog'och ramka. Mato korcho'pga tortib o'rnatiladi va uning ustiga naqshlar tikiladi. Korcho'p ikki juft yog'och tayoqchadan iborat bo'lib, ular bir-biriga ip bilan mahkamlanadi.
4	Zar ip	Tilla yoki kumush suvi yuritilgan maxsus ip bo'lib, zardo'zlikning asosiy xom ashyosi hisoblanadi. XIX asr 70-80-yillarida zar ip yoki zar aralashtirib eshilgan ipak ip (pushti, to'q qizil, moviy, yashil) dan foydalanilgan.
5	Zamindo'zi	Zardo'zlikning asosiy usullaridan biri bo'lib, bunda matoning butun zamini (fon qismi) zar ip bilan qoplanadi, naqsh esa bo'sh qoldiriladi. Natijada zarhal fonda matoning o'z rangi bilan naqsh ko'rinadi.
6	Guldo'zi	Zardo'zlikning ikkinchi asosiy usuli bo'lib, zamindo'zidan farqli ravishda naqsh (gul) qismi zar ip bilan tikiladi, matoning zamini esa bo'sh qoldiriladi.
7	Birishimdo'zi	Zardo'zlikning o'ziga xos turi bo'lib, bunda zar ip o'rniga ipak ip ishlatiladi. Bu usul XIX asr 70-80-yillarida keng tarqalgan va o'sha davrga xos uslub hisoblanadi.
8	Pulakdo'zi	Zardo'zlik usullaridan biri bo'lib, tugmasimon metall yaproqchalar (pulaklar) yordamida bezak yaratiladi. Pulaklar matoga tikilib, yorug'likda yaltirash effektini beradi.
9	Axta qog'oz	Rassomlar tomonidan yaratilgan naqsh chizmasi (mujassamot nusxasi) ko'chirilgan maxsus qog'oz. Matoga tikiladi yoki yopishtiriladi va zar ip bilan qoplash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.
10	Mujassamot	Zardo'zlik buyumlaridagi naqsh kompozitsiyasi, ya'ni bezak elementlarining umumiy tuzilishi va joylashish tartibi. Mujassamot naqqosh tomonidan ishlab chiqiladi.
11	Naqsh (bezak)	Zardo'zlik san'atida o'simliksimon, geometrik naqshlar, gulli girih, ramziy va boshqa turlardagi bezak elementlari. Arabcha tasvir, gul degan ma'noni bildiradi. Naqsh elementlarining ma'lum tartibda takrorlanishidan hosil qilinadi.
12	Barg	Zardo'zlikda gul turidagi naqshlarning umumiy nomi. Turli ko'rinishdagi barg, band, daraxt, buta, g'uncha tasvirlari naqqosh tomonidan stillashtirib olingan shaklda tikiladi.
13	Girih	Geometrik shakllarning o'zaro kesishishi va takrorlanishidan hosil bo'ladigan murakkab naqsh turi. Zardo'zlikda turli ko'rinishdagi bo'rtma girihlar buyumga o'zgacha zeb beradi.
14	Davqur	Zardo'zlik naqsh mujassamotida alohida o'rin tutadigan bezak elementi. 1890-1900-yillardagi zardo'zlik asarlarida davqur mujassamoti zargarona nozikligi bilan ajralib turgan.
15	Mustahkamlo vchi chok	Zar ipni matoga mahkamlash uchun ishlatiladigan maxsus tikuv usuli. Zar ipga mos rangdagi oddiy ipdan foydalaniladi. Choklarning bir necha xilini mohirona qo'llanishi buyumlarga joziba va nafosat baxsh etadi.
16	Tahrir choki	Zardo'zlik buyumlarida naqsh konturlarini belgilash va ularni aniqlashtirish uchun qo'llaniladigan chok turi. Mustahkamlovchi chok bilan birgalikda naqsh mujassamotiga uyg'unlik beradi.

17	Baxmal	Zardo'zlik ishlarida keng qo'llaniladigan yumshoq, qalin, bir tomonli xovli gazlama. Zardo'zi buyumlarning asosiy mato turlaridan biri bo'lib, unga zar ip bilan naqsh tikiladi.
18	Zardo'zi to'n	Zar ip bilan bezatilgan an'anaviy ustki kiyim. XIX asr o'rtalari – XX asr boshlarida yaratilgan zardo'zi to'nlar asosan amir va saroy a'yonlari uchun tayyorlangan. Kamzul, chakmon, chalvor kabi turlari ham mavjud.
19	Zardo'zi do'ppi	Zar ip bilan bezatilgan an'anaviy bosh kiyim. Tarixiy manbalarga ko'ra, Shohrux (1442) Hindiston hukmdoriga zardo'zi do'ppi sovg'a qilgan. Hozirgi kunda ham bayram va tantanali marosimlarda kiyiladi.
20	Buxoro zardo'zlik maktabi	O'zbekistondagi eng qadimiy va mashhur zardo'zlik an'anasi. Buxoroda zardo'zlik kasbi uzoq davr mobaynida sayqal topib takomillashgan. B.Jumayev va M.Jumayeva tomonidan 1995-yilda zardo'zlik san'ati markazi tashkil etilgan.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Abdurazzoq Samarqandiy. Hindiston safarnomasi (XV asr risolasi).
2. Bulatov S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati (O'quv-metodik qo'llanma). – T.: Mehnat, 1991. – 384 b.
3. G'iyosova Z.Yu. O'zbek zardo'zlik san'atining rivojlanish tarixi (Buxoro vohasi misolida) // TADQIQOTLAR jahon ilmiy-metodik jurnali. – 2024. – №47(1). – B.156-158.
4. Goncharova P.A. Buxoro zardo'zlik san'ati. – T.: Toshkent, 1986.
5. Hakimov A. O'zbekiston hunarmandchiligi durdonalari (kitob-albom). – T.: "O'zbekiston" NMIU, 2019. – 348 b.
6. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – T.: "O'zME" Davlat ilmiy nashriyoti, 2000-2005.
7. Arxiv.uz: Zardo'zlik naqshlari va ularning tuzilishlari.
8. Bozurgoniy.ulkansayt.uz: Zardo'zlik san'ati.
9. Milliycha.uz: Zardo'zlik maqolasi, 2021.
10. Uzpedia.uz: Zardo'zlik maqolasi.

DO‘PPI ANDOZASINI TAYYORLASH. DO‘PPI TIKISH TEXNOLOGIYASINI O‘RGANISH.

Reja:

1. Do‘ppi tikishda ishlatiladigan materiallar, asbob-uskunalar va ularning xususiyatlari.
2. Do‘ppi andozasini tayyorlash bosqichlari va o‘lchamlarni olish tartibi.
3. Do‘ppi tikish jarayoni: bichish, choklash va bezak elementlarini tikish texnologiyasi.
4. Tayyor do‘ppini pardoqlash va sifat nazorati.

Tayanch so‘z va iboralar: *Do‘ppi, milliy bosh kiyim, an‘anaviy hunarmandchilik, do‘ppichilik san‘ati, qo‘l mehnati, mato (atlas, adras, baxmal), astarlik mato, ipak iplar, ignalar, qaychi, chizg‘ich, andoza (shablon), mato (atlas, adras, baxmal), kashta ramkasi (gardish)*

Do‘ppi tikish jarayonida ishlatiladigan materiallar, asbob-uskunalar va ularning xususiyatlari mahsulotning shakli, estetik ko‘rinishi, chidamliligi va funksional qulayligini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi. Tanlov jarayoni nafaqat milliy an‘analar va badiiy didga, balki materialshunoslik, tolalar fizikasi, rang barqarorligi, gigiyenik ko‘rsatkichlar, ergonomika va ekologik xavfsizlikka oid mezonlarga ham tayangan holda amalga oshirilishi lozim. Do‘ppining asosiy qismi uchun tanlanadigan gazlama ko‘pincha paxta tolali matolar, baxmal, saten, shoyi, adras yoki ularning aralashmalari bo‘ladi. Har bir materialning zichligi, grammatura ko‘rsatkichi, havo o‘tkazuvchanligi, gigroskopikligi, issiqlik almashinuvi va deformatsiyaga beriluvchanligi turlicha bo‘lgani sababli do‘ppi shaklini uzoq muddat ushlab turish, bezaklarning silliq yotishi, chok chiziqlarining toza ko‘rinishi, yuvish va kiyish jarayonida rang hamda tuzilma barqarorligi ta‘minlanishi uchun mos keladigan variant asosli tarzda tanlanadi.

Baxmal kabi tukli matolar dekorativ ko‘rinish beradi, biroq ularning tuk yo‘nalishini aniq nazorat qilish, kesishda tolalar cho‘zilib ketmasligi uchun o‘tkir pichoqlar bilan ishlash va choklarni yotqizishda bosimni ehtiyotkorlik bilan

taqsimlash talab qilinadi. Paxta matolari nafas olishi, gigiyenikligi, yuvishda rangini nisbatan yaxshi saqlashi bilan afzal, lekin ularning qisqarish tendensiyasi bo'lgani uchun oldindan namlab-isitib dekatirovka qilish foydali bo'ladi. Shoyi nafis, biroq sirpanchiq tuzilishi bichish va tikishda qo'shimcha barqarorlashtiruvchi qatlamlardan foydalanishni taqozo etadi.

25-rasm. Do'ppining turlari

Do'ppining shaklini mustahkamlash maqsadida astar va prokladkalar muhim rol o'ynaydi. Astar sifatida yumshoq, teri bilan aloqada allergiya chaqirmaydigan, havo o'tkazadigan, terni shimuvchi, lekin deformatsiyaga kam beriladigan matolar tanlanadi. Prokladka va fiksatsiyalovchi qatlamlar sifatida flizelin, dublerin, kleylemli to'qimalar qo'llanilishi mumkin. Ularning yopishqoq qatlamlari past haroratlarda ham barqaror aktivlasha olishi, mato bilan birikgach, qotib qolmasligi, mo'rtlashmasligi va yuvish jarayonida ajralib ketmasligi kerak. Flizelinning zichligi, birlik yuzaga to'g'ri keladigan massasi, igna ostida teshilishga qarshiligi ham sifat ko'rsatkichlaridir. Tikish uchun ip tanlashda tolalarning mustahkamligi, elastikligi, ishqalanishga chidamliligi, rang barqarorligi, ip burama darajasi, silliqligi va igna ko'zidan o'tishda ishqalanish koeffitsienti e'tiborga olinadi. Ipak iplar yaltiroq, estetik, bezak tikuvlari uchun juda mos, lekin ular ba'zan sirpanishi va tugunlarda ochilib ketish xususiyatiga ega. Polyester iplar mustahkam, chigil bo'lish ehtimoli past, yuvish va ishqalanishda chidamli, shu tufayli choklarning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlaydi. Paxta iplar tabiiy tuzilmasi bilan gigiyenik jihatdan maqbul, biroq yuqori taranglik va ishqalanishda tezroq eskirishi mumkin. Ko'pincha asosiy konstruktiv choklar uchun sintetik yoki aralash tolali iplar, bezak choklari uchun esa ipak iplar tanlanadi. Bezaklar, xususan ipak muqovalar, zar iplar, boncuk,

qayroq toshlar, aplikatsiya elementlari, kashta va zardoʻzlik komponentlari doʻppining badiiy qiymatini oshiradi. Zar iplar ishlatilganda ularning metall qoplami elastik yadrogacha zich yopishgan boʻlishi, oksidlanishga moyilligi past boʻlishi, izchil jilvani saqlashi, astar bilan ishqalanishda soʻnmasligi muhim. Boncuk va toshlarning massasi va qirrali shakli mato sirtini tortmasligi, chok faoliyatida ortiqcha ogʻirlik hosil qilmasligi, yuvish yoki mexanik zarbalarda oson parchalanmasligi kerak.

Doʻppi andozasini koʻchirish, naqshlarni belgilash, chok chiziqlarini tekislash uchun maxsus qalamlar, suvda eriydigan markerlar, boʻyoqli kukunlar, sirkulyar yoki yoy chizish uchun mos asboblardan qoʻllaniladi. Marker boʻyoqlarining kimyoviy inertligi, mato tolalari bilan reaksiyaga kirishmasligi, vaqt oʻtishi bilan sargʻayib qolmasligi, yuqori namlikda migratsiya qilmasligi estetik barqarorlik nuqtayi nazaridan muhim. Qogʻoz andozalar neytral muhitli, kislotasiz, deformatsiyaga kam uchraydigan, namlikdan tez taʼsirlanmaydigan turdan tanlansa, andoza konturlarining aniq saqlanishi va takroriy foydalanish imkoniyati ortadi.

Oʻlchash vositalari sifatida metr lentalar, qattiq chizgʻichlar, egri chiziqlar uchun fransuz egri liniyalari, burchak oʻlchagichlar, kontur stereotiplari ishlatiladi. Ularda asosiy mezon aniqlik, elastiklik va eskirishga chidamlilikdir. Metr lentalar rezina komponenti yuqori boʻlmagan, choʻzilganda shaklini oʻzgartirmaydigan, shkalasi oʻchib ketmaydigan variantlardan tanlanishi lozim. Tikish jarayonida ignalar alohida mavzudir. Ignaning diametri, uchining shakli, koʻzining silliqdigi, qoplamaning oksidlanishga chidamliligi ipning chigil boʻlishini, matoning teshilish nuqtalaridagi chandiqlarni kamaytiradi. Yupqa matolar uchun ingichka, baxmal va qalin qatlamlar uchun nisbatan kuchli elastik ignalar tanlanadi.

Bezak tikuvlarida igna uchining oʻtkirliги naqsh chizigʻini aniq ushlashda asosiy omil boʻlsa, pardoz choklarida matoni ortiqcha tirnamaydigan yumshoqroq uchli ignalar afzal koʻriladi. Qaychi va pichoqlar pichoqlarning poʻlat qattiqligi, kesuvchi qirralarning jilosi, tutqich ergonomikasi, tebranishni kamaytiruvchi konstruksiyasi bilan baholanadi. Matoni tolalari boʻylab siljitmay kesish uchun uzun pichoqli, qaytarmas tebranishli qaychi mos; bezak elementlarini nozik ishlashda esa

qisqa pichoqli, mikro tishli kesgichlar ishlatiladi. Pichoqlarni doimiy charxlash, ularni mato bo‘lmagan materiallarda sinamaslik, quruq va changsiz joyda saqlash kesish sifatini kafolatlaydi.

26-rasm. Maxalliy doppi (chust do‘ppi)

Do‘ppi tikishda qo‘llaniladigan tikuv mashinalari mexanik, elektron yoki kompyuterlashtirilgan bo‘lishi mumkin. Muhim ko‘rsatkichlar orasida past tezlikda ham barqaror teshish kuchini ushlab turish, ip tarangligini nozik sozlash, zigzag, dekorativ choklar va kashta funksiyalarining mavjudligi kabilar bor. Qalin qatlamlarni tikishda transport mexanizmining tishlari matoni sirpantirmasligi, igna paneli stabil bo‘lishi, press-nog‘aning bosimi sozlanishi kerak. Overlok va koverlok mashinalari chekka qirralarni charmaga o‘xshash uzilmas chiziq bilan yopish, mato uvalanishini oldini olish, astar va asos mato o‘rtasidagi interfeysni mustahkamlashda qo‘l keladi. Press va bug‘ bilan ishlov berish uskunalari ham do‘ppi shaklini mukammallashtirish uchun muhim. Bug‘ generatorlari matoni cho‘ktirmasdan tolalarni bo‘shatish va qayta joylashga yordam beradi, lekin yuqori harorat baxmal tukining yotib qolishiga, shoyi sirtining yaltiroq dog‘lar bilan buzilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shuning uchun haroratni modda tarkibiga mos tanlash, presslashda oraliqda issiqlik izolatsiyasi uchun maxsus matolar yoki qog‘ozlar qo‘llash, bosimni bosqichma bosqich oshirish tavsiya etiladi.

Ergonomik muhit ish sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Yoritish neytral rang haroratiga ega bo'lishi, diffuz va yo'naltirilgan manbalar kombinatsiyasidan iborat, ko'z charchoqlarini kamaytiruvchi lux diapazonida ta'minlanishi lozim. Ish stoli barqaror, vibratsiyasiz, asboblarning funksional zonalarga ajratilgan holda joylashtirilgan, igna, qaychi, ip g'altaklari, markerlar, o'lchash vositalari tez topiladigan tizimda saqlangan bo'lishi kerak. Qo'l terisini himoyalash uchun nafas oladigan qo'lqoplar, barmoqlarni igna bosimidan asraydigan barmoqchinlar ishlatish, ish o'rindagi changni kamaytirish va ventilyatsiyani to'g'ri yo'lga qo'yish ham sifati barqaror ish yuritishni ta'minlaydi. Ekologik xavfsizlik va barqarorlik tamoyillari bugungi kunda alohida ahamiyatga ega.

Matolar, bo'yoqlar, yopishtiruvchi moddalar va prokladkalarining toksik komponentlardan xoli bo'lishi, formaldegid yoki og'ir metall pigmentlari miqdori normativlarga mosligi, teri bilan aloqada allergik reaksiyalar chaqirmasligi sertifikatlar va laboratoriya sinovlari bilan tasdiqlanishi zarur. Ishlab chiqarish chiqindilarini kamaytirish, qirqimlarni qayta ishlatish, energiya tejankor yoritish va isitish qurilmalaridan foydalanish, suvni iqtisod qilish, yuvish vositalarini tanlashda biosamarali variantlarga ustuvorlik berish hunarmandlik jarayonini zamonaviy barqaror rivojlanish talablari bilan uyg'unlashtiradi. Saqlash va transportirovka bosqichida do'ppining shaklini yo'qotmasligi uchun kislotasiz qog'oz bilan to'ldirilgan g'iloflar, nafas oluvchi mato chexollar, to'liq qoplangan, ultrabinafsha nurlarini filtrllovchi qutilar qo'llanadi. Namlik va haroratning keskin o'zgarishi mato tolalarini cho'zishi, bo'yoq pigmentlarini migratsiyaga majbur qilishi mumkin, shu bois barqaror mikroiklim muhim.

Zanglashga moyil igna va qaychilarni yopiq, namlikdan himoyalangan futlyarlarda saqlash ularning xizmat muddatini uzaytiradi. Yakuniy xulosa qilib aytganda, do'ppi tikishda ishlatiladigan materiallar va asbob-uskunalar tanlovi ko'p o'lchovli, ilmiy asoslangan, estetik, texnologik, gigiyenik va ekologik omillarni o'z ichiga olgan qarorlar tizimidir. Har bir gazlama turi, ip strukturasining burama darajasi, igna va qaychi sifat ko'rsatkichlari, press va bug' berish parametrlari, bezak komponentlarining massasi va kimyoviy barqarorligi, o'lchash vositalarining

aniqligi, ish joyi ergonomikasi do'ppining umumiy sifatini belgilaydi. Ustoz-shogird tajribasi bilan birga materialshunoslik va konservatsiya standartlaridan boxabar bo'lish, zamonaviy texnologiyalarni an'anaviy yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish, ekologik va sog'liqni saqlash talablari bilan hisoblashish do'ppi tikish madaniyatini yuqori bosqichga ko'taradi va mahsulotning uzoq umr ko'rishi, estetik mukammalligi hamda iste'molchiga qulayligini kafolatlaydi.

2. Do'ppi andozasini tayyorlash bosqichlari va o'lchamlarni olish tartibi.

Do'ppi andozasini tayyorlash bosqichlari va o'lchamlarni olish tartibi an'anaviy hunarmandchilik tajribasi, kiyim konstruksiyasi nazariyasi, materialshunoslik va antropometrik o'lchash metodikalarining uyg'unlashgan tizimi sifatida qaraladi. Mazkur jarayonning ilmiy asoslanganligi bosh va yuz shaklining morfologik xususiyatlarini inobatga olish, matoning tolaviy yo'nalishi va zichligi, oldindan qisqarish ehtimoli, choklar qalinligi va konstruktiv erkinlik zaxirasini puxta hisobga olish bilan ta'minlanadi. Andoza tuzishdan avval mato dekatirovka qilinib, ya'ni nam va issiqlik bilan ishlov berilib tabiiy qisqarishi chiqarib tashlanadi, bu ish keyinroq tayyor buyumning ko'rinishi va o'lchamlarining o'zgarmasligiga xizmat qiladi. Astar, prokladka yoki flizelin kabi mustahkamlovchi qatlamlar ishlatilsa, ular ham xuddi shunday rejimda tayyorlanadi, chunki har qanday qatlamlararo qisqarish farqi konstruksiyada taranglik disbalansiga olib kelishi mumkin.

28-rasm. Do'ppi andozasi

O'lchamlarni olish tartibi do'ppi skeletining ikki asosiy geometriyasini aniqlashga qaratiladi, ya'ni bosh aylanasi va do'ppining vertikal chuqurligi. Bosh aylanasi o'lchanayotganda lenta eng qalin joydan, peshona usti chizig'idan o'tib ensaning orqa qismida maksimal qalin nuqtani qamrab olishi, lenta terini siqmasdan, shu bilan birga bo'sh turmasdan yotishi talab etiladi.

Boshning olddan orqaga bo'lgan proeksion uzunligi va yon tomondan yon tomon tomon o'lchamlari ham qayd etiladi, chunki bosh shakli har doim ham ideal doira

emas, ko‘pincha ellipsga yaqin bo‘ladi va bu andozada ellipsga yaqin kontur tuzish zaruratini tug‘diradi. Vertikal chuqurlikni aniqlashda peshona chizig‘idan tepa nuqtaga bo‘lgan masofa, tepa nuqtadan ensa tomoniga tushgan chiziqning vizual geometriyasi, quloqlar ustidan o‘tuvchi ko‘ndalang yo‘nalishdagi balandliklar kuzatiladi. Ushbu ma’lumotlar do‘ppining ichki hajmi bosh shaklini qattiq siqib qo‘ymasdan, lekin yetarli darajada mahkam ushlab turadigan konstruktiv erkinlik zaxirasini belgilashga xizmat qiladi.

Andoza qurishda bosh aylanasi bo‘yicha olingan qiymatga konstruktiv erkinlik zaxirasi qo‘shiladi, buning miqdori matoning cho‘ziluvchanligi, astar va prokladkaning qalinligi, bezaklar massasi hamda foydalanuvchining qulaylik talablari bilan belgilanadi. Agar do‘ppi strukturasida ko‘tarma kashta yoki zardo‘zlik kabi og‘ir komponentlar bo‘lsa, og‘irlik tufayli mato pastga tortilishi hisobga olinib, formani ushlab turuvchi qo‘shimcha halqa yoki ichki tayanch tasmasi kiritilishi mumkin. Oval shaklni o‘tirg‘izish uchun old va orqa segmentlar biroz tikroq, yon segmentlar esa yengilroq egri chiziqli ko‘rinishda chizilib, shunday qilib boshning anatomik konturi bilan yaqin uyg‘unlikka erishiladi. Bunda qalam chiziqlari keskin burilishlarsiz, yumshoq egri chiziqlar orqali chiziladi, chunki keskin burchaklar choklarda keraksiz to‘planishlar va deformatsiya nuqtalarini keltirib chiqaradi.

Do‘ppining yuqori qismi uchun odatda to‘rt yoki undan ko‘p segmentli konstruksiya qo‘llanadi, har bir segmentning asosiy egri chizig‘i bosh tepasi tomon torayib boradi, segmentlar uchlari bir markazda tutashganda konstruktiv uyg‘unlik vujudga keladi. Bu chiziqlarning burchagi, radiusi va yoy uzunligi oldindan matematika asosida hisoblanishi mumkin, amaliy tajribada esa maket matosi yordamida sinov qilinib, real bosh modelida moslashtiriladi. Maket bosqichi muhim, chunki u nazariy hisoblangan o‘lchamlarning real antropometrik farqlar bilan muvofiqligini tekshirishga, kichik tahrirlar kiritishga imkon beradi. Maket odatda arzon, shaffofligi va chizish qulayligi yuqori bo‘lgan matolardan tayyorlanadi, choklar vaqtincha yengil usti choklar bilan ushlab turiladi va kerakli o‘zgartirishlar markerlar bilan qayd etiladi.

Andozaning pastki halqa qismini ishlab chiqishda peshona va ensa chiziqlari bo'ylab ozgina farqlanuvchi egri chiziqlar ishlatiladi, chunki peshona tomonda suyak strukturasi boshqa, ensada bosh shakli boshqacharoq yoysimon konfiguratsiyani hosil qiladi. Bu farqlarni hisobga olmaslik do'ppining peshona chizig'ida ortiqcha tirnash yoki teskarisi bo'shliq paydo bo'lishiga olib keladi. Pastki halqa segmentining ichki va tashqi konturlari o'rtasidagi masofa do'ppining devor balandligini belgilaydi, bu balandlik funksional vazifaga va badiiy maktabga ko'ra turlicha bo'lishi mumkin. Qolaversa, astar andozasi asos andozadan biroz kichikroq olinadi, bu astarning ichkarida to'planib qolmasdan, silliq yotishini ta'minlaydi.

Chok zaxiralari har bir kontur bo'ylab bir xil va oldindan belgilangan miqdorda qoldiriladi, mato turiga qarab bu ko'rsatkich o'zgarishi mumkin, elastik matolar uchun kamroq, qalin, zich tolali matolar uchun kengroq zaxira tanlanadi. Burchaklarda va uchlar tutashish joylarida zaxira kesimlari yaxlit ko'rinishda emas, balki keyinchalik choklarni tekislashda qulay bo'ladigan tarzda bir oz qisqartirilgan variantda ishlanadi. Zaxira o'lchami ortiqcha katta bo'lsa, chok ichida to'planish, qavatlar qalinlashuvi va shakl buzilishi kuzatiladi, juda kichik bo'lsa, tikuv paytida mato chiziqdan sirg'aladi yoki chok mustahkamligi pasayadi.

O'lchash jarayonida inson fiziologiyasi, yoshi, jinsi, etnik morfologik xususiyatlar ham hisobga olinadi. Bolalar uchun qulaylik darajasi ko'proq, ya'ni konstruktiv erkinlik zaxirasi biroz kengroq saqlanadi, chunki bolalar boshining o'sish dinamikasi yuqori, bir mavsum davomida ham o'lchamlar sezilarli o'zgarishi mumkin. Keksalarda esa quloq atrofi va ensa sohasidagi yumshoq to'qimalar shaklining o'zgarishi to'g'ri o'tirish parametrlarini boshqacha tanlashga undaydi. Shuningdek, do'ppining marosimiy yoki kundalik foydalanish maqsadidan kelib chiqib, ichki halqa tasmalariga terini qitiqlamaydigan, ter chiqarishni me'yorda ushlab turadigan materiallar tanlanadi va bu tasmalar konstruksiyada ko'pincha bosh aylanasi bo'yicha asosiy yukni ko'taruvchi elementga aylanadi.

Andoza chizish paytida tolaviy yo'nalishni belgilash uchun gazlama bo'ylama iplarining yo'nalishi andozaning asosiy o'qlariga mos qilib joylashtiriladi, shu bilan deformatsiya kuchlari simmetrik taqsimlanadi. Adras yoki baxmal kabi naqshli

matolarda naqshning markaziy elementlari do'ppining markaziy vertikal o'qi bilan uyg'un bo'lishiga alohida e'tibor qaratiladi, aks holda badiiy kompozitsiya ko'zga g'alati ko'rinishi mumkin. Andozani matoga ko'chirishda suvda eriydigan markerlar, bo'yoq kukunlari yoki yengil ko'chadigan qalamlar qo'llanadi, qat'iy markerlar, matoni bo'yab yuboradigan va yuvilganda ham izi ketmaydigan vositalardan saqlanish zarur.

Sinov tikuvlari bosqichida andoza bo'yicha bichilgan detallardan birlashtirma namunalar yig'iladi, qo'lda yengil choklar bilan vaqtincha tutashtirilib bosh modeliga kiydiriladi. Ushbu sinovda peshona, chakkalar, ensa va tepa qismlarida taranglik va bo'shliq zonalari qayd qilinadi, choklar bo'ylab to'planishlar, burmalar yoki keraksiz dalgalanishlar topilsa, andoza konturlariga tuzatishlar kiritiladi. Tashqi halqa va yuqori segmentlar tutashgan choklarda silliq o'tishlar, uchlar bir markazda to'liq yopilishi, chokning uchida ortiqcha ko'p qatlamlar hosil bo'lmasligi konstruktiv tozalikka ishora qiladi. Astar bilan asos kesimlari o'zaro mos kelishi, astar biroz kichikroq bo'lgani uchun ichkarida osilib qolmasligi, choklar ichkariga tomon yotganda qalinlik bir tekis bo'lishi tekshiriladi.

Andozaning yakuniy versiyasi neytral muhitli, deformatsiyaga kam uchraydigan, namlikdan kam zararlanadigan karton yoki qalin qog'ozga o'tkazilib, har bir detal nomi, tolaviy yo'nalish belgisi, chok zaxiralari, kesish belgilarining joyi, bezak elementlarining joylashuv markazlari, astar va prokladka bilan bog'liq ko'rsatmalar aniq yozib qo'yiladi. Bu yozuvlar keyingi tikish bosqichlarida chalkashliklarning oldini oladi va andozaning bir xil sifatda ko'p marotaba takror ishlatilishiga imkon yaratadi. Agar do'ppi dizaynida kashtado'zlik yoki zardo'zlik elementlari bo'lsa, naqshlar ham alohida andoza sifatida tayyorlanib, gazlamaga ko'chirish uchun prikalovka yoki ponsirovka usullariga mos ravishda tayyorlanadi, naqsh markaziy o'qi andoza markazi bilan bir xil nuqtada tutashtiriladi.

Butun jarayon davomida ergonomik yondashuv ham muhim: o'lchash paytida o'lchanayotgan shaxs yengil tana holatida, boshini odatiy holatda, ko'zi oldinga qaratilgan bo'lishi; lenta terini siqmay, lekin orasida bo'shliq ham qoldirmasdan o'rnatilishi; noqulay holatlar bosh aylanasi o'lchamining kattalashtirilishiga yoki

kichraytirilishiga olib kelmasligi kerak. O'lchashni qayta tekshirish tavsiya etiladi, chunki inson boshida tuklar qalinligi, soch turmagi, mavsumiy kiyim ostida do'ppining qanchalik o'tirishi yoki erkinligi ham ma'lum ta'sirga ega bo'lishi mumkin. Shu bois astar va ichki halqa tasmalar konstruksiyasida mayda moslashtirish imkoniyatlari, masalan, elastik elementlar yoki kimyoviy tarzda qattiqlashmagan prokladkalar kiritilishi foyda beradi.

Xulosa qilib aytganda, do'ppi andozasini tayyorlash va o'lchamlarni olish tartibi bir qarashda oddiydek ko'rinsa ham, u ko'p omilli ilmiy va amaliy qarorlar majmuasidir. Bosh shakli geometriyasini to'g'ri o'qish, mato xossalarini chuqur tushunish, chok zaxiralari va konstruktiv erkinlik zaxirasini nozik hisoblash, maket orqali tekshirish va iterativ tuzatishlar kiritish, tolaviy yo'nalishlar hamda bezak kompozitsiyasi o'rtasida uyg'unlikni ta'minlash, barcha detallarni aniq belgilash va hujjatlashtirish yakunida estetik, qulay va konstruktiv jihatdan mukammal do'ppining yaratilishiga olib keladi. Shu metodik yondashuv an'anaviy hunarmandchilikni zamonaviy konstruktiv muhandislik bilan boyitadi, natijada do'ppi nafaqat milliy o'zlik va did timsoli, balki ilmiy asoslangan, ergonomik mukammal va uzoq umr ko'ruvchi buyum sifatida yuzaga chiqadi.

3. Do'ppi tikish jarayoni: bichish, choklash va bezak elementlarini tikish texnologiyasi.

Do'ppi tikish jarayoni ko'p bosqichli, texnologik jihatdan murakkab bo'lib, unda an'anaviy hunarmandchilik tajribasi, zamonaviy tikuvchilik texnologiyasi va materialshunoslikka oid bilimlar uyg'unlashgan holda amalga oshiriladi. Har bir bosqich o'ziga xos bilim, mahorat va aniqlikni talab etadi. Jarayon uch asosiy texnologik yo'nalishdan iborat: bichish, choklash va bezak elementlarini tikish. Har bir yo'nalish bir-birini to'ldirib boradi hamda yakuniy mahsulotning funksional, estetetik va ekspluatatsion sifati uchun mas'ul hisoblanadi.

Tikish jarayoni, odatda, do'ppiga tanlangan mato, astar va prokladkalarga issiqlik va namlik orqali ishlov berishdan boshlanadi. Bu bosqich dekatirovka deb ataladi. U materiallarning tabiiy qisqarishini oldindan chiqarish, deformatsiya oldini olish va mato xossalarini barqarorlashtirish uchun muhimdir. Baxmal, paxta, saten

yoki shoyi kabi turli materiallar uchun har xil issiqlik rejimlari tanlanadi. Ayniqsa, bezak elementlar bilan boyitilgan matolar bilan ishlaganda ehtiyotkorlik va aniq harorat-namlik muvozanatini saqlash zarur. Dekatirovka qilinmagan mato keyinchalik tayyor do‘ppida qisqarib, o‘lchamning noto‘g‘ri chiqishiga yoki bezaklarning yotmasligiga sabab bo‘ladi.

Material tayyorlangach, andozalar yordamida matoga kontur chizish bosqichi boshlanadi. Bu bosqichda aniqlik eng muhim omillardan biridir. Mato to‘g‘ri yoyilgan, qiyshilik, burmala yoki notekis joylar bo‘lmagan holatda bo‘lishi kerak. Tolalarning yo‘nalishi andozadagi yo‘nalishlar bilan to‘g‘ri tushishi ta‘minlanadi, bu esa tayyor buyumning deformatsiyasiz ko‘rinishini kafolatlaydi. Konturlar suvda eriydigan markerlar, matoga zarar yetkazmaydigan qalamlar yordamida chiziladi. Naqshli matolar bilan ishlaganda, naqshning markaziy elementlari do‘ppining vizual markazi bilan uyg‘un bo‘lishiga alohida e‘tibor qaratiladi.

Bichish bosqichi kesish asboblarning sifatiga va hunarmandning mahoratiga bevosita bog‘liq. Qaychi yoki kesuvchi pichoqlar o‘tkir, yondosh qatlamlarni sirpantirmaydigan, mayda qirqimlarda aniq ishlay oladigan bo‘lishi kerak. Do‘ppi segmentlari, pastki halqa qismi, yuqori gumbazi va bezaklar uchun mo‘ljallangan detal qismlar kesiladi. Bichishda mato qatlamlari bir-biriga nisbatan siljimagan holda joylashtirilgan bo‘lishi kerak. Bunda, ayniqsa, silliq saten, baxmal yoki shoyi matolar bilan ishlaganda matoning sirpanish xususiyati hisobga olinadi va mato pinlar yoki maxsus kliplar bilan biriktiriladi. Qalin materiallar uchun esa kesish burchagi va bosim kuchi doimiy ushlab turiladi, bu qatlamlar oralig‘ida tafovutlar paydo bo‘lishini oldini oladi.

Barcha detallar kesilib tayyorlangach, ularni birlashtirish, ya‘ni choklash jarayoni boshlanadi. Bu bosqichda tikuv mashinasi, qo‘l choklari, bezak choklari va joylashtirish tartibi alohida ahamiyatga ega. Choklar tikilish tartibi, ularda foydalaniladigan iplar turi, igna qalinligi va matoning qavatlar soniga qarab tanlanadi. Asosiy konstruktiv choklar mashina yordamida bajariladi. Bu choklar do‘ppining yuqori segmentlarini o‘zaro birlashtirish, devor qismlarini gumbazga

ulash, halqa qismini o'rnatish, astarni tikish va boshqa struktura barqarorligini ta'minlaydigan qismlar uchun qo'llaniladi.

Chok tikishda iplarning tanlovi mato turiga mos bo'lishi kerak. Masalan, shoyi va saten uchun ipak yoki polyester iplar ishlatiladi. Paxta matolari uchun esa paxta iplar mos keladi. Iplarning qalinligi va rang ohangi matoga mos, ip yuzada ko'zga tashlanmasligi kerak. Qo'l choklari, ayniqsa bezak choklari, odatda ipak yoki zar iplar bilan amalga oshiriladi. Chok kengligi va chuqurligi qatlamlar soni, mato qalinligi va funksional yuklamalarga bog'liq tarzda tanlanadi. Masalan, yuqori bosim ostida bo'ladigan joylarda kengroq choklar, kosmetik choklar esa ingichka va zichroq bajariladi.

Choklarni birlashtirishda, ayniqsa do'ppining tepa segmentlari bir nuqtada to'qnashganda, choklar orasida ortiqcha qalinlik hosil bo'lmasligi uchun uchlar ingichka qilib kesiladi yoki burmalar maxsus press ostida yotqiziladi. Matoni chokdan keyin bosib tekislash yoki bug' bilan ishlov berish choklarning silliq va barqaror turishini ta'minlaydi. Bu bosqichda tikilgan choklar ustida presslash haroratining matoga mosligi muhim. Aks holda, ba'zi matolar sinishi, rang o'zgarishi yoki tuklar yotib qolishiga olib keladi.

Do'ppi choklangach, ichki astar qismlari joylashtiriladi. Astar konstruksiyasi asosiy forma bilan to'g'ri kelishi, lekin biroz kichikroq bo'lishi kerak, bu uni ichkarida silliq yotishini ta'minlaydi. Astar matosi havo o'tkazadigan, terini qitiqlamaydigan, allergik reaksiyalar chaqirmaydigan, gigroskopik xususiyatlarga ega materialdan tanlanadi. Astar va asosiy mato orasiga zarurat bo'lsa, prokladka yoki flizelin qatlamlar qo'shiladi. Ular do'ppining strukturaviy barqarorligini oshiradi, kashta yoki zardo'zlik og'irligini muvozanatlashtiradi va formani saqlab qoladi.

Bezak elementlarini tikish texnologiyasi do'ppining estetik ko'rinishini belgilovchi eng muhim bosqichlardan biridir. Bu bosqichda kashta tikish, zardo'zlik, boncuk tikish, aplikatsiya, zar iplar bilan naqsh ishlash va boshqa badiiy bezaklar bajarilydi. Har bir bezak usuli o'zining texnik yondashuvi, materiallari, tikish uslubi va ijro darajasiga ega. Kashta tikishda naqsh oldindan belgilanadi, markerlar yoki

qog'ozli ko'chirish texnikalari orqali matoga tushiriladi. Keyinchalik esa qo'l kashtasi yoki maxsus mashina yordamida amalga oshiriladi. Kashta simmetrik, ip tarangligi bir xil, tikuv uzunligi bir xil va naqshlar o'zaro muvofiq bo'lishi kerak.

Zardo'zlikda zar iplar, tilla yoki kumush bo'yalgan iplar, boncuk, yirik qimmatbaho toshlar yoki oyna parchalaridan foydalaniladi. Zardo'zlik usuli qatlamlarning og'irligini oshirganligi sababli do'ppi strukturasi oldindan mustahkam qilib tayyorlanadi. Bezak elementlari avval asos matoga tikiladi, keyin astar bilan yopiladi. Bu usul bilan bezak mato ichkarisiga o'tmaydi, orqa qism toza, silliq va gigiyenik bo'lib qoladi. Boncuk tikishda asosan ikki tomonlama choklar ishlatiladi, bu elementlarning matoga yaxshi mahkamlanishini ta'minlaydi. Og'ir boncuk va toshlar do'ppining balansini buzmasligi uchun ular markazga yaqin, simmetrik joylarga tikiladi.

Aplikatsiya texnikasi do'ppining old yoki tepa qismiga boshqa matodan kesilgan naqshlarni qo'shish bilan amalga oshiriladi. Aplikatsiya konturlari mashina choklari yoki qo'l kashtalari bilan mustahkamlanadi. Aplikatsiya ostiga maxsus yapishqoq qatlamli interfeyslar qo'yiladi, bu ularni matoda mahkam ushlab turadi. Shuningdek, do'ppiga dekorativ tasmalar, tikuv oralig'idagi yo'llar, kontrastli ip bilan chizilgan geometrik chiziqlar kabi zamonaviy bezaklar ham qo'shilishi mumkin. Har bir bezak elementi ma'lum texnik chizmaga asoslanadi, ushbu chizma estetik muvozanatni, naqsh simmetriyasini va uslubiy izchillikni kafolatlaydi.

Barcha bezaklar tikilgach, do'ppi umumiy tekshiruvdan o'tkaziladi. Choklar silliqdigi, mato burmalari, bezaklarning bir tekis joylashuvi, do'ppining boshga to'g'ri o'tirishi, andozaga muvofiqligi va qulaylik darajasi sinovdan o'tadi. Zarurat bo'lsa, qirqim joylari tozalab chiqiladi, ortiqcha iplar olib tashlanadi, press ostida oxirgi yotqizish ishlari amalga oshiriladi. Tayyor mahsulotni saqlash va yetkazib berishda uning shaklini saqlab qolish uchun maxsus qadoqlash vositalari yoki karton ichki shakl qobig'i ishlatiladi.

Yakuniy xulosa qilib aytganda, do'ppi tikish jarayoni bir nechta texnologik zanjirni o'z ichiga oladi. Bichish bosqichi aniqlik va to'g'ri material ishloviga asoslanadi. Choklash bosqichi strukturaviy mustahkamlikni, tikuv silliqdigi va

funksional qulaylikni belgilaydi. Bezak tikish bosqichi esa do'ppining estetik, madaniy va badiiy qiymatini ta'minlaydi. Ushbu uch bosqichning mukammal bajarilishi nafaqat ustaning texnik mahorati, balki mato xossalari, o'lcham aniqligi, dizayn bilimlari va ergonomik yondashuvlarga asoslangan bilimlariga ham bog'liq. Har bir detalga berilgan e'tibor oxir-oqibat do'ppining sifatli, estetik va bardavom bo'lishini ta'minlaydi.

4. Tayyor do'ppini pardozlash va sifat nazorati.

Tayyor do'ppini pardozlash va sifat nazorati jarayoni tikuvchilik va hunarmandchilik amaliyotida mahsulotning yakuniy bosqichi sifatida eng muhim vazifalardan birini bajaradi. Bu bosqich do'ppining nafaqat tashqi estetik ko'rinishini, balki uning funksional, ergonomik va ekspluatatsion sifatlarini ham belgilab beradi. Pardozlash jarayoni do'ppi tikilib bo'lgach, uning sirtini tekislash, choklarini mustahkamlash, bezak elementlarini ko'zga yoqimli va uyg'un holda joylashtirish, mato fakturasini to'g'rilash va mahsulotni yakuniy estetik darajaga keltirishdan iboratdir. Sifat nazorati esa, o'z navbatida, do'ppi tayyor bo'lganidan so'ng uning barcha konstruktiv va dekorativ jihatlarini me'yoriy talablar asosida baholash, texnik va vizual nuqsonlarni aniqlash va bartaraf etish bilan bog'liq bo'ladi. Ushbu jarayonlar birgalikda yakuniy mahsulotning qiymatini, iste'molchi talablari va bozor standartlariga mosligini ta'minlaydi.

Pardozlash ishlari odatda do'ppi yuzasidagi barcha choklar va tikuv liniyalarining tekislanishi bilan boshlanadi. Mashina yoki qo'l bilan tikilgan choklar tekis bosilib, ortiqcha iplar ehtiyotkorlik bilan kesib tashlanadi. Tikuv choklarining ichki yuzasi maxsus bug' presslari yordamida yotqiziladi, bu ularning silliq ko'rinishini ta'minlab, tayyor mahsulotga toza va tartibli ko'rinish beradi. Bunda issiqlik va bug'ning muvozanati juda muhim, chunki noto'g'ri harorat matoning rangini o'zgartirishi, uning tuzilishini buzishi yoki bezak elementlarini deformatsiyaga uchratishi mumkin. Baxmal yoki saten kabi nozik va tukli matolar bug' bilan ishlov berishda maxsus panjara yoki mato ustiga qo'yiladigan himoya qatlamlari yordamida pardozlanadi, bu ularning tabiiy fakturasini saqlab qoladi.

Pardozlash jarayonining keyingi bosqichi bezak elementlarining to'g'ri joylashganligini va ularning silliqqligini tekshirishdir. Zardo'zlik yoki kashtado'zlik elementlari, boncuklar, toshlar, aplikatsiyalar va boshqa dekorativ detallar mahsulot yuzasida bir tekis, simmetrik va mustahkam turishi kerak. Bunda har bir ipning tarangligi, kashta naqshlarining simmetriyasi va iplarning silliq yotganligi baholanadi. Agar iplar juda tarang bo'lsa, mato tortilib qolishi yoki kashta to'g'ri shaklda yotmasligi mumkin, juda bo'sh bo'lsa esa kashta o'z shaklini yo'qotadi. Pardozlash jarayonida zarur bo'lsa, kashta ostiga qo'shimcha qotirma yoki yelim qatlamlar yordamida u mustahkamlanadi.

Do'ppining ichki qismi ham pardozlash jarayonida e'tibordan chetda qolmaydi. Astar matosi silliq, burmasiz, chok joylari bir tekis va ko'zga chiroyli ko'rinishi lozim. Astar va asosiy mato orasidagi prokladka qatlamlari, flizelin yoki boshqa qotirma materiallar joyidan siljib ketmagan bo'lishi shart. Bu mahsulotning uzoq muddat shaklini saqlashiga xizmat qiladi. Ichki yuzada ortiqcha iplar, tikuv qoldiqlari, bo'shashgan joylar yoki choklar pardozlash jarayonida kesib tashlanadi yoki qayta tikiladi. Shuningdek, ichki astar ustidan oxirgi issiqlik ishlovi berilib, u asosiy mato bilan mukammal birlashadi.

Do'ppining tashqi ko'rinishi bo'yicha pardozlash ishlari do'ppi shaklini aniq va estetik qilib to'g'rilashni ham o'z ichiga oladi. Bu jarayon maxsus qoliplar yoki dumaloq shaklli shakl beruvchi formalar yordamida amalga oshiriladi. Tayyor do'ppi qolipga joylashtiriladi va bug' yoki issiqlik bilan ishlov berilib, uning yakuniy formasi mukammal shaklga keltiriladi. Bu usul ayniqsa baxmal, adras yoki saten kabi yumshoq va shaklga bo'ysunuvchi matolar uchun juda foydalidir. Qolip yordamida do'ppi gumbazining silliqqligi, yon devorlarining tikligi, halqa qismining bir tekisligi va umumiy simmetriyasi aniqlanadi.

Pardozlash jarayonining muhim jihatlaridan biri mahsulot yuzasini tozalashdir. Tayyor do'ppida tikuv jarayonida paydo bo'lgan chang, tolalar, mato qoldiqlari yoki bo'yoq izlari bo'lishi mumkin. Bular maxsus yumshoq cho'tkalar, mato tozalagichlar yoki changyutgich yordamida ehtiyotkorlik bilan olib tashlanadi. Baxmal matolar yuzasida maxsus tuklarni tiklaydigan cho'tkalar ishlatiladi, bu

ularning tabiiy jilosi va yumshoqligini tiklaydi. Agar do‘ppida metall yoki boncukli bezaklar bo‘lsa, ularni tozalash uchun quruq, namliksiz matolar ishlatiladi, chunki suv yoki kimyoviy moddalar ularning sirtini shikastlashi mumkin.

Bezak elementlari sifat nazorati alohida bosqichdir. Zar iplar, boncuklar, qimmatbaho toshlar va aplikatsiyalar do‘ppi yuzasida mahkam tikilgan bo‘lishi, hech bir elementi bo‘shashmagan yoki osilib qolmagan bo‘lishi kerak. Bezaklarning rang uyg‘unligi, naqshlarning bir-biriga mosligi va umumiy badiiy kompozitsiyasi ham baholanadi. Agar bezaklarda iplarning uchi chiqib turgan yoki boncuklar yomon tikilgan bo‘lsa, ularning tikilishi qayta ko‘rib chiqiladi. Bezaklarning bir tekis joylashuvi do‘ppining umumiy estetik ko‘rinishini belgilaydi, shu sababli bu bosqich sifat nazoratining eng muhim jihatlaridan biridir.

Do‘ppining sirtida dog‘lar, rang o‘zgarishi, mato deformatsiyasi yoki bezaklarning noto‘g‘ri joylashishi kabi nuqsonlar aniqlansa, ular maxsus usullar bilan bartaraf qilinadi. Dog‘lar odatda maxsus yumshoq mato tozalagichlar yoki kimyoviy ishlovlar bilan olib tashlanadi. Matoning deformatsiyasi esa bug‘ yoki issiqlik yordamida tuzatiladi. Bezaklardagi nuqsonlar esa ularni qayta tikish yoki almashtirish orqali tuzatiladi. Har bir nuqson sifat nazorati jarayonida puxta o‘rganiladi va ularning qayta paydo bo‘lishining oldini olish uchun texnologik xatolar aniqlanadi.

Sifat nazorati shuningdek mahsulotning mustahkamlik va chidamlilik jihatlarini ham o‘z ichiga oladi. Do‘ppi choklari mustahkam, qalin matolar o‘z shaklini uzoq vaqt saqlab turishi, bezaklar tezda to‘kilmasligi yoki yirtilmasligi kerak. Bu sifat ko‘rsatkichlari mahsulotning kundalik foydalanish jarayonida yaroqliligini belgilaydi. Shuning uchun sinov sifatida ba’zida tayyor mahsulotlar maxsus sinovdan o‘tkazilib, ularning bosimga, cho‘zilishga va boshqa fizik ta’sirlarga qarshi chidamliligi baholanadi.

Pardozlash va sifat nazorati jarayoni yakunlangach, do‘ppi tayyor mahsulot sifatida qadoqlash bosqichiga tayyorlanadi. Qadoqlashda mahsulot shaklini saqlab qolish uchun maxsus karton qoliplar yoki shablonlar qo‘yiladi. Bu do‘ppining tashish yoki saqlash jarayonida deformatsiyaga uchramasligini ta’minlaydi.

Qadoqlash materiali sifatida chang tushmaydigan, namlikdan himoya qiluvchi, nafas oladigan maxsus qoplar yoki qog'ozlar ishlatiladi. Bunda ham estetika va gigiyena talablari hisobga olinadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, tayyor do'ppini pardozlash va sifat nazorati jarayoni uning yakuniy ko'rinishini va sifat darajasini belgilovchi muhim bosqichdir. Bu jarayonlar mahsulotni nafaqat badiiy jihatdan mukammal, balki funksional, ergonomik va mustahkam qilish uchun zarurdir. Pardozlash jarayonida aniqlik, ehtiyotkorlik va texnologik bilimlar muhim rol o'ynaydi, sifat nazoratida esa har bir detalning mukammalligi va talab darajasida bo'lishi ta'minlanadi. Natijada, tayyor mahsulot sifat ko'rsatkichlariga to'liq javob beruvchi, estetik jihatdan jozibador va uzoq muddat xizmat qila oladigan darajada bo'ladi.

Mustahkamlash uchun savollar

Do'ppi
tikishni
o'rganamiz

№	Savollar	№	Savollar
1	Do'ppi tayyorlashda ishlatiladigan materiallar va ularning xususiyatlarini aytib bering.	5	Do'ppilarda uchraydigan nuqsonlar haqida gapirib bering?
2	Do'ppi andozasini tayyorlash jarayoni qanday bosqichlardan iborat?	6	Aplikatsiya texnikasi do'ppining qaysu qismiga va naqshlarni qo'shish qanday amalga oshiriladi?
3	O'lchamlarni to'g'ri olishning do'ppi shakli va sifatiga ta'siri qanday?	7	Do'ppini bezashda ishlatiladigan uslublar va tikuv texnikalari haqida gapirib bering.
4	Do'ppi bichish va choklash texnologiyasida qaysi chok turlari qo'llaniladi?	8	Tayyor do'ppini pardozlash va sifat nazorati qanday amalga oshiriladi?

Mavzuga doir topshiriqlar

1. Topshiriq № 1: Do'ppi tikish texnologik xaritasini yaratish	
Topshiriq turi	Texnologik hujjatlashtirish (Individual)
Maqsad	Talabalar do'ppi tikishning to'liq texnologik jarayonini ilmiy va metodologik jihatdan to'g'ri hujjatlashtirish qobiliyatini egallaydi
Topshiriq mazmuni	Talaba tanlagan do'ppi (Namangan do'ppisi, Farg'ona do'ppisi, Buxoro do'ppisi yoki Qashqadaryo do'ppisi) uchun to'liq texnologik xarita ishlab

	chiqadi. Xarita quyidagilarni o'z ichiga oladi: (1) Material spetsifikatsiyasi — mato, ip, bezak elementlarining sifat va miqdor ko'rsatkichlari; (2) Asbob-uskunalar ro'yxati va tavsifi; (3) O'lchov sistemasi (bosh o'lchami bo'yicha); (4) Bichish sxemasi (M 1:5 masshtabda); (5) Tikish ketma-ketligi (har bosqich uchun rasm/sxema); (6) Bezatish texnikasi; (7) Sifat nazorati mezonlari. Xarita A3 formatida rasmiylashtiriladi.
Vaqt	2 hafta
Kutilgan natija	A3 formatidagi to'liq texnologik xarita. Baholash: to'liqlik (30%), texnik to'g'rilik (35%), vizual aniqlik (20%), professional rasmiylashtirish (15%)

Topshiriq № 2: O'zbekiston mintaqalarida do'ppi turlarini qiyosiy tadqiq qilish (Mintaqaviy do'ppi turlarini o'rganish)

Topshiriq turi	Ilmiy-tarixiy tadqiqot (Guruh, 4-5 talaba)
Maqsad	O'zbekiston mintaqalarining do'ppi tikish an'analari va estetik tizimlarini qiyosiy tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish
Topshiriq mazmuni	Guruh O'zbekistonning 4 ta mintaqasini tanlaydi va har mintaqaning do'ppisini quyidagi mezonlar bo'yicha tadqiq qiladi: geografik tarqalish va tarix; material va asos tanlash xususiyatlari; naqsh kompozitsiyasi va rang simbolizmi; tikish texnikasidagi farqlar; ijtimoiy va marosim ahamiyati; hozirgi holat va tijoratlashtirish. Har bir do'ppi uchun to'liq tavsif kartochkasi tuziladi.
Vaqt	3 hafta + taqdimot
Kutilgan natija	4 ta do'ppi kartochkasi + mintaqaviy xarita + infografika + 15 daqiqalik taqdimot. Baholash: ma'lumot chuqurligi (30%), vizualizatsiya (25%), taqqoslama tahlil (30%), taqdimot (15%)

Topshiriq № 3: An'anaviy do'ppini zamonaviy dizayn konsepsiyasida talqin qilish (Do'ppini zamonaviy dizayn bilan uyg'unlashtirish)

Topshiriq turi	Ijodiy dizayn loyihasi (Individual)
Maqsad	Talabalarda an'anaviy madaniy elementlarni zamonaviy estetika bilan uyg'unlashtirish, ijodiy va innovatsion yondashuv ko'nikmalarini shakllantirish
Topshiriq mazmuni	Talaba an'anaviy O'zbek do'ppisining belgilarini saqlab, uni zamonaviy dizayn tendentsiyalariga (minimalizm, etnik uslub, sustainable fashion yoki fusion dizayn) mos ravishda qayta talqin qiladi. Loyiha bosqichlari: (1) Moodboard yaratish (Pinterest, Canva orqali); (2) Bozor va tendentsiyalar tahlili; (3) Kamida 3 ta konseptual eskiz; (4) Eng yaxshi variantni tanlash va asoslash; (5) Prototip tayyorlash (agar resurslar imkon bersa); (6) Prezentatsiya tayyorlash. Loyiha ijodiylik bilan an'anaga hurmatni muvozanatda ushlab turishi kerak.
Vaqt	4 hafta

Kutilgan natija	Moodboard + 3 eskiz + asoslash + prototip/sifatli model + 10 daqiqalik taqdimot. Baholash: ijodiylik (30%), an'anaga sadoqat (20%), texnik sifat (25%), taqdimot (25%)
------------------------	--

Mavzuga oid testlari

- Do'ppi tikishda ishlatiladigan asosiy material qaysi?**
A) Mato B) Charm
C) Paxta ipi D) Sintetik lent
- Do'ppining shaklini tayyorlashda qaysi vosita ishlatiladi?**
A) Qalam va o'lchov chizgich B) Qaychi
C) Igna D) Tikuv mashinasi
- Do'ppining asosiy o'lchovi nima orqali aniqlanadi?**
A) Bosh aylanmasi B) Yuz uzunligi
C) Bo'yinning balandligi D) Elkalar kengligi
- Qaysi ip do'ppi tikishda eng ko'p ishlatiladi?**
A) Mato ipi B) Charm ipi
C) Sintetik ip D) Tikuv lenta
- Do'ppini bichish jarayonida qaysi vosita kerak bo'ladi?**
A) Qaychi B) Ipak tasma
C) Igna D) Rulon

GLOSSARIY

№	Atama	Ta'rif va manbasi
1	Do'ppi	O'zbek xalqining an'anaviy yengil bosh kiyimi. Turkiy "tyube" so'zidan olingan bo'lib, "tepa, yuqori" degan ma'noni bildiradi. Qadimdan eroniy va turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan. Do'ppilar yumshoq yoki qattiq matolardan tikiladi, kashta yoki munchoqlar bilan bezatiladi hamda aylana yoki to'rtburchak shaklda bo'ladi.
2	Do'ppido'z	Do'ppi tikuvchi usta. Do'ppi tikish kasbi do'ppido'zlik deb ataladi. Do'ppido'zlar turli xil do'ppi tayyorlaydi va o'z mahoratini yangi avlodlarga o'tkazadi. Har bir hududda do'ppido'zlarning o'ziga xos uslubi mavjud.
3	Tepa (do'ppinig)	Do'ppining uchta asosiy qismlaridan biri. Aylana yoki to'rtburchak (murabba) shaklda bichiladi. Tepaga asosiy bezak naqshlari – qalampir, bodom yoki gul shakllari tikiladi. Chust do'ppisida tepa kizakdan murabba shaklida bo'rtib chiqadi.
4	Kizak (gardish)	Do'ppining ikkinchi asosiy qismi bo'lib, gardish shaklida bichiladi va do'ppining yon tomonini tashkil etadi. Kizakka mehrob (yarim doira) shaklidagi naqshlar tikiladi. Dastlabki do'ppilarda kizak keng jiyakli qilib tayyorlangan, 1920-yillardan boshlab ingichkalashgan.

5	Jiyak	Do'ppining uchinchi qismi – pastki chetiga tikiladigan bezakli tasma. Buxoro do'ppisiga rang-barang ipak iplarda yo'rma usulida kashta tikib bezatilgan jiyak tutiladi. Xorazmda jiyak va popuk taqiladi. Jiyak do'ppining umumiy ko'rinishini yakunlaydi.
6	Karj	Do'ppining tepasi va kizagidagi bo'lingan qismlar. Chust do'ppisi 4 karjli qilib tayyorlanadi: tepasining har bir karjida qalampir nusxa yoki bodom shakli, kizagining har bir karjida 4 tadan mehrob shakli tikiladi. Karjlar simmetrik ko'rinishni ta'minlaydi.
7	Baxmal	Do'ppi tikishda keng qo'llaniladigan yumshoq, qalin, bir tomonli xovli gazlama. Toshkentning duxoba do'ppisi sidirg'a baxmaldan, Buxoro do'ppisi sidirg'a yoki gulli baxmaldan tayyorlanadi. Ayollar do'ppisiga shoyi, baxmal va parcha matolar ishlatiladi.
8	Satin	Do'ppi tikishda ishlatiladigan silliq, yaltiroq yuzali gazlama. Chust do'ppisi to'q yashil shoyi yoki satindan tayyorlanadi. Erkaklar do'ppisini tikishda asosan qora satin ishlatiladi.
9	Qalampir nusxa (naqsh)	Chust do'ppisining eng xarakterli bezak elementi. To'rtta qalampir (garmdori) shaklidagi oq naqsh qora fonga tikiladi. Qalampir hayotni, oilaviy farovonlikni anglatadi va yomon ko'zdan himoya qiladi deb ishoniladi.
10	Bodom naqshi	Do'ppilarda keng qo'llaniladigan bezak elementi. Bodom uzoq umr va abadiylik ramzi sanaladi. Chust do'ppilarida qalampir nusxa bilan birga bodom shakli ham tikiladi. O'zbek kashtachiligida eng qadimiy naqsh motivlaridan biri.
11	Mehrob naqshi	Do'ppining kizak qismidagi yarim doira shaklidagi bezak elementi. Chust do'ppisida har bir karjida 4 tadan mehrob shakli tikiladi. Do'ppining pastki qismidagi 16 arka (mehrob) hayot va o'lim davomiyligi ramzi deb tushuniladi.
12	Chust do'ppisi	O'zbekistonning eng mashhur do'ppi turi. To'q yashil shoyi yoki satindan 4 karjli qilib tayyorlanadi. Oq ipak ipda bosma chokda tikiladi. Tepasida qalampir nusxa yoki bodom shakli, kizagida mehrob naqshlari bilan bezatiladi. Tayyor do'ppining tepasi murabba shaklida bo'rtib chiqadi.
13	Iroqi do'ppi	Shahrisabzda keng urf bo'lgan do'ppi turi. Kashta iplari sug'irilib to'r holiga keltirilgan mato (surp)ga rangli ipak bilan iroqi chokda (terma va bosma usulida) tikiladi. Eng yaxshi namunalari Shahrisabz va Kitob do'ppido'zlari tomonidan tayyorlanadi. Gilam do'ppi deb ham ataladi.
14	Duxoba do'ppi	Toshkentga xos do'ppi turi bo'lib, sidirg'a (bir rangda tekis) baxmaldan tayyorlanadi. XX asr boshlarida yarim sharga o'xshash shaklda bo'lib, kandaxayol choki yordamida tikilgan.
15	Piltado'zi do'ppi	Samarqand (Urgut) va Surxondaryo (Boysun) hududlariga xos dumaloq shaklli do'ppi turi. Naqshi sodda, gullari markazga tomon yo'nalgan. Qaviq choklari qovurg'ali yuzani hosil qiladi.
16	Bosma chok (do'ppida)	Do'ppi tikishda eng ko'p qo'llaniladigan chok turi. Chust do'ppilarida sakkizta chok uslubi qo'llaniladi: zanjira, to'g'ri chok, chita, kungura, yetalatma, taroq, ova, pildiroqlar. Toshkent do'ppilarida ham bosma chok keng ishlatilgan.
17	Qaviq choki	Do'ppining asosiy qismlarini (tepa, kizak, astar) bir-biriga birlashtirish va mustahkamlash uchun qo'llaniladigan chok. Piltado'zi do'ppilarda qaviq

		choklari qovurg‘ali yuzani hosil qiladi. Do‘ppiga shakl berish va puxta tikish uchun muhim texnologik element.
18	Do‘ppi uchun o‘lchov olish	Do‘ppi tikishdan avval bosh aylanasi o‘lchami santimetr lenta yordamida olinadi. Lenta peshonaning eng keng qismi va ensaning orqa tomonidan o‘tkaziladi. Olingan o‘lchov asosida do‘ppining tepa va kizak qismlari bichiladi. Odatda erkaklar do‘ppisi 54-60 sm, bolalar do‘ppisi 48-54 sm o‘lchamda bo‘ladi.
19	Do‘ppi shakllari	Do‘ppilar shakliga ko‘ra bir necha turga bo‘linadi: o‘tkir uchli (konussimon – qadimiy shakl), yarim doira (dumaloq), chuqur tubli, murabba (to‘rtburchak – Chust do‘ppisi) shakllari mavjud. 1920-yillardan tepasi dumaloq yoki murabba shaklga o‘zgardi.
20	Do‘ppi bezak ramzlari	Do‘ppidagi barcha bezak elementlari chuqur ramziy ma‘noga ega: rang, chiziq va tasvirlar hayot va o‘lim, yorug‘lik va qorong‘ulik, yer va osmon tushunchalari bilan bog‘liq. To‘rt qalampir – to‘rt tomondan himoya, 16 arka – boylik va hayotiy energiya, qo‘zichoq shoxlari – kuch va jasorat ramzi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Barotova Sh. Do‘ppi turlari // ACUMEN: International journal of multidisciplinary research. – 2025. – №5.
2. Bulatov S. O‘zbek xalq amaliy bezak san‘ati. – T.: Mehnat, 1991. – 384 b.
3. Xakimov A. O‘zbekiston hunarmandchiligi durdonalari. – T.: "O‘zbekiston" NMIU, 2019. – 348 b.
4. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – T.: "O‘zME", 2000-2005.
5. Vikipediya: Do‘ppi ([uz.wikipedia.org/wiki/Do‘ppi](https://uz.wikipedia.org/wiki/Do%27ppi)).
6. Meros.uz: Do‘ppi maqolasi.
7. Uzbekistan.travel: O‘zbek do‘ppisi sirlari.
8. Uzbekistan.travel: Chust do‘ppilari: bosh kiyimning 8 xususiyati.
9. Oyina.uz: Do‘ppilarimiz haqida qiziqarli 5 ta fakt.
10. Uzbekacademy.uz: Do‘ppido‘zlik maqolasi, 2025.

Reja:

1. Quroq tikish san'ati va uning tarixiy rivojlanish bosqichlari.
2. Quroq tikishda ishlatiladigan materiallar va asbob-uskunalar.
3. Quroq tikish texnologiyasi: tayyorlash, bichish va choklash jarayonlari.
4. Quroq buyumlarning badiiy bezagi, estetik ahamiyati va sifat ko'rsatkichlari.

Tayanch so'z va iboralar: *Quroq, quroq tikish san'ati, milliy meros, maishiy buyumlara, ayollar hunari, madaniy qadriyalar, hududiy uslublar, o'zbek quroqchilik maktabi, matolar (paxta, ipak, sintetik), qiya choklar, shabaka choklari, dekorativ bezak choklari, geometrik shakllar*

1. Quroq tikish san'ati va uning tarixiy rivojlanish bosqichlari.

Quroq tikish san'ati qadimiy xalq hunarmandchiligining yorqin namunalaridan biri hisoblanib, uning tarixi insoniyat madaniyatining dastlabki bosqichlaridan boshlangan. Quroq tikish maqsadi dastlab kundalik ehtiyojlar bilan bog'liq bo'lib, eski kiyimlar, turli gazlama bo'laklarini qayta ishlatish orqali yangi buyumlar tayyorlash zaruratidan kelib chiqqan. O'zining ma'no va mazmun jihatidan quroq tikish xalq turmushi, madaniy qadriyatlari, diniy qarashlari va estetik didining o'ziga xos ifodasiga aylangan. Quroq tikish jarayoni nafaqat amaliy jihatdan foydali bo'lgan, balki oilaviy an'analar, ramziy tushunchalar va estetik zavqni shakllantirishda ham muhim o'rin tutgan.

Quroq tikishning dastlabki rivojlanish bosqichlari insoniyatning mato ishlab chiqarish va kiyim tikish texnologiyalari bilan chambarchas bog'liq. Arxeologik topilmalar shuni ko'rsatadiki, qadimiy sivilizatsiyalar davrida, xususan Misr, Hindiston, Xitoy va O'rta Osiyoda turli gazlama bo'laklarini birlashtirib, uy-ro'zg'or buyumlari va kiyimlar tayyorlash keng tarqalgan bo'lgan. Quroq tikish texnikasi, ayniqsa, iqlimi keskin bo'lgan hududlarda rivojlangan, chunki gazlama bo'laklarini birlashtirish orqali qalin, issiq va chidamli buyumlar tayyorlangan. Shuningdek, quroq buyumlar bezak elementlari sifatida ham qadrlangan. Ularning

rang-barangligi, geometrik shakllarning uyg'unligi va naqshlarining ma'no ifodasi xalq san'atining estetik qirralarini yoritgan.

O'zbek xalq amaliy san'atida quroq tikish alohida o'rin egallaydi. Tarixiy manbalarda quroq buyumlarning o'zbek oilalarida qadimdan keng tarqalganligi qayd etilgan. Odatda quroq tikish jarayoni uy sharoitida, xotin-qizlar tomonidan amalga oshirilgan. Har bir quroq buyum ma'lum bir ma'noga ega bo'lib, uning naqshlarida turli ramziy ifodalar yashiringan. Masalan, uchburchak shakllar baxt va farovonlik ramzi bo'lib xizmat qilgan, doira shakllar esa tinchlik va yagona hayotni anglatgan. Quroq tikish jarayoni hamisha oilaviy an'ana sifatida rivojlangan, ona qiziga bu san'atni o'rgatgan, natijada avlodlar davomida mahorat takomillashib kelgan.

30-Quroq turlari

Quroq tikish san'atining yana bir muhim jihati uning iqtisodiy va ekologik foydasidir. Qadim zamonlarda yangi mato ishlab chiqarish murakkab va qimmat jarayon bo'lgan. Shu sababli odamlar eskirgan kiyimlar, ortiqcha mato qoldiqlarini bekorga tashlab yubormasdan, ularni quroq buyumlar shaklida qayta ishlashni ma'qul ko'rgan. Bu nafaqat iqtisodiy tejamkorlikni, balki tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlagan. Bugungi kunda ham quroq tikish ekologik barqarorlik

konsepsiyasiga mos keladi, chunki u qayta ishlash va chiqindilarni kamaytirish orqali tabiatga foyda keltiradi.

31-rasm Quroq buyumlar. Bolish, gilamcha

Quroq tikish san'atining rivojlanishi bilan birga uning badiiy qiyofasi ham takomillashib borgan. Avvaliga oddiy geometrik shakllardan iborat bo'lgan quroq naqshlar keyinchalik murakkab kompozitsiyalarga, rang uyg'unligi va bezak turlarining boyligiga ega bo'lgan asarlarga aylangan. O'zbek quroqchiligida ko'pincha uchburchak, romb, kvadrat va doira shakllari keng qo'llaniladi. Ushbu shakllarning har biri ma'lum bir ma'no kasb etadi va estetik uyg'unlikka erishishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, romb shakllari serhosillik va mo'l-ko'llikni anglatgan bo'lsa, kvadratlar barqarorlik va mustahkamlik ramzi sifatida qaralgan.

Quroq tikishda ranglarning uyg'unligi muhim o'rin tutadi. Ranglar nafaqat estetik ko'rinish uchun, balki ramziy ma'noga ega bo'lganligi uchun ham tanlangan. O'zbek an'anaviy quroqlarida ko'pincha tabiiy bo'yoqlardan tayyorlangan matolar ishlatilgan bo'lib, ularning ranglari vaqt o'tishi bilan ham o'z jilosini yo'qotmagan. Qizil rang hayot va sevgi ramzi sifatida qadrlangan, yashil rang esa tabiat va yangilanish belgisi bo'lgan, oq rang esa poklik va tinchlik timsoli hisoblangan. Ranglarning uyg'unligi quroq buyumning badiiy qiymatini oshirgan va uni o'ziga xos san'at asariga aylantirgan.

Quroq tikishning rivojlanishida texnik uslublar ham takomillashib borgan. Dastlabki quroqlar oddiy qo'l choklari yordamida tikilgan bo'lsa, keyinchalik

maxsus tikuv mashinalarining paydo bo'lishi jarayonni yengillashtirdi va tezlashtirdi. Biroq an'anaviy qo'l quroqlari o'zining badiiy qiymatini saqlab qolgan, chunki qo'l bilan tikilgan quroqlar har doim o'ziga xos mahorat va individual ijodiy yondashuvni aks ettiradi. Qo'l choklari turli xil uslublarda bo'lib, ularning har biri o'zining estetik va funksional vazifasiga ega. Masalan, qiya choklar, shabaka choklari yoki dekorativ bezak choklari quroqqa alohida go'zallik bag'ishlaydi.

Quroq tikish san'atining tarixiy rivojlanishida turli hududlarning milliy urf-odatlar va madaniy an'analari muhim rol o'ynagan. Har bir mintaqa o'ziga xos naqshlar, rang tanlash qoidalari va texnik uslublarga ega bo'lgan. Masalan, Farg'ona vodiysi quroqlarida yorqin ranglar, guldor naqshlar va murakkab geometrik kompozitsiyalar keng qo'llanilgan bo'lsa, Buxoro quroqlarida ko'proq oltin va tilla rangdagi iplar bilan ishlangan naqshlar uchraydi. Har bir hududning tabiati, iqlimi va etnografik xususiyatlari quroq naqshlari va rang tanlashda o'z aksini topgan.

Bugungi kunda quroq tikish san'ati zamonaviy dizayn yo'nalishlari bilan uyg'unlashib, yanada keng imkoniyatlarga ega bo'lib bormoqda. Quroq tikish nafaqat an'anaviy uy-ro'zg'or buyumlari uchun, balki zamonaviy kiyim-kechak,

32-rasm. Quroq buyumlar to'plami

aksesuarlar va interyer dizayni uchun ham qo'llanilmoqda. Dizaynerlar quroq elementlarini turli modalar tendentsiyalariga moslashtirib, uni yangi ijodiy shakllarda namoyon etishmoqda. Shu bilan birga, quroq tikishning milliy uslublari saqlanib qolmoqda va zamonaviy texnologiyalar bilan

uyg'unlashib, yangi san'at asarlari yaratilmoqda.

Quroq tikish san'ati o'zining pedagogik va ijtimoiy ahamiyati bilan ham ajralib turadi. Bu san'at turi yosh avlodga sabr-toqat, aniqlik, badiiy did va ijodkorlik kabi fazilatlarni o'rgatadi. Quroq tikishni o'rganish jarayoni qo'l mehnatini rivojlantirish, rang va shakl uyg'unligini tushunish hamda badiiy kompozitsiyalar tuzish

ko'nikmalarini shakllantirishda foydalidir. Shu bois, maktab va kasb-hunar kollejlari hamda san'at maktablarida quroq tikish bo'yicha maxsus kurslar tashkil etilgan. Bu orqali milliy hunarmandchilik an'analari asrab-avaylanib, yangi avlodga o'rgatilmoqda.

Quroq tikish san'ati, shuningdek, oila qadriyatlarini mustahkamlashda ham muhim o'rin egallaydi. Qadimdan xotin-qizlar birgalikda quroq tikib, ularni kelinlik sepiga qo'shgan. Har bir quroq buyum kelin va kuyovga tilak sifatida berilgan, ularning naqshlari baxt va totuvlik ramzi bo'lgan. Quroqlar ko'pincha sovg'a sifatida tayyorlangan, chunki ular hunarmandning mehnati, mehr-muhabbati va ijodiy kuchini ifodalagan. Shu jihatdan, quroq tikish san'ati madaniy merosning muhim qismi sifatida qadrlanadi.

Zamonaviy davrda quroq tikish san'ati global miqyosda ham katta e'tibor qozonmoqda. Ko'plab xalqaro ko'rgazmalar, festivallar va hunarmandchilik yarmarkalarida quroq buyumlar o'ziga xos milliy dizayn namunasi sifatida namoyish qilinmoqda. O'zbekiston quroq san'ati UNESCOning nomoddiy madaniy merosi sifatida e'tirof etilgan. Bu esa xalqning boy madaniy an'alarini dunyoga tanitish, ularni saqlash va rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, quroq tikish bilan shug'ullanuvchi ustalar va dizaynerlar o'z ishlarini zamonaviy bozor talablari asosida rivojlantirib, xalqaro miqyosda ham muvaffaqiyat qozonmoqda.

Quroq tikish san'atining tarixiy ildizlari chuqur bo'lib, u o'zida insoniyatning ijodiy tafakkuri, estetik qarashlari va ma'naviy merosini mujassam etadi. Bugungi kunda ham bu san'at o'zining amaliy va badiiy ahamiyatini yo'qotmagan, aksincha, zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashib, yangi ijodiy imkoniyatlar yaratmoqda. Quroq tikish nafaqat hunarmandchilik faoliyati, balki milliy o'zlik, madaniy an'ana va ijodkorlikni ifodalovchi san'at turi sifatida qadrlanadi. Shu sababli uning tarixini chuqur o'rganish, yangi avlodga o'rgatish va zamonaviy sharoitlarga moslashtirib rivojlantirish muhim vazifa bo'lib qolmoqda.

2. Quroq tikishda ishlatiladigan materiallar va asbob-uskunalar.

Quroq tikishda ishlatiladigan materiallar va asbob-uskunalar xalq hunarmandchiligi an'analari va zamonaviy tikuvchilik texnologiyalarining uzviy uyg'unligiga asoslanadi. Quroq tikish san'atining sifatli bo'lishi, uning estetik jihatdan chiroyli chiqishi va mustahkamligi bevosita to'g'ri tanlangan materiallar va asbob-uskunalar bog'liq. Qadimdan quroq tikishda turli gazlama bo'laklaridan foydalanilgan bo'lib, ular ko'pincha eskirgan kiyimlar, mato qoldiqlari yoki yangi sotib olingan matolar bo'lishi mumkin. Quroq tikishning asosiy xususiyati shundaki, unda bir nechta turli rang va fakturaga ega mato bo'laklari badiiy kompozitsiya asosida birlashtiriladi. Bu esa nafaqat ijodiy yondashuvni, balki materiallarning sifatini chuqur bilishni ham talab etadi.

Quroq tikishda eng ko'p ishlatiladigan materiallardan biri paxta gazlamalaridir. Paxta tabiiy tolalardan tayyorlanadi, nafas olishi yaxshi, gigiyenik jihatdan qulay va ishlov berishga mos bo'lganligi sababli quroq tikishda keng qo'llaniladi. Paxta matolar quroqqa yumshoqlik, mustahkamlik va uzoq xizmat qilish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, paxta matolari rang berishda yaxshi natija ko'rsatadi, ular turli bo'yoqlarni yaxshi singdiradi, shu sababli quroq tikishda rang-barang naqshlarni yaratish osonlashadi. Shuningdek, adras, shoyi, saten va baxmal kabi matolar ham quroq tikishda ishlatiladi. Ushbu matolar mahsulotga nafislik, hashamat va dekorativlik qo'shadi. Baxmalning yumshoq va jiloli tuzilishi quroqqa alohida go'zallik bag'ishlaydi, adras va shoyi esa o'zining rang uyg'unligi va boy naqshlari bilan quroqning badiiy qimmatini oshiradi.

Yana bir muhim material bu astar matosidir. Quroq buyumlarning orqa tomonini tekislash va mustahkamlash uchun astar ishlatiladi. Astar matosi sifatida odatda paxta yoki sintetik tolalardan tayyorlangan silliq va yengil matolar tanlanadi. Astar quroq buyumning shaklini saqlashga, uni tekis va silliq ko'rinishda tutishga yordam beradi. Shuningdek, qotirma materiallar ham muhim ahamiyatga ega. Qotirma, flizelin yoki dublerin kabi materiallar quroq buyumning mustahkamligini oshiradi, uni deformatsiyaga uchrashidan himoya qiladi. Ayniqsa, bosh kiyimlar

yoki sumkalar kabi shaklni saqlashi zarur bo'lgan buyumlarda qotirma materiallar ajralmas vositadir.

Ip quroq tikishda eng asosiy materiallardan biri hisoblanadi. Ipning turi, sifati va rangi mahsulotning umumiy ko'rinishi va mustahkamligiga bevosita ta'sir qiladi. Quroq tikishda odatda paxta yoki poliesterdan tayyorlangan iplar ishlatiladi. Paxta iplar tabiiyligi va silliqligi bilan ajralib turadi, poliesterdan tayyorlangan iplar esa yanada mustahkam va cho'zilishga chidamli bo'ladi. Ipning rangi mato rangiga mos tanlanadi, lekin ba'zi hollarda dekorativ maqsadda kontrast rangdagi iplar ham ishlatiladi. Bu quroq naqshlarining yanada aniq va chiroyli ko'rinishiga yordam beradi. Bundan tashqari, bezak iplar, masalan zar iplar, ipak iplar yoki rang-barang kashta iplar quroqning badiiy qiymatini oshiradi, ularni boy va hashamatli ko'rsatadi.

Asbob-uskunalarga kelsak, quroq tikishda ishlatiladigan asosiy vositalardan biri bu tikuv mashinasidir. Zamonaviy tikuv mashinalari turli funksiyalarga ega bo'lib, ular yordamida quroq buyumlarni tez va sifatli tikish mumkin. Biroq an'anaviy uslubda qo'l bilan tikish ham keng qo'llaniladi. Qo'l tikuvlari mahsulotga alohida samimiyat va milliy ruh beradi. Tikuv mashinasining sifati va sozligi quroq buyumning umumiy sifatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy mashinalarda dekorativ choklar, zigzag yoki boshqa naqshli tikuvlar qilish imkoniyati mavjud bo'lib, ular quroq buyumlarini yanada chiroyli ko'rsatadi.

Qaychi va pichoqlar quroq tikishda ajralmas vositalardan hisoblanadi. Qaychi matoni aniq, toza va tekis kesish uchun ishlatiladi. Mato kesishda qaychining o'tkirligi juda muhim, chunki o'tmas qaychi matoning tolalarini yirtib yuborishi yoki qirqim chetlarining xunuk ko'rinishiga olib kelishi mumkin. Ba'zi hollarda maxsus mato kesuvchi pichoqlar, aylana shaklidagi disk pichoqlar ham ishlatiladi. Bu vositalar ayniqsa bir xil o'lchamdagi geometrik bo'laklarni tez va aniq kesishda juda foydali bo'ladi. O'lchash va chizish asboblari ham quroq tikish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Liniyka, burchak o'lchagich, qalam, bo'r va maxsus o'chmaydigan markerlar mato yuzasida naqsh va andozalarni belgilashda qo'llaniladi.

Quroq tikishda ignalar ham alohida o‘rin tutadi. Qo‘l tikish uchun turli qalinlikdagi ignalar ishlatiladi, ular mato turiga va ipning qalinligiga qarab tanlanadi. Mashina tikish uchun esa maxsus mashina ignalari mavjud bo‘lib, ularning shakli va o‘lchami mato turiga mos bo‘lishi kerak. Nozik matolar uchun ingichka va silliq ignalar ishlatilsa, qalin matolar uchun esa mustahkam va kengroq uchli ignalar qo‘llaniladi. Bundan tashqari, maxsus bezak ishlari uchun kashta ignalari yoki qayta tikuvchi ignalar ham qo‘llaniladi.

Quroq tikishda andoza va shablonlar ham muhim vositalardan biridir. Andoza yordamida har bir bo‘lak aniq o‘lchamda va shaklda tayyorlanadi, bu esa mahsulotning yakuniy ko‘rinishini mukammal bo‘lishini ta’minlaydi. Andozalar odatda qog‘oz, karton yoki plastikdan tayyorlanadi. Geometrik shaklli quroqlar, masalan kvadrat, romb yoki uchburchak shaklli bo‘laklarni bir xil o‘lchamda kesish uchun andoza ishlatilishi muhimdir. Bu mahsulotning umumiy simmetriyasi va estetik uyg‘unligini ta’minlaydi.

Bezak materiallari ham quroq tikishda katta ahamiyatga ega. Masalan, turli xil tugmalar, boncuklar, toshlar, lentlar yoki gul naqshlari quroq buyumlarini yanada boyitadi. Bezak elementlari mahsulotga nafislik va joziba qo‘shadi, uning estetik qiymatini oshiradi. Bezaklarni tanlashda ranglar uyg‘unligi, mato fakturasi va umumiy dizayn konsepsiyasi e’tiborga olinadi. Bezaklar mahsulotning badiiy ko‘rinishini yanada yuksak darajaga olib chiqadi.

Yelimli vositalar, ya’ni issiqlik bilan yopishtiriladigan qotirma materiallar yoki mato yelimlari ham quroq tikishda qo‘llaniladi. Ular ayrim hollarda bezak elementlarini mustahkamlash, mato qatlamlarini biriktirish yoki mahsulot shaklini saqlashda yordam beradi. Issiqlik yordamida faollashadigan yelimli qotirmalar, masalan flizelin, quroq buyumlarning tekis va silliq ko‘rinishini ta’minlaydi.

Quroq tikishda dazmol va bug‘ presslari ham muhim vositalardan hisoblanadi. Har bir chok yoki tikuv jarayonidan so‘ng matoga issiqlik ishlovi berish uning tekisligini ta’minlaydi va mahsulotning shaklini aniq qilib beradi. Dazmolning harorat rejimi mato turiga qarab tanlanadi, nozik matolar past haroratda, qalin matolar esa biroz yuqori haroratda dazmollanadi. Ba’zi hollarda bug‘ presslari yoki

maxsus press taxtalar ishlatiladi, ular matoning burmalarini tekislashda juda qulaydir.

Quroq tikishda sifatli material va asbob-uskunalar tanlovi juda muhimdir. Chunki past sifatli materiallar mahsulotning umumiy ko'rinishini buzishi, uning mustahkamligini kamaytirishi mumkin. Shu sababli ustalar material tanlashda alohida e'tibor beradilar, faqat tabiiy, sifatli va bardoshli matolar hamda ishonchli asbob-uskunalaridan foydalanadilar. Zamonaviy quroq tikuvchilari esa ilg'or texnologiyalarni qo'llash orqali ish sifatini oshirmoqdalar. Masalan, lazer yordamida mato kesish, kompyuter orqali andoza tayyorlash yoki avtomatlashtirilgan tikuv mashinalaridan foydalanish jarayonni tezlashtiradi va aniq natijaga erishish imkonini beradi.

Shunday qilib, quroq tikishda ishlatiladigan materiallar va asbob-uskunalar nafaqat texnik, balki badiiy natijaga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Har bir materialning turi, sifati va rangi, asbob-uskunalarining funksional imkoniyatlari quroq buyumining yakuniy estetik qiyofasini belgilaydi. Quroq tikish san'ati – bu nafaqat matolarni birlashtirish, balki ularni uyg'unlik, nafosat va estetik go'zallikka aylantirishdir. Shu bois, bu jarayon uchun har bir vosita va materialning to'g'ri tanlanishi ustaning mahorati va mahsulotning badiiy qiymatini yanada oshiradi.

3. Quroq tikish texnologiyasi: tayyorlash, bichish va choklash jarayonlari.

Quroq tikish texnologiyasi tayyorlash, bichish va choklash jarayonlaridan iborat murakkab, lekin o'ziga xos ijodiy va badiiy faoliyat bo'lib, u xalq hunarmandchiligi an'analari va zamonaviy texnik usullarni uyg'unlashtiradi. Bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun dastlab barcha bosqichlar puxta rejalashtiriladi va tayyorlov ishlari amalga oshiriladi. Quroq tikishning tayyorlov bosqichi asosan materiallar tanlash, rang uyg'unligini aniqlash, andoza tayyorlash va bo'laklarni o'lchash kabi ishlardan boshlanadi. Bu jarayonlar mahsulotning yakuniy sifati va estetik ko'rinishini belgilab beruvchi asosiy omillardir. Usta tikuvchi avvalo ishlatiladigan gazlamalarni tanlab oladi, ularning rangini, fakturasini, qalinligini va mustahkamligini tekshiradi. Bu tanlov jarayonida nafaqat

badiiy, balki texnik xususiyatlar ham hisobga olinadi. Chunki noto'g'ri tanlangan mato quroqning umumiy ko'rinishini buzishi yoki uning chidamliligini kamaytirishi mumkin.

Tayyorlash jarayonida matolarni yuvish, dazmollash va tekislash ishlari ham amalga oshiriladi. Qadimdan ustalar yangi matoni quroq tikishdan oldin avval yuvib, quritib va dazmollab tayyorlashni ma'qul ko'rganlar. Buning sababi shuki, mato tikuv jarayonida yoki keyinchalik yuvilganda o'z hajmini biroz o'zgartirishi mumkin. Oldindan ishlov berilgan mato esa o'zini barqaror tutadi va quroq buyumning shakli buzilmaydi. Shuningdek, ranglarning uyg'unligini aniqlash ham tayyorlov bosqichining ajralmas qismidir. Usta tikuvchi bo'laklar rangini bir-biriga moslashtiradi, ularni kompozitsion tartibda joylashtirib ko'radi. Ranglar uyg'unligi nafaqat estetik ko'rinish, balki quroqning badiiy mazmunini ochib berish uchun ham muhimdir.

Andoza tayyorlash tayyorlov bosqichining eng muhim qismidir. Quroq naqshlari odatda geometrik shakllardan iborat bo'lib, ularni aniq o'lchamlarda kesish uchun maxsus andozalar ishlatiladi. Andoza tayyorlashda ustalar qog'oz, karton yoki plastikdan foydalanadilar. Har bir geometrik shakl – kvadrat, romb, uchburchak yoki doira – o'z o'lchamlariga ega bo'lib, ularni kesishda millimetr aniqligi talab qilinadi. Chunki kichik bir og'ish ham butun naqsh kompozitsiyasining uyg'unligini buzishi mumkin. Tayyorlangan andoza mato ustiga qo'yilib, qalam yoki bo'r yordamida chiziqlar chiziladi va so'ngra mato kesiladi.

Bichish jarayoni tayyorlov bosqichidan so'ng amalga oshiriladi va u quroq tikishning texnik asosini tashkil etadi. Bichish jarayonida mato bo'laklari andoza bo'yicha kesiladi. Bu jarayonni sifatli bajarish uchun mato yuzasi tekis va tarang bo'lishi zarur. Mato noto'g'ri yoki qiyshaygan holda kesilsa, natijada tikuv chiziqlari ham to'g'ri chiqmaydi va mahsulotning ko'rinishi buziladi. Bichishda o'tkir qaychi yoki maxsus mato kesuvchi pichoqlardan foydalaniladi. Zamonaviy quroq tikishda lazerli kesish texnologiyalari ham qo'llaniladi, bu esa aniq va tez natija olish imkonini beradi. Bichilgan bo'laklar bir necha qatlamdan iborat bo'lsa, ularni bir xil o'lchamda kesish uchun maxsus press vositalar qo'llanadi. Bichish

jarayonida bo'laklarning chetlari tekis bo'lishi va tolalari chiqib ketmasligi uchun ba'zan overlock yoki qirqa choklardan foydalaniladi.

Choklash jarayoni quroq tikish texnologiyasining asosiy bosqichlaridan biridir. Bu jarayonda tayyorlangan bo'laklar bir-biriga tikiladi va yagona kompozitsiya hosil qilinadi. Choklash jarayoni qo'l bilan yoki tikuv mashinasida bajarilishi mumkin. Qo'l bilan choklash an'anaviy uslub bo'lib, mahsulotga o'ziga xos badiiy va milliy ruh bag'ishlaydi. Tikuv mashinasida choklash esa tezkorlik va bir xil tikuv chiziqlarini ta'minlaydi. Quroq tikishda odatda oddiy to'g'ri choklar, zigzag choklari yoki dekorativ bezak choklari ishlatiladi. Choklash jarayonida har bir bo'lak avval alohida tikilib, keyin butun kompozitsiyaga birlashtiriladi. Bu jarayonda rang uyg'unligi, naqshlarning ketma-ketligi va geometrik shakllarning mosligi alohida e'tiborga olinadi.

Choklash jarayonida bo'laklarning chetlarini birlashtirishda ularni avval vaqtinchalik qo'lda sanchib tikish yoki maxsus pinlar bilan mahkamlash keng qo'llanadi. Bu bo'laklar sirg'alib ketmasligi va tikuv jarayonida o'z joyida turishi uchun muhimdir. Har bir chok bosim ostida dazmollanadi, bu esa tikuv chiziqlarini silliqlashga va bo'laklarni tekislashga yordam beradi. Quroq tikishda dazmollash jarayoni nafaqat pardozlash, balki texnologik jarayonning bir qismi sifatida qaraladi. Har bir bosqichda dazmollash mahsulotning yakuniy ko'rinishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Quroq tikishda choklash jarayonining o'ziga xos texnik uslublari mavjud. Masalan, log kabin, patchwork yoki applikatsiya uslublari keng tarqalgan. Log kabin uslubida bo'laklar markazdan tashqi tomonga qarab birma-bir tikiladi. Patchwork esa turli rang va shakldagi bo'laklarni to'g'ri ketma-ketlikda birlashtirish orqali amalga oshiriladi. Applikatsiya uslubida esa biror mato yuzasiga boshqa shaklli mato bo'laklari tikiladi yoki yelimlanadi, natijada murakkab naqshlar hosil bo'ladi. Har bir uslub o'ziga xos badiiy va texnik qoidalarga ega bo'lib, ular ustaning mahorati va ijodiy qarashlarini namoyon etadi.

Quroq tikish jarayonida qatlamlarni birlashtirish ham muhim bosqichdir. Ko'p hollarda quroq buyumlarining ustki qavati, astar va o'rtadagi qalinlashtiruvchi

qatlam bir-biriga tikilib, yakuniy mahsulot tayyorlanadi. Bu jarayonda qatlamlar o‘zaro mustahkam biriktirilishi, tekis va silliq bo‘lishi kerak. Choklash paytida qatlamlarning qiyshayib ketmasligi uchun ularni oldindan pinlar yoki vaqtinchalik tikuvlar bilan mahkamlash tavsiya etiladi. Shuningdek, qatlamlar orasidagi tekislikni saqlash uchun doimiy ravishda dazmollash amalga oshiriladi.

Quroq tikishda bezak choklari ham keng qo‘llanadi. Bezak choklari mahsulotga estetik go‘zallik bag‘ishlab, uning badiiy qiymatini oshiradi. Bezak choklari sifatida turli rangdagi iplar, zar iplar yoki kashta uslublari ishlatilishi mumkin. Ba’zan quroq bo‘laklarining chetlarini qo‘lda kashta tikish orqali bezash ham qilingan, bu mahsulotga milliy kolorit va nafislik qo‘shgan. Tikuv mashinalarida esa maxsus dekorativ choklar mavjud bo‘lib, ular yordamida quroqning turli qismiga chiroyli naqshlar tikish mumkin.

Tayyorlash, bichish va choklash jarayonlari bir-biri bilan uzviy bog‘langan. Tayyorlov bosqichida qilingan xatoliklar keyinchalik bichish yoki choklash jarayonida sezilarli muammolar keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun har bir bosqichda aniqlik, diqqat va puxtalik talab etiladi. Quroq tikishda sabr-toqat va badiiy did katta ahamiyatga ega. Har bir bo‘lak alohida diqqat bilan tayyorlanadi, ular bir-biriga mutanosib tarzda birlashtiriladi. Bu jarayon ustaning nafaqat texnik mahoratini, balki estetik qarashlarini ham namoyon qiladi.

Zamonaviy texnologiyalar quroq tikish jarayonini ancha yengillashtirgan bo‘lsa-da, qo‘l mehnatining o‘rni hanuzgacha beqiyosdir. Qo‘l bilan tayyorlangan quroqlar alohida qadrlanadi, chunki ularning har bir chokida ustaning mahorati, mehnati va ijodiy yondashuvi aks etadi. Quroq tikish jarayonida tayyorlovdan tortib, oxirgi pardoqlashgacha bo‘lgan barcha bosqichlar izchil va sifatli bajarilsa, mahsulot nafaqat amaliy jihatdan, balki badiiy nuqtai nazardan ham yuqori baholanadi.

Shu tarzda quroq tikish texnologiyasi murakkab, ammo o‘ziga xos badiiy jarayon bo‘lib, u tayyorlov, bichish va choklash bosqichlarining izchil bajarilishini talab qiladi. Har bir bosqich mahsulotning yakuniy sifatini, mustahkamligini va estetik ko‘rinishini belgilab beradi. Shu sababli, bu san’at turi ustalaridan katta sabr-toqat, aniqlik va ijodiy yondashuv talab qiladi.

4. Quroq buyumlarning badiiy bezagi, estetik ahamiyati va sifat ko'rsatkichlari.

Quroq buyumlarning badiiy bezagi, estetik ahamiyati va sifat ko'rsatkichlari xalq amaliy san'ati va hunarmandchilik an'alarining yorqin ifodasidir. Quroq tikish san'ati nafaqat amaliy jihatdan foydali, balki badiiy va ma'naviy qiymati jihatidan ham qadrlanadi. Har bir quroq buyum ustaning mahorati, ijodkorligi va estetik qarashlarini namoyon qiladi. Quroq buyumlari badiiy jihatdan turli ranglar, naqshlar, geometrik shakllar va materiallarning uyg'unlashuvi orqali o'ziga xos ko'rinishga ega bo'ladi. Quroq tikishning asosi turli rang va shakldagi mato bo'laklarini badiiy kompozitsiya asosida birlashtirishdan iborat bo'lib, bunda ranglar uyg'unligi, naqshlarning ketma-ketligi va umumiy dizayn tuzilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Quroq buyumlarning badiiy bezagi asosan usta tanlagan ranglar uyg'unligi va naqshlarning ifodali bo'lishiga bog'liqdir. Qadimdan ustalar quroq tikishda tabiiy ranglarga, milliy naqshlarga va ramziy ma'nolarga alohida e'tibor berganlar. Masalan, qizil rang hayot, quvonch va baxtni ifodalasa, yashil rang tabiat va tinchlik ramzi bo'lgan. Ustalar ranglarni nafaqat chiroyli ko'rinishi, balki ularning ma'naviy ma'nosiga qarab ham tanlashgan. Ranglarning uyg'unligi quroq buyumining umumiy estetik qiyofasini belgilaydi. Shu bilan birga, naqshlarning kompozitsiyasi ham mahsulotning badiiy qadrini oshiradi. Quroq tikishda turli geometrik shakllar – uchburchak, to'rtburchak, romb, doira va boshqa elementlar mohirona birlashtirilib, murakkab badiiy kompozitsiyalar yaratiladi.

Quroq buyumlarning estetik ahamiyati ularning bezak vazifasida yaqqol ko'rinadi. Qadimda quroq buyumlar uy-ro'zg'or buyumlari sifatida keng ishlatilgan bo'lsa-da, ularning badiiy qiymati uyni bezash va ko'rkamlashtirishda katta o'rin tutgan. Bugungi kunda ham quroq buyumlar yostiq jildlari, ko'rpa-to'shaklar, gilamlar, kiyimlar va boshqa turli buyumlar uchun bezak sifatida keng qo'llanadi. Har bir quroq buyum o'zida nafaqat ustaning didi va ijodiy qarashlarini, balki xalqning milliy qadriyatlari va an'alarini ham aks ettiradi. Shu jihatdan quroq san'ati milliy madaniyatning ajralmas qismi sifatida qadrlanadi.

Quroq buyumlarning sifat ko'rsatkichlari asosan ishlatilgan materiallarning sifati, tikuv texnikasining aniqligi va bezak elementlarining mukammalligiga bog'liqdir. Sifatli quroq buyum tayyorlash uchun faqat sifatli matolar, mustahkam iplar va ishonchli asbob-uskunalaridan foydalanish talab etiladi. Matoning tola tarkibi va zichligi, iplarning pishiqligi, choklarning mustahkamligi mahsulotning uzoq muddat xizmat qilishini ta'minlaydi. Quroq buyumning sifatini baholashda choklarning bir xil va silliq bo'lishi, bo'laklarning bir-biriga mutanosib joylashishi va naqshlarning uzluksizligi asosiy mezon hisoblanadi. Choklar notekis yoki bo'laklar o'lchami bir xil bo'lmasa, mahsulotning estetik qiyofasi sezilarli darajada buziladi.

Quroq buyumlarni tayyorlashda bezak elementlari badiiy qiymatni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bezak sifatida turli xil kashta choklari, zar iplar, boncuklar, tugmalar, toshlar va boshqa dekorativ elementlar qo'llanadi. Kashta naqshlari quroqning chiroyini yanada oshirib, unga milliylik ruhini bag'ishlaydi. Bezak elementlari quroq buyumning umumiy dizayni bilan uyg'unlashishi, ortiqcha bo'lmasligi va ko'zga yoqimli bo'lishi kerak. Bezaklarning ma'lum bir joyga qo'yilishi mahsulotga simmetriya va muvozanat beradi, bu esa estetik qiyofa uchun juda muhimdir.

Quroq buyumlarning badiiy va estetik ahamiyati ularning yaratishda qo'llaniladigan kompozitsiya qonuniyatlariga ham bog'liq. Har bir usta kompozitsiya yaratishda ranglar kontrasti, yorqinlik va to'q ranglar o'rtasidagi nisbatni hisobga oladi. Qizil va qora, oq va ko'k, sariq va yashil kabi rang kontrastlari mahsulotning ko'zni tortadigan jihatlarini kuchaytiradi. Ranglarning uyg'unligi bilan bir qatorda naqshlarning joylashuvi ham muhimdir. Naqshlarning markazga yoki chekka tomonlarga joylashtirilishi mahsulotning umumiy ko'rinishini o'zgartirishi mumkin. Shu sababli ustalar naqshlarni joylashtirishda mutanosiblik va ritm kabi badiiy qonuniyatlarga amal qiladilar.

Quroq buyumlarning sifatini baholashda tikuvlarning tozaligi, matoning silliqdigi va mahsulotning shaklini saqlashi asosiy ko'rsatkichlar sifatida qoraladi. Mahsulotning chetlari yaxshi ishlov berilgan bo'lishi, ip uchlari chiqib ketmasligi

va choklar bo'laklarning qirralarini yaxshi mahkamlagan bo'lishi kerak. Bundan tashqari, tayyor mahsulotning mustahkamligi va chidamliligi ham muhim sifat mezonidir. Quroq buyumlar tez-tez ishlatiladigan uy-ro'zg'or buyumlari bo'lgani uchun ularning pishiqligi va uzoq vaqt davomida shaklini saqlab qolishi talab etiladi. Sifatli quroq buyumlar yuvilgandan keyin ham rangini va shaklini yo'qotmaydi, choklar bo'shashmaydi va naqshlar o'z holatini saqlaydi.

Quroq buyumlarda badiiylikni ta'minlashda ustaning ijodiy yondashuvi, sabr-toqati va tajribasi katta ahamiyatga ega. Har bir usta o'z ishida turli rang kombinatsiyalari va naqshlar bilan tajriba o'tkazib, noyob dizaynlar yaratadi. Quroq tikish san'ati bir qarashda oddiy bo'lib ko'rinsa-da, uning ortida murakkab badiiy tafakkur va nozik estetik qarashlar yotadi. Ustalar mahsulotning har bir bo'lagini diqqat bilan tanlab, uni umumiy kompozitsiyaga moslashtiradilar. Bu jarayon san'atning o'ziga xos ijodiy kechinmalarini ifodalaydi.

Quroq buyumlarning estetik ahamiyati ularni saqlash va pardoqlash jarayonlari bilan ham uzviy bog'liqdir. Tayyor mahsulot pardoqlash jarayonidan o'tkazilganda, ya'ni har bir chok silliqlanib, mato tekislanganida uning umumiy ko'rinishi yanada go'zal bo'ladi. Dazmollash, ortiqcha iplarni kesish va bezak elementlarini mustahkamlash kabi jarayonlar mahsulotga chiroyli, ixcham va mukammal ko'rinish beradi. Bu jarayonlar quroq buyumning sifat ko'rsatkichlarini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Quroq buyumlarining estetik qiyofasi va sifati ularning eksport salohiyatini ham oshiradi. Milliy naqshlar va badiiy bezaklar bilan yaratilgan quroq buyumlar xalqaro ko'rgazmalarda va bozorlarda yuqori baholanadi. Bu nafaqat ustaning mahoratini, balki milliy madaniyatning boyligini ham targ'ib qiladi. Quroq buyumlari zamonaviy dizayn elementlari bilan uyg'unlashganda, ular nafaqat badiiy asar, balki funksional buyum sifatida ham qadrlanadi.

Xulosa qilib, quroq buyumlarning badiiy bezagi, estetik ahamiyati va sifat ko'rsatkichlari o'zaro bog'liq bo'lib, ular mahsulotning umumiy qiymatini belgilaydi. Badiiy bezak mahsulotga go'zallik, milliylik va o'ziga xoslik bag'ishlaydi, estetik ahamiyati esa uni tomoshabin yoki foydalanuvchi ko'zida

qadrlidir. Sifat ko'rsatkichlari esa mahsulotning uzoq muddat xizmat qilishini va amaliy foydasini ta'minlaydi. Shu sababli quroq tikish san'ati nafaqat hunarmandchilik, balki badiiy mahorat va estetik didning yorqin ifodasi sifatida qadrlanadi.

Mustahkamlash uchun savollar

**Quroqchilik
haqida umumiy
ma'lumot**

N ^o	Savollar	N ^o	Savollar
1	Quroq tikish san'ati qanday tarixiy ildizlarga ega va uning rivojlanish bosqichlari nimalardan iborat?	5	Quroq tikishda bichish va choklash jarayonining texnologik tartibi qanday amalga oshiriladi?
2	Quroq tikishda ishlatiladigan asosiy materiallar va ularning xususiyatlari qanday?	6	Quroq buyumlarning badiiy va estetik ahamiyati nimada?
3	Quroq tikish jarayonida qo'llaniladigan asbob-uskunalar qaysilar va ularning vazifalari nimalardan iborat?	7	Quroq buyumlarda badiiy bezak va rang uyg'unligi qanday ta'minlanadi?
4	Quroq buyumlarning sifat ko'rsatkichlari asosan ishlatilgan materiallarning nimasiga bog'liq?	8	Quroq tikishda sifat ko'rsatkichlarini baholashda qaysi mezonlar e'tiborga olinadi?

GLOSSARIY

N ^o	Atama	Ta'rif va manbasi
1	Quroq (quroqdo'zlik)	Turli rang va shakldagi mayda mato parchalarini bir-biriga tikib, bezak yoki buyum hosil qilish san'ati. Amaliy san'atda keng tarqalgan. Ko'rpa, ko'rpacha, choyshab, so'zana, dasturxon, gilam va boshqa jihozlar qadimdan shu usulda tayyorlangan. Yevropada "pechwork" (inglizcha "patch" – yamoq, "work" – ish), Shimoliy Amerikada "kvilt" deb ataladi.
2	Quroqchilik	Quroq tikish san'ati va hunari. Xalq hunarmandchiligining eng keng tarqalgan va sevimli turlaridan biri. Yoshlarga quroqchilik san'atini o'rgatish orqali talabalarning ma'naviy olamini boyitish, badiiy didini shakllantirish va hunar sirlarini o'rgatish mumkin.
3	Gazlama qoldiqlarini tayyorlash	Quroq tikishdan avval gazlama qoldiqlarini tanlash, yuvish, dazmollash va rangiga, fakturasiga qarab saralash jarayoni. Turli matolar: rangi, shakl-shamoyili jihatidan mos keluvchi mato parchalari tanlab olinadi. Matolar kraxmallanishi yoki dazmollanishi mumkin.
4	Quroq kompozitsiyasi	Mato parchalarining rang, shakl va o'lcham bo'yicha uyg'un tartibda joylashtirilishi. Quroqdo'zlik san'ati nafaqat kerakli shakl va rangni to'g'ri tanlay bilish, balki yangi g'oya va fantaziyalar yaratishni ham talab qiladi.

		Kompozitsiya tuzishda geometrik shakllar, rang kontrasti va simmetriya hisobga olinadi.
5	Yassi quroq	Quroq tikishning asosiy turlaridan biri bo'lib, mato parchalari tekis yuzaga tikiladi va buyumning yuzasi yassi (tekis) bo'ladi. Mato parchalari bir-biriga chetma-chet qo'shib tikiladi. Ko'rpacha, dasturxon, devor bezaklari kabi buyumlar yassi quroq usulida tayyorlanadi.
6	Taxlama (qatlama) quroq	Bir necha qatlam matodan tashkil topgan quroq turi. Mato parchalari bir-birining ustiga qo'yilib, qavatma-qavat tikiladi. Natijada hajmli, qalin va issiq buyum hosil bo'ladi. Ko'rpa, ko'rpacha va bolish tayyorlashda keng qo'llaniladi. "Qatlama quroq" nomi ham shu usuldan kelib chiqqan.
7	Turna nusxa quroq	Quroq tikishning an'anaviy turlaridan biri. Mato parchalari turna qanotiga o'xshash shaklda joylashtiriladi. Atlasnusxa shoyi mato quroqning jozibasini oshiradi. Oq-qora rang kompozitsiyani to'ldiradi. Rang va o'ziga xoslik alohida ajralib turadi.
8	Ko'z quroq	Quroq tikishning o'ziga xos turi bo'lib, ikki xil rangdagi mato parchasidan foydalaniladi. Hajmi jihatidan kichik bo'lgan parcha ikkinchisining o'rtasiga qo'shib tikiladi va natijada ko'z shakliga o'xshash naqsh hosil bo'ladi.
9	Oqqush quroq	Quroqchilikdagi an'anaviy naqsh turlaridan biri. Mato parchalarining joylashtirish tartibi va rang uyg'unligi orqali oqqush shakliga o'xshash bezak yaratiladi. Har bir viloyatning o'ziga xos quroq tikish usullari mavjud.
10	Tegirmon quroq	Mato parchalarini tegirmon pallari ko'rinishida joylashtirib tikish usuli. Geometrik shakllar (uchburchak va romb) yordamida aylanma naqsh hosil qilinadi. O'zbek quroqchiligidagi an'anaviy turlardan biri.
11	Mag'iz	Quroq ko'rpa va ko'rpachalarning chetini birlashtirib turgan yupqa tasma shaklidagi mato. Mag'iz buyumga urg'u berib, yanada jozibador bo'lishini ta'minlaydi hamda rozmol buyumlarning chidamliligini oshiradi.
12	Geometrik shakllar (quroqda)	Quroq tikishda mato parchalaridan qirqib olinadigan asosiy shakllar: uchburchak, kvadrat, romb, olti burchak va to'g'ri to'rtburchak. Shakllar rangi va o'lchamiga qarab bir-biriga qo'shib tikib chiqiladi va bir butun kompozitsiya hosil qilinadi.
13	Rang uyg'unligi	Quroq kompozitsiyasini tuzishda ranglarning to'g'ri tanlanishi va uyg'unlashtirilishi. Kontrast (qarama-qarshi) ranglar, yaqin ranglar va monoxrom (bir xil rang turli tuslarda) usullari qo'llaniladi. Quroqdo'zlik san'atida rang tanlash badiiy didning asosiy ko'rsatkichi.
14	Qirqish va bichish (quroqda)	Mato parchalarini kerakli shakl va o'lchamda qirqish jarayoni. Andaza (shablon) yordamida matoga chiziq tushiriladi, so'ng qaychi bilan qirqiladi. Tikish chokiga joy qoldirilishi (0,5-0,7 sm) muhim. O'tkir qaychi va maxsus kesish taxtasi (mat) ishlatiladi.
15	Andaza (shablon)	Quroq parchalarini bichish uchun ishlatiladigan karton yoki plastmassadan tayyorlangan namuna. Andaza yordamida matoga geometrik shakllar chiziladi. To'g'ri andaza tayyorlash quroq kompozitsiyasining aniq va chiroyli chiqishini ta'minlaydi.
16	Qo'shib tikish	Quroq parchalarini bir-biriga birlashtirish jarayoni. Parchalar "yuzma-yuz" qo'yilib, chetidan tikish choki bilan birlashtiriladi. Tikish qo'lda

		(igna bilan) yoki tikuv mashinasida bajariladi. Choklar bir xil kenglikda va tekis bo'lishi zarur.
17	Applikatsiya usulida quroq	Mato parchalarini asosiy matoga ustidan tikib yoki yopishtirib bezak yaratish usuli. Yassi quroqdan farqi shundaki, parchalar chetma-chet emas, balki asos ustiga joylashtiriladi. Chit matosidan qolgan katta qiyqimlardan applikatsiya texnikasida buyumlar yaratilgan.
18	Kreziy (crazy) texnika	Quroqdo'zlikning erkin uslubi bo'lib, bunda mato parchalari aniq geometrik shaklsiz, tasodifiy tartibda birlashtiriladi. 1876-yilda Filadelfiya Butunjahon ko'rgazmasida ipak matolardan tikilgan kreziy texnika namunalari namoyish etilgan. 1879-yilda "Peterson" jurnalida bu haqda maqola chop etilgan.
19	Quroq ko'rpa (ko'rpacha)	Quroq usulida tikilgan an'anaviy o'zbek ro'zg'or buyumi. Qadimdan qizlar sepiga qo'shib beriladi. Quroq ko'rpa daromad ramzi sanaladi: yangi uyga chiqqan oilaga dunyosi ko'paysin, degan niyatda tikib beriladi. To'ydan avval quroq tikib qizning sepiga qo'shish – o'zbek urf-odatlariga kiradi.
20	To'qqiz naqsh quroq	Quroq tikishning ayrim turlarida turkiylar an'analari bilan bevosita bog'liq bo'lgan to'qqizta naqshdan foydalaniladi. Turkiy xalqlarda to'qqiz raqami ilohiy sanalgan. Shu sababli ba'zi quroqlarda to'qqizta yorqin quroq parcha va uni o'rab turgan boshqa parchalarni ko'rish mumkin.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Burlaka Ye.A. Pechvork bez igli. – AST-Press, 2015.
2. Chernisheva L. Loskutnoye shityo. – Moskva: AST, 2014.
3. Jabborova M.Sh. Tikuvchilik texnologiyasi. – T.: "O'zbekiston", 1994.
4. Kim Ritter. Pechvork quilting. – Moskva, 2007.
5. Nazarova M. Hikmati bisyor quroq yoxud quroq qa'ridagi sirlar // Adolat ko'zgusi gazetasi, 2015.
6. Ilmiyxabarlar.uz: Quroq tikish texnikasini takomillashtirish, 2024.
7. Uzbekacademy.uz: Quroqchilik maqolasi, 2025.
8. Vikipediya: Quroqdo'zlik (uz.wikipedia.org/wiki/Quroqdo'zlik).

Gilam va savat to‘qishni o‘rganish. O‘rindiqlar uchun gilamcha to‘qish.

Reja:

1. Gilam to‘qish san’atining kelib chiqishi, tarixi va uning amaliy ahamiyati.
2. Gilam va gilamcha to‘qishda ishlatiladigan iplar, asbob-uskunalar va ularning xususiyatlari.
3. Gilamcha to‘qish texnologiyasi: tayyorlash, naqsh tanlash va to‘qish jarayonining asosiy bosqichlari.
4. Tayyor gilamchalarni pardoqlash, bezash va sifat ko‘rsatkichlarini baholash.
5. Savat to‘qish san’atining kelib chiqishi va tarixiy rivojlanishi. Savat to‘qishda ishlatiladigan materiallar va asbob-uskunalar
6. Savat to‘qishning asosiy texnikalari va uslublari. Zamonaviy savat to‘qishning amaliy ahamiyati va qo‘llanilishi

Tayanch so‘z iboralar: *Hunarmandchilik, to‘qimachilik san’ati, an’anaviy kasb-hunar, a amaliy bezak san’ati, milliy qadriyatlar, dizayn va kompozitsiya, an’anaviy naqshlar, zamonaviy uslublari, qo‘l mehnatining qadri, ijodkorlik va did, islamiy va girih uslublari*

1. Gilam to‘qish san’atining kelib chiqishi, tarixi va uning amaliy ahamiyati.

Gilam to‘qish san’ati insoniyatning dastlabki turmush tarzida paydo bo‘lgan ehtiyojlardan, ya’ni sovuqdan, issiqdan, namdan asrash va makonini ziynatlash istagidan shakllangan qadimiy amaliy hunarmandchilik yo‘nalishidir. Dastlab gilam hayotiy zaruriyat sifatida paydo bo‘lgan bo‘lsa, keyinchalik u jamiyatning estetik didi, ma’naviy qadriyatlari, mifologiyasi, urf-odatlar va madaniy xotirasini mujassam etuvchi ramziy buyumga aylandi. Gilam tolasi, rangi, naqshi, tizimi, turlicha to‘qish usullari, bo‘yoqlari, tola tanlash madaniyati, hatto tugun bog‘lash uslublari gacha bo‘lgan barcha detallar orqali xalqning badiiy tafakkuri, dunyoqarashi va yashash muhitiga moslashuvi namoyon bo‘ladi.

Gilamchilikning ildizlari ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi hayot tarzi hukmron bo'lgan hamda chorvachilik rivojlangan hududlarga borib taqaladi. Qo'y junining mo'l-ko'lligi, bo'yoq beruvchi o'simliklarning tabiatda keng tarqalganligi, sovuq iqlim sharoitida issiqlikni saqlovchi qalin to'qimachilik mahsulotlariga ehtiyoj kuchliligi gilamchilikni erta shakllanishiga zamin yaratgan. Ana shu ehtiyojlar asta-sekin hunarga, hunar esa san'atga aylangan jarayonda turli urug' va elatlarning bezak tasavvuri, ramzlar ishlatish an'anasi, kompozitsion fikrlashi boyib, uslubiy maktablar vujudga keldi. O'zbek, turkman, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, ozarbayjon, eron, afg'on, turk va boshqa ko'plab xalqlar gilam to'qish bo'yicha o'z maktablariga ega bo'lib, har biri o'z ranglar palitrasi, naqshlar semantikasi va texnik uslublari bilan ajralib turadi. Gilamchilikda asosiy material sifatida qo'y juni ishlatilgan, ba'zan tuya, echki, ot yoki ipak tolalari ham qo'shimcha maqsadlarda qo'llangan. Tabiiy bo'yoqlardan foydalangan holda ranglar uyg'unligi yaratilgan, o'simliklarning ildiz, po'stloq, barg va mevalaridan olingan bo'yoqlar yuz yillar davomida o'z jilosini yo'qotmay saqlab kelgan. Qizil, jigarrang, to'q yashil, ko'k, sariq, oq va qora ohanglar faqat bezak ehtiyoji uchun emas, balki ramziy ma'nolarni ham ifodalar edi: ular hayot, baraka, nasl davomiyligi, himoya, farovonlik, yovuz kuchlardan asrash kabi timsollarni o'zida mujassam etardi.

Gilamning kompozitsion tuzilishi odatda markaz, chegara va oraliq qismlardan iborat bo'lib, bu tuzilma hududdan hududga o'tish jarayonida o'zgarib borgan. Ba'zan markaziy medalon hukmron bo'lsa, ayrim maktablarda butun sirt bo'ylab takrorlanadigan geometrik yoki o'simliksimon naqshlar ustuvorlik qilgan. Ko'chmanchi muhitda shakllangan gilamlarda ko'proq geometrik va stilizatsiya qilingan zoomorf motivlar uchrasa, o'troq shahar sivilizatsiyasi kuchli bo'lgan hududlarda islamiy va garih uslublarning mukammal kompozitsiyalari rivojlangan. Gilam to'qish jarayonining o'zi ham bir turdagi marosimiy, ma'naviy jarayon sifatida qadrlangan. Ayollar asosan xonadon ichida yoki qo'rg'onlarda gilam to'qib, bu jarayon orqali nafaqat iqtisodiy barqarorlikka hissa qo'shgan, balki avloddan avlodga o'tadigan naqshlar xotirasini, ranglar ketma-ketligini, bo'yoq retseptlarini, tolaning ishlov berish sirlarini saqlagan. Har bir gilam o'zining ichki hikoyasiga ega

bo'lib, to'qiyotgan ayolning hayoti, orzulari, oila holati, ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar naqshlar orqali timsollashtirilgan. Masalan, kosmik tartibni anglatadigan doira va yulduzsimon shakllar, yer va suv unsurlarini eslatuvchi ranglar hamda tasviriy unsurlar xalqning tabiat bilan uyg'unlikka erishish, makon va zamon o'rtasidagi muvozanatni topishga bo'lgan intilishlarini ko'rsatadi.

34-Rasm. Gilam to'qish jarayoni

Gilamchilikning tarixi davomida hunarmandlar turli to'qish usullarini yaratgan. Tuganakli gilamlar, ya'ni halqali yoki kesik tugunlar bilan hosil qilinadigan yumshoq va qalin sirtli gilamlar, sirtga tola uchlari chiqmaydigan tekis to'qilgan palos, zardo'zlik elementlari bilan bezatilgan zanjirador naqshli namunalar, arqoq va osma yo'laklari kuchli ko'rinadigan durjin va julxirslar shular jumlasidan. Har bir texnika o'ziga xos tejamkorlik, iqlim va maishiy moslashuvchanlikni ko'zlab rivojlandi. Masalan, tekis to'qilgan mahsulotlar yengilroq bo'lib, ko'chishlarda qulay bo'lgan, tuganakli gilamlar esa qishloq uylarining poydevoriga issiqlik beruvchi, tovush yutuvchi hamda uzoq xizmat qiluvchi xususiyati bilan qadrlangan. Gilam to'qishning amaliy ahamiyati zamonlar osha o'zgarib borib, bugungi kunda ham muhim o'rin tutmoqda. Kundalik hayotda u issiqlik va qulaylik, interyer estetikasi, akustik muvozanat, antropologik va etnografik merosni saqlash vositasi, shaxsiy va kollektiv identifikatsiyaning ramzi sifatida xizmat qiladi. Gilamlar sovg'a-salom, marosimlar, to'y-hashamlar, nikoh va sunnat udumlarida, yangi xonadonlar bezagida, soliq yoki otalik, homiylik ishorasi sifatida qo'llangan. Qadimda ular sarmoya va boylik o'lchovi, oila maqomini ko'rsatuvchi atribut bo'lib ham xizmat qilgan.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida gilamchilik an'anasi dizayn, brending, turizm, muzeyshunoslik va kolleksiyachilik bilan tutashdi. Usta va hunarmandlarning qo'l mehnati, tabiiy bo'yoq va tola asosidagi mahsulotlari haliyam noyob, betakror, uzoq yillar davomida qiymatini saqlab qoladigan asar sifatida qadrlanadi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar yordamida ishlab chiqarilayotgan mashinali gilamlar ham ommabop, arzonroq segmentni to'ldirib, keng iste'mol ehtiyojlariga javob bermoqda. Biroq qo'lda to'qilgan gilamning badiiy qiymati, detallardagi samimiylilik, naqshlar ortidagi ma'nolar qatlamining chuqurligi, ustalarning yillar davomida to'plagan tajribasi mujassam bo'lganligi uni alohida mavqe'ga ko'taradi. Gilamchilik merosi ko'plab muzey va galereyalarda saqlanib, ilmiy tadqiqotlar mavzusiga aylangan. Naqshlarning semantik tahlili etnografik, semiotik, san'atshunoslik va tarixiy yondashuvlar bilan o'rganilib, ulardagi ramzlarning ildizlari mifologik qatlamlarga, qadimgi turkiy, eroniy, arabiy, hind-yevropa madaniy kontekstlariga, islomiy badiiy tafakkurga ulanadi. Ayniqsa Markaziy Osiyoda gilamchilik an'analari shahar va qishloq madaniyati kesishgan hududlarda o'ziga xos uyg'unlikni olgan: bozorlar, karvonsaroylar, ustaxonalarda mahsulotlar almashuvi, naqshlarning migratsiyasi, usta va shogirdlik maktablarining shakllanishi natijasida hunar tekis geografiyada emas, balki keng sivilizatsion makonda mukammallashgan. Gilamchilikning ma'naviy ahamiyati bugungi kunda yanada kuchliroq namoyon bo'lmoqda. Rivojlangan sanoat, tezkor iste'mol madaniyati sharoitida odamlar qo'l mehnatiga, tabiiy materiallar va sobit ranglarga, o'zining ildizlariga yuzlanishga intilmoqda. Uy interyerlarida milliy gilamlarning qayta tiklanishi, hunarmandlar ko'rgazmalari, dizaynerlarning an'anaviy naqshlardan zamonaviy grafikada foydalanishi, bo'yoq retseptlarining laboratoriya sharoitida qayta ishlab chiqilishi, tabiiy tolalarga bo'lgan qiziqishning oshishi, madaniy diplomatiyada gilam san'atini sof brend sifatida ilgari surish kabi voqeliklar hunarning yashovchanligini tasdiqlaydi.

Gilamchilik orqali ijtimoiy ugita va xotin-qizlar bandligini ta'minlash, qishloq joylarda kichik bizneslarni yo'lga qo'yish, turizm sohasini boyitish, milliy merosni xalqaro miqyosda targ'ib qilish imkoniyatlari oshib bormoqda. Shu bilan birga,

gilam bozori global xususiyat kasb etmoqda: bir tomondan global tendensiyalar, brending, marketing, e-tijorat platformalari bozorni standartlashtirsa, ikkinchi tomondan lokal maktablarning o'zligini asrash, autentiklikni himoya qilish, intellektual mulk huquqlarini belgilash, an'anaviy naqshlarni noto'g'ri talqinlardan himoya qilish zarurati tug'ilmoqda. Bu esa huquqshunoslar, san'atshunoslar, iqtisodchilar, etnograf va dizaynerlarning hamkorligini talab qiladi. Gilamchilikning amaliy ahamiyati shuningdek restavratsiya, konservatsiya, muzey fani va kolleksiyachilik yo'nalishlarida ham seziladi. Qadimiy namunalarni asrash, ularning tola tarkibini, bo'yoq manbasini, tugun texnikasini ilmiy tahlil qilish orqali nafaqat tarixiy qiymatni saqlash, balki kelajak ustalari uchun o'quv manbai yaratish mumkin. Ustoz-shogirdlik an'anasini zamonaviy ta'lim tizimiga bog'lab, kasb-hunar maktablari, oliy o'quv yurtlarida amaliy darslar, sahna ko'rgazmalari, dizayn laboratoriyalari tashkil etish orqali boy merosning zamonaviy talqinlarga moslashuvi ta'minlanadi.

36-Rasm. Gilam turlari

Gilamchilikning yana bir dolzarb jihatı ekologik va barqaror rivojlanish tamoyillari bilan uyg'unlashuvıdır. Tabiiy tolalar, kimyoviy bo'yoqlardan voz kechish yoki ularni kamaytirish, suvni tejovchi bo'yash texnologiyalarini joriy etish, qayta ishlashga yaroqli materiallardan foydalanish, mahalliy xomashyo bazasini rivojlantirish orqali hunar nafaqat estetik va iqtisodiy, balki ekologik mas'uliyatni ham o'z zimmasiga olishi mumkin. Bu esa gilamning qadimiy mohiyatidan kelib chiqadigan tabiat bilan uyg'un yashash g'oyasini bugungi global muammolar fonida qayta talqin etish imkonini beradi. Zamonaviy interyer dizaynida gilamning o'rni ham o'zgarib bormoqda. Minimalizm uslubida ham milliy naqshli gilam bir nuqta sifatida ishlatilishi, loft tipidagi makonlarda qo'l to'qimasining tabiiy materialga xos fakturasi orqali mukammal kontrast hosil qilishi, ekologik dizayn konsepsiyalarida esa tabiiy bo'yoqli, hidsiz, allergen bo'lmagan tolalardan foydalanish orqali inson salomatligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi e'tirof etilmoqda. Shu tariqa gilam nafaqat etnografik eksponat yoki marosimiy buyum, balki zamonaviy hayotning funktsional, estetik va sog'lomlashtiruvchi elementi sifatida ham qadrlanmoqda.

Gilam to'qish san'ati, o'zining ildizlari, tarixiy shakllanish jarayoni va bugungi kundagi amaliy ahamiyati bilan xalq madaniy xotirasining boy qatlamini tashkil etadi. U nafaqat uy bezagi yoki maishiy ehtiyojni qondiruvchi predmet, balki badiiy til, madaniy kod, tarixiy xotira tashuvchisi, iqtisodiy imkoniyat, ijtimoiy integratsiya vositasi va ekologik mas'uliyat ramzidir. Shuning uchun ham gilamchilikni asrash, rivojlantirish, uning bilimlar bazasini hujjatlashtirish, ustoz-shogird maktablarini qo'llab-quvvatlash, dizaynerlar bilan hamkorlikda zamonaviy yechimlar yaratish, xalqaro miqyosda o'ziga xos maktab va brendlarni targ'ib qilish, kolleksiyalarni raqamlashtirish va ochiq ma'lumot bazalarini shakllantirish kabi yo'nalishlar ushbu qadimiy san'atning kelajak avlodlar uchun ham tirik qolishiga, jamiyat ma'naviy va iqtisodiy hayotida o'z o'rnini saqlab qolishiga xizmat qiladi. Shu ma'noda gilam to'qish san'ati dunyoning turli hududlarida turlicha ko'rinishda bo'lsa-da, uning mohiyati o'zgarmaydi: u insonning o'z makonini boshpana, go'zallik va ma'no bilan to'ldirishga bo'lgan intilishining eng ta'sirchan, eng iliq, eng bardavom ifodalaridan biridir.

2. Gilam va gilamcha to‘qishda ishlatiladigan iplar, asbob-uskunalar va ularning xususiyatlari.

Gilam va gilamcha to‘qish jarayonida ishlatiladigan iplar, asbob-uskunalar va ularning xususiyatlari qadimdan ushbu san’atning ajralmas qismi bo‘lib kelgan. Gilamchilikda to‘qish sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri tanlangan ipning tabiati, mustahkamligi, bo‘yoqni singdirish xususiyati va yumshoqligidir. Asosiy xomashyo sifatida ko‘pincha qo‘y juni, ba‘zan echki, tuya, ot yoli, kam hollarda ipak yoki paxta tolalari ishlatiladi. Qo‘y junining afzalligi uning tabiiy elastikligi, issiqlikni saqlash qobiliyati va bo‘yoqlarni mukammal singdirish xususiyatidadir. Jun o‘ziga singgan bo‘yoq rangini uzoq vaqt saqlaydi, sirtida jilosi yo‘qolmaydi va uzoq xizmat qiladi. Echki junidan tayyorlangan ip esa mayin va silliq bo‘lib, gilam yuzasida yumshoq sillqlik beradi, biroq u qo‘y juniga nisbatan kamroq mustahkamdir. Tuya junidan tayyorlangan iplar qo‘shimcha issiqlik va qalinlik beruvchi aralashmalar sifatida ishlatiladi, ularning tabiiy to‘q jigarrang yoki oq ranglari bo‘yoqsiz holda ham o‘ziga xos ko‘rinish beradi. Ipak esa ko‘proq bezak ipi sifatida ishlatiladi, u juda mayin, yaltiraydigan, nihoyatda nafis bo‘lib, gilam naqshlarini yuksak badiiy darajaga olib chiqadi. Paxta ipi asosan gilamning asos qismi – ya’ni arqoq va osma iplar uchun tanlanadi, chunki u to‘qishda mustahkamlik va to‘g‘rilikni ta’minlaydi.

Gilam to‘qishga tayyorlanadigan iplar maxsus jarayonlardan o‘tkaziladi. Dastlab jun yoki boshqa tolalar yuvilib, tabiiy yog‘ va kirlaridan tozalanadi, keyin tarash va qirqish jarayonlarida bir tekis yumshoqlikka ega qilinadi. Tarash jarayoni ipning sillqligi va pishiqligini oshirish uchun juda muhim bosqichdir. Shundan so‘ng ip yigirish jarayoni boshlanadi. Yigirishning qadimiy usullari charxpalak yoki qo‘l yigirish asboblari orqali bajarilgan, hozirda esa ko‘pincha mexanik yigirish dastgohlari ishlatiladi. Yigirilgan iplar bo‘yoq tayyorlash jarayonida tabiiy yoki sun’iy bo‘yoqlar bilan ranglanadi. Tabiiy bo‘yoqlar qadimda o‘simlik ildizlari, po‘stloqlar, mevalar, hasharotlar yoki minerallardan olinardi. Masalan, qizil rang uchun marena ildizi, sariq rang uchun piyoz po‘stlog‘i yoki shuvoq, ko‘k rang uchun indigo, yashil rang uchun barg va o‘t aralashmalari ishlatilgan. Ranglash jarayonida

ip qaynoq suvda bo'yoq bilan qayta-qayta ishlanib, rangning chuqurligi va mustahkamligi ta'minlanadi. Bo'yoqni singdirishda taninli moddalar yoki alyuminiy sulfat kabi tabiiy bog'lovchilar qo'llanib, rangning uzoq saqlanishi ta'minlanadi.

Gilam va gilamcha to'qishda ishlatiladigan asbob-uskunalar ham turli xil va har biri alohida vazifani bajaradi. Eng asosiy asbob bu to'qish dastgohidir. Dastgohlar ko'ndalang va tik turadigan turlarga bo'linadi. Ko'ndalang dastgohlar ko'proq ko'chmanchi xalqlar tomonidan ishlatilgan bo'lib, ular tez yig'iladigan va tashishga qulay bo'ladi. Tik dastgohlar esa qishloq yoki shaharlarda joylashgan ustaxonalarda o'rnatiladi, ular mustahkam, katta hajmli gilamlarni to'qishga imkon beradi. Dastgohning asosiy qismi yuqori va pastki novlar, yon ramkalar, arqoq iplarini tortib turuvchi mexanizmlar va bosish taxtalaridan iborat bo'ladi. U gilamning geometrik to'g'riligi va naqshlarning bir maromda joylashishini ta'minlaydi.

Gilam to'qish jarayonida turli qo'l asboblari ham ishlatiladi. Masalan, qirqish qaychisi yoki pichoq gilam tugunlarini bir xil uzunlikda kesib, sirtini tekislash uchun xizmat qiladi. Pichoq uchining o'tkirligi va aniqligi gilam yuzasining bir xil silliqqligini ta'minlaydi. Shuningdek, taqillatkich yoki daraxtdan yasalgan bosqichlar iplarni bir-biriga zichlashtirish uchun qo'llaniladi. Bu asbob bilan har bir tugun va arqoq qatorlari urib siqiladi, natijada gilamning sirtida hech qanday bo'shliq qolmaydi va u yanada mustahkam bo'ladi. Maxsus tishli taroqsimon asboblari ham bor, ular iplarning bir tekis tarqalishini va naqshlarning chiziqli aniqligini ta'minlaydi.

Gilam naqshlarini tushirish uchun to'qish ustalari maxsus naqsh chizmalaridan foydalanadi. Bu naqshlar qog'oz yoki kartonlarga millimetrli aniqlik bilan tushiriladi, har bir rang maxsus belgilar bilan ajratiladi. Ustalar to'qish jarayonida ushbu naqsh chizmasiga qarab har bir tugunni tegishli rang ipidan to'qib boradi. Ba'zan ustalar naqshlarni xotirasida saqlagan holda ham ishlaydi, bu ularning ko'p yillik tajribasi va san'atkorlik darajasidan darak beradi.

Gilam to'qishda ishlatiladigan iplarning xususiyatlari ham ularning qo'llanishiga qarab farqlanadi. Masalan, asos iplar ko'proq kuchga bardoshli,

charchamaydigan, cho'zilmaydigan bo'lishi kerak. Buning uchun paxta yoki pishiq jun tolalari ishlatiladi. Arqoq iplar esa gilamning zichligi va sathini belgilaydi, shu bois ular ko'proq bo'yoqqa yaxshi singadigan, elastikligi yuqori materiallardan tayyorlanadi. Naqsh iplarining sifati esa gilamning umumiy badiiy darajasiga bevosita ta'sir qiladi. Naqsh iplarining qalinligi bir xil, rangi chuqur, jilosi tabiiy bo'lishi ustunlik qiladi.

Gilamchilikda qo'llaniladigan asboblarda orasida ip yigirish uchun mo'ljallangan charxpalak va uy sharoitida ishlatiladigan oddiy yigirish tayoqchalari ham alohida o'rin tutadi. Charxpalak yordamida iplar tekis, silliq va bir xilda yigiriladi. Bundan tashqari, ipni bo'yash jarayonida ishlatiladigan yirik qozonlar, qaynatuvchi idishlar, bo'yoq eritmalari tayyorlanadigan aralashtirgichlar ham gilamchilikda muhim o'rin tutadi. Qozonlarning metall yoki sopol turlari mavjud bo'lib, ular rang sifatiga ham ta'sir qiladi.

Gilam va gilamcha to'qishda iplarning tabiiyligi va sifati naqshlarning ravshanligi, gilamning xizmat muddati va umumiy ko'rinishiga katta ta'sir qiladi. Shuning uchun usta hunarmandlar ip tanlash jarayonida katta e'tibor qaratadi. Ular ipning qo'lda yumshoqligi, tortilganda uzilmasligi, bir tekisligi va bo'yoqni yaxshi qabul qilishiga qarab uni saralaydi. Qo'y junidan tayyorlangan iplar issiqlikni yaxshi saqlaydi, namlikka chidamli va uzoq yillar davomida shaklini yo'qotmaydi. Paxta asosli iplar esa mustahkam, lekin qattiqroq bo'ladi, shu bois ular asosan karkas tuzilishi uchun ishlatiladi.

Gilam to'qishda ishlatiladigan asboblarning har biri o'ziga xos yasash va ishlash texnikasiga ega. Dastgohlarni yasashda yog'ochning pishiq turlari tanlanadi, ularning silliqdigi, qirralarining tekisligi va barqarorligi muhimdir. Qo'l asboblari esa ko'pincha temir, yog'och yoki suyakdan yasaladi. Masalan, bosish asboblari yog'ochdan, pichoqlar esa metallardan tayyorlanib, ularning tig'lari har doim o'tkir va yaxshi charxlangan bo'lishi lozim. Taroqsimon asboblarda ham yog'och yoki metall tishlarga ega bo'lib, ular iplarni bir tekislashtirishda yordam beradi.

Gilamchilik san'ati o'zining murakkab texnikasi va nozik asbob-uskunalar bilan boshqa hunarlardan ajralib turadi. Bu jarayonda har bir ipning cho'zilishi, har

bir tugunning mustahkamligi va naqshning aniqligi asboblarning to'g'ri ishlatilishi va ustaning mahoratiga bog'liqdir. Har bir bosqichda iplar to'g'ri taranglikda bo'lishi uchun ustalar doimiy ravishda dastgohning tortuvchi qismlarini sozlab turadi. Bu bilan gilamning oxirida hech qanday egilish, qiyshayish yoki bo'shliq qolmasligi ta'minlanadi.

Gilam va gilamcha to'qishda ishlatiladigan iplar va asboblarning nafaqat texnik jihatdan, balki estetik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Chunki ipning tabiiy jilosi va silliqdigi gilamning umumiy ko'rinishiga nafislik qo'shadi, asboblarning yordamida erishilgan aniqlik esa naqshlarning tozaligini ta'minlaydi. Shuning uchun ham gilamchilikda asboblarning sifatiga alohida talab qo'yiladi, ularni ustalar o'zlari tayyorlaydi yoki usta temirchilar buyurtma asosida yasab beradi.

Bugungi kunda ham gilam to'qishda qo'lda ishlatiladigan an'anaviy asbob-uskunalar o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Zamonaviy texnologiyalar kirib kelgan bo'lsa-da, hunarmandchilikning eng noyob va badiiy jihatdan mukammal mahsulotlari hali ham qo'l mehnati bilan yaratiladi. Bunda ustaning asboblarni to'g'ri ishlatishi, iplarning sifatini bilishi va bo'yoqlardan mahorat bilan foydalanishi katta rol o'ynaydi. Shu tarzda gilamchilik san'ati o'zining asrlar davomida shakllangan uslublarini va amaliy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

3. Gilamcha to'qish texnologiyasi: tayyorlash, naqsh tanlash va to'qish jarayonining asosiy bosqichlari.

Gilamcha to'qish texnologiyasi o'zining murakkabligi, nozik ishlovlari va badiiy jihatdan mukammalligi bilan ajralib turadi. Gilamcha tayyorlash jarayoni bir necha bosqichlardan iborat bo'lib, ularning har biri yuqori darajadagi diqqat va mahorat talab qiladi. Avvalo, gilamcha to'qish uchun kerakli xomashyo, ya'ni iplar tayyorlanadi. Bunda qo'y junidan tayyorlangan iplar eng ko'p ishlatiladi, chunki u mustahkam, issiq saqlovchi va bo'yoqlarni yaxshi singdiruvchi xususiyatlarga ega. Jun xomashyosi dastlab tozalanadi, kir va yog'lardan yuviladi, so'ngra taralib, tekis holga keltiriladi. Taralgan jun ip yigirish jarayoniga yuboriladi, bu jarayonda charxpalak yoki mexanik yigirish dastgohlari ishlatiladi. Yigirilgan iplarning qalinligi bir xil bo'lishi uchun usta hunarmandlar iplarni sinchiklab tekshiradi va

saralaydi. Keyin esa ranglash bosqichiga o'tiladi. Tabiiy bo'yoqlar ishlatilganda, o'simliklarning ildizlari, barglari, po'stloqlari yoki mevalari qaynatilib, bo'yoq eritmalari tayyorlanadi. Qizil rang uchun marena, sariq rang uchun piyoz po'stlog'i yoki boshqa o'simliklar, ko'k uchun indigo ishlatiladi. Rang berish jarayoni iplarning sifatini pasaytirmasligi uchun ehtiyotkorlik bilan olib boriladi. Har bir rangni chuqurlashtirish uchun iplar bir necha marta bo'yoqqa solinadi va tabiiy ravishda quritiladi.

Gilamcha tayyorlashning muhim bosqichi naqsh tanlashdir. Naqsh gilamchaning badiiy qiymatini belgilaydi. Naqshlar asosan geometrik shakllar, o'simliksimon islimiy bezaklar yoki turli timsollar orqali ifodalanadi. Har bir naqshning o'z ma'nosi va ramziy ahamiyati bo'ladi. Ustalar naqsh tanlashda milliy an'analar, hududiy uslublar va buyurtmachining dididan kelib chiqadi. Naqshlarni tayyorlash jarayonida usta hunarmandlar maxsus naqsh chizmalari yoki sxemalar tuzadilar. Bu chizmalarda har bir rang uchun alohida belgilar qo'yilib, u to'qish jarayonida ustaga yo'riqnoma sifatida xizmat qiladi. Ko'p hollarda esa tajribali ustalar naqshlarni yoddan biladi va o'z ijodiy qarashlari asosida yangi kompozitsiyalar yaratadi.

Gilamcha to'qishga kirishishdan oldin dastgoh tayyorlanadi. Dastgohlar turiga ko'ra ko'ndalang yoki tik holatda bo'lishi mumkin. Ko'ndalang dastgohlar ko'chmanchi xalqlar orasida keng tarqalgan bo'lib, ular ixcham va yig'ib-tashishga qulay. Tik dastgohlar esa katta hajmli gilamchalar uchun ishlatiladi va mustahkam ramkalarga ega. Dastgohning asosiy vazifasi arqoq va osma iplarni bir tekisda tortib turishdir. Dastgohni tayyorlashda usta hunarmand iplarning bir xil taranglikda bo'lishiga e'tibor qaratadi, chunki bu to'qilgan gilamchaning shakli va sifatiga ta'sir qiladi. Dastgohga asos iplar tortiladi. Bu iplar asosan paxta yoki mustahkam jun iplaridan tanlanadi. Asos iplar gilamchaning karkasini tashkil etadi, shu bois ularning kuchga bardoshli bo'lishi talab etiladi.

Gilamcha to'qish jarayonining eng muhim qismi tugun bog'lashdir. Tugunlar gilamchaning sirtida naqsh hosil qiluvchi elementlardir. Tugun bog'lash texnikalari bir necha turga bo'linadi, masalan, turkiy tugun (simmetrik tugun) va eroniy tugun

(nosimmetrik tugun). Turkiy tugunda ip asos iplar atrofida simmetrik tarzda o‘raladi, bu esa mustahkam va qalin gilam sathini ta’minlaydi. Eroniy tugunda esa ip bir asos ipga to‘liq o‘ralib, ikkinchi ip ostidan chiqariladi, natijada gilam yuzasida yanada nozik va murakkab naqshlar hosil bo‘ladi. Har bir tugun to‘qish jarayonida zich qilib siqiladi va arqoq ipi bilan bosiladi. Arqoq ipi tugun qatorlarini mustahkam ushlab turish va sathni tekislashtirish uchun xizmat qiladi.

Gilamcha to‘qishda naqshlar iplarning turli ranglari yordamida hosil qilinadi. Usta har bir tugunni naqsh sxemasiga muvofiq rangli ipdan bog‘lab boradi. Naqshning aniq chiqishi uchun usta juda diqqat bilan ishlashi kerak, chunki bir nechta tugunlarning noto‘g‘ri bog‘lanishi naqshning umumiy ko‘rinishini buzishi mumkin. Shu bois usta har bir qatorni tugatgach, maxsus taqillatkich yoki yog‘ochdan yasalgan bosqich bilan iplarni urib zichlashtiradi. Bu jarayon gilamchaning mustahkamligi va sathining tekisligi uchun zarurdir. Gilamcha to‘qish jarayoni davomida qatorlar bir-biriga mos ravishda tekshirib boriladi, naqshning simmetriyasi va o‘lchovlari to‘g‘ri kelayotganiga alohida e’tibor beriladi.

Gilamcha to‘qish yakuniga yetgach, uning yuzasi maxsus qaychi yordamida tekislanadi. Bu jarayonda tugunlarning chiqib turgan uchlari bir xil balandlikda kesiladi, natijada gilamcha yuzasi silliq va chiroyli ko‘rinishga ega bo‘ladi. Qaychi bilan ishlash jarayoni ham katta mahorat talab qiladi, chunki bir tekis kesilmagan sath gilamchaning badiiy qiymatini pasaytirishi mumkin. Gilamcha yuzasini tekislashdan so‘ng uni tozalash, chang va tolalardan xalos qilish uchun yengil urib-qartish ishlari bajariladi.

Gilamcha tayyorlash jarayonida asbob-uskunalarining sifati va ularning to‘g‘ri ishlatilishi katta ahamiyatga ega. Qaychi, pichoq, taqillatkich, taroqsimon asboblari, charxpalak, bo‘yoq qozonlari va boshqa ko‘plab asboblari ustaning ish qurollaridir. Har bir asbobning o‘ziga xos vazifasi bor. Masalan, pichoq tugun iplarini qisqa qilib kesishda, taqillatkich qatorlarni zichlashtirishda, taroq esa iplarni bir tekis yoyishda yordam beradi. Asboblarning yaxshi charxlangan va toza bo‘lishi ham jarayon sifatini oshiradi.

Gilamcha to‘qish texnologiyasi nafaqat texnik jarayon, balki san’at va mahorat uyg‘unligidir. Har bir gilamcha o‘zining naqshi, rangi va tuzilishi bilan xalqning milliy madaniyatini, dunyoqarashini va ma’naviy qadriyatlarini aks ettiradi. Shu sababli ustalar har bir gilamchani noyob asar sifatida ko‘radi va uni butun diqqat-e’tibor bilan yaratadi. To‘qish jarayonida ustalar nafaqat naqshlarni bajaradi, balki ularning ramziy ma’nolarini ham hisobga oladi. Masalan, ba’zi naqshlar hosildorlik, ba’zilari esa baraka, baxt-saodat yoki himoya ramzi sifatida tanlanadi.

Gilamcha to‘qishning davomiyligi uning o‘lchamiga, naqshning murakkabligiga va tugunlarning zichligiga bog‘liq. Kichik hajmli gilamchalar bir necha haftada tayyor bo‘lishi mumkin, ammo murakkab naqshli, katta hajmdagi gilamchalarni tayyorlash bir necha oy, hatto yil davom etishi mumkin. Bu jarayonda ustaning sabri, puxtaligi va badiiy tafakkuri asosiy rol o‘ynaydi.

Gilamcha to‘qish texnologiyasi zamonaviy sharoitlarda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Mashinali to‘qish texnologiyalari paydo bo‘lgan bo‘lsa-da, qo‘lda to‘qilgan gilamchalar o‘zining betakrorligi, tabiiy ranglari va san’atkorlik darajasi bilan qadrlanadi. Shu bois hunarmandchilik maktablarida gilam to‘qish an’analari o‘rgatiladi, yosh avlodga ustoz-shogirdlik asosida o‘rgatiladi. Gilamcha to‘qish san’ati milliy madaniyatning ajralmas qismi sifatida xalq merosini boyitadi va dunyo bo‘ylab tanitishda muhim o‘rin egallaydi.

Shu tarzda gilamcha to‘qish texnologiyasi ip tayyorlash, ranglash, naqsh tanlash, dastgohni sozlash, tugun bog‘lash, zichlashtirish, kesish va silliqlash kabi bosqichlardan iborat murakkab, ammo nihoyatda badiiy jarayondir. Har bir bosqichdagi mahorat, puxta ishlov va ijodiy yondashuv gilamchaning sifatli va go‘zal bo‘lishini ta’minlaydi.

4. Tayyor gilamchalarni pardoqlash, bezash va sifat ko‘rsatkichlarini baholash.

Tayyor gilamchalarni pardoqlash, bezash va sifat ko‘rsatkichlarini baholash jarayoni gilamchilik san’atining eng mas’uliyatli bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon gilamchaning yakuniy ko‘rinishini, uning estetik go‘zalligini, funksional xususiyatlarini va uzoq muddat xizmat qilish darajasini belgilaydi. Gilamcha to‘qish

tugagach, dastlabki bosqich sifatida uning yuzasidagi ortiqcha iplar, to‘qish jarayonida qolgan tolalar, mayda chang va boshqa chiqindilar tozalanadi. Bu tozalash jarayoni gilamchaning silliq yuzasini ta’minlaydi va uning naqshlarini yanada ravshanlashtiradi. Buning uchun maxsus qaychi yoki kesish pichoqlari yordamida gilam yuzasidagi tugun uchlari bir xil balandlikda kesib chiqiladi. Bu jarayon sathni tekislash deb ataladi va u gilamchaning umumiy chiroyini oshiradi.

Pardozlash jarayonining keyingi bosqichi gilamchaning yuzasini tarash va yuvishdir. Tarash jarayoni gilam yuzasidagi iplarni bir tekis qilib yoyish va uning tabiiy jilvosini oshirish uchun bajariladi. Tarash uchun maxsus tishli asboblari yoki taroqlar ishlatiladi. Shu bilan birga, gilam yuzasidagi iplar bir xil yo‘nalishda taraladi, bu esa gilamchaning naqshlarini yanada chiroyli qilib ko‘rsatadi. Yuvish jarayoni esa gilamdan bo‘yoqdan qolgan ortiqcha chang, dog‘lar yoki boshqa chiqindilarni olib tashlash uchun kerak bo‘ladi. Gilamlar ko‘pincha iliq suvda maxsus tabiiy sovun yoki yumshoq yuvish vositalari bilan yuviladi. Yuvish jarayonida gilamchani ortiqcha ishqamaslik, uni buramaslik va qattiq siqmaslik muhimdir, chunki bu uning shakliga va iplarning mustahkamligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Yuvilgan gilam soya va havo yaxshi o‘tkazadigan joyda tekis qilib quritiladi.

Gilamchani pardozlash jarayonida uning chetlari ham alohida ishlovdan o‘tkaziladi. Chegaralar mustahkam bo‘lishi va chiroyli ko‘rinishi uchun ularning iplarini maxsus usullar bilan qayta to‘qish yoki qirqish mumkin. Chegaraga bezak sifatida turli rangdagi iplar bilan to‘qilgan yo‘llar, naqshli tasma yoki kashta elementlari qo‘shiladi. Bunday bezaklar gilamchaning umumiy ko‘rinishini boyitadi, unga milliy uslub va badiiy nafislik beradi.

Gilamchani bezash jarayoni uning badiiy qiymatini yanada oshirishga xizmat qiladi. Ba’zi gilamchalarda qo‘shimcha bezak elementlari sifatida ipak iplar bilan kashta tikish, turli rangli naqshli bantlar, to‘qilgan shakllar yoki hatto qo‘lda bo‘yalgan detallar ishlatilishi mumkin. Bunday qo‘shimcha bezaklar gilamchaning yagona va takrorlanmas ko‘rinishiga olib keladi. Gilamchaning naqshlarida ishlatilgan ranglar pardozlash jarayonida yanada jonlantiriladi. Buning uchun gilam

yuzasiga tabiiy moylar yoki maxsus vositalar surtiladi, bu iplarning tabiiy yaltirashini qaytaradi va ularni yumshatadi.

Sifat ko'rsatkichlarini baholash jarayoni gilamchilik san'atida juda muhim o'rin tutadi. Tayyor gilamchaning sifati bir nechta asosiy mezonlar bo'yicha tekshiriladi. Eng avvalo, to'qishning aniqligi va tugunlarning zichligi baholanadi. Tugunlar qanchalik zich va bir tekis bog'langan bo'lsa, gilam shunchalik mustahkam bo'ladi. Naqshlarning ravshanligi va simmetriyasi ham sifati baholashda muhim rol o'ynaydi. Agar naqshlar o'zaro uyg'un bo'lsa va ranglar bir-biriga to'g'ri moslangan bo'lsa, bu gilamchaning yuqori sifatidan darak beradi. Ranglarning tabiiyligi, ularning vaqt o'tishi bilan o'zgarib ketmasligi ham tekshiriladi. Sifatli gilamlarda tabiiy bo'yoqlar ishlatiladi, ular rangini uzoq yillar davomida saqlab qoladi.

Gilamchani baholashda yana bir muhim omil uning qalinligi va elastikligidir. Qalin gilamlar issiqlikni yaxshi saqlaydi va uzoq muddat xizmat qiladi. Shu bilan birga, gilamning orqa qismi ham tekshiriladi, chunki u yerdagi tugunlar va iplar mustahkamlik darajasini ko'rsatadi. Agar orqa tomonidagi iplar bir xil uzunlikda, bir-biriga zich yopishgan bo'lsa, bu gilamning sifatli ekanini bildiradi. Gilamchaning umumiy vazni ham baholanadi, chunki juda yengil gilamlar tezda shaklini yo'qotishi mumkin, juda og'ir gilamlar esa ishlov berishda noqulay bo'ladi.

Pardozlash jarayonida gilamning hidi va tuyg'usi ham nazorat qilinadi. Tabiiy junli gilamlar o'ziga xos yumshoqlik va tabiiy hidga ega bo'ladi. Agar gilamdan begona hidlar chiqayotgan bo'lsa, bu bo'yoq yoki yuvish jarayonida noto'g'ri vositalar ishlatilganidan dalolat berishi mumkin. Gilamchani bezash va pardozlashda qo'shimcha ishlov sifatida gilam yuzasiga maxsus himoya vositalari surtiladi. Bu vositalar gilamni chang, dog' va namlikdan himoya qiladi, uning ranglarini uzoq muddat yorqin saqlaydi.

Sifatni baholash jarayonida mutaxassislar gilamchaning xizmat muddatini ham oldindan taxmin qilishadi. Ularning fikricha, sifatli junli gilamlar 20-30 yil va undan ortiq muddat xizmat qilishi mumkin. Shu sababli gilamchilikda har bir bosqichda sifat nazorati olib boriladi. To'qish jarayonida tugunlarning zichligi, naqshning

aniqligi tekshiriladi, pardozlash bosqichida esa gilamchani sirtida hech qanday nuqson yoki defekt qolmaganligiga e'tibor beriladi.

Gilamchani bezashda milliy naqshlar, ramziy belgilarning qo'llanishi ham estetik va madaniy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Naqshlarning uyg'unligi, ranglarning mosligi va badiiy kompozitsiya gilamchani nafaqat uy-ro'zg'or buyumi, balki san'at asariga aylantiradi. Shu bois gilamchilikda pardozlash va bezash bosqichi nafaqat texnik, balki badiiy mahoratni ham talab qiladi. Tajribali ustalar bu bosqichda har bir detaldan mukammallik izlaydi.

Zamonaviy gilamchilikda ham pardozlash va sifat nazorati an'anaviy usullar bilan olib boriladi. Mashinalar yordamida tezkor pardozlash ishlari qilinayotgan bo'lsa-da, qo'l mehnati bilan bajarilgan pardozlash yanada nafis va sifatli bo'lishi isbotlangan. Gilamning har bir qismi qo'lida tekshiriladi, har bir naqsh va rang o'zining mukammal ko'rinishiga ega bo'lishi uchun qayta-qayta ishlov beriladi.

Shu tarzda tayyor gilamchalarni pardozlash, bezash va sifatini baholash jarayoni murakkab, ammo nihoyatda zarur bosqichdir. Bu jarayon natijasida gilamcha nafaqat mustahkam, balki estetik jihatdan go'zal, badiiy qiymatga ega bo'ladi. Har bir usta o'z asarini bu bosqichda san'at darajasiga ko'tarishga intiladi, uning nafisligini, milliy ruhini va noyobligini ochib berishga harakat qiladi.

5. Savat to'qish san'atining kelib chiqishi va tarixiy rivojlanishi. Savat to'qishda ishlatiladigan materiallar va asbob-uskunalar

Savat to'qish san'ati insoniyat tarixining eng qadimgi amaliy san'atlaridan biri bo'lib, u mehnat faoliyati, yashash tarzining soddaligi va ehtiyojlardan kelib chiqib shakllangan. Bu san'at turi o'zining ildizlarini tosh asriga borib taqaluvchi, eng ibtidoiy vositalar bilan amalga oshirilgan amaliy faoliyat sifatida namoyon etgan. Arxeologik topilmalar asosida aniqlanishicha, savat to'qish odatiy uy-ro'zg'or buyumlarini tayyorlash, oziq-ovqat saqlash va tashish, mahsulot yig'ish va boshqa maqsadlarda ishlatilgan. Savat to'qish san'ati iqlim sharoitlari, mavjud tabiiy materiallar, xalqning hayot tarzi va madaniy qadriyatlariga qarab turlicha rivojlangan va bugungi kungacha o'zining xilma-xil shakllarini saqlab qolgan.

Ilk davrlarda savat to‘qishda odamlar atrof-muhitda uchraydigan moslashuvchan, egiluvchan, bardoshli va osongina shaklga kiruvchi tabiiy materiallardan foydalanishgan. Bunday materiallar tarkibiga qamish, tol, tok novdalari, barglar, palmalar, quruq o‘tlar, junzor o‘simliklarning po‘stloqlari va hatto daraxt shoxlari kirgan. Qadimgi misrliklar savat to‘qishda papirus o‘simligining tolalaridan foydalanganlar. Bunday savatlar faqat maishiy ehtiyojlargagina emas, balki diniy va marosimiy maqsadlarda ham ishlatilgan. Misrda eramizdan avvalgi IV ming yillikda to‘qilgan savat qoldiqlari topilgan. Bu esa savat to‘qish qadimiy tsivilizatsiyalar madaniyatida ham muhim o‘rin egallaganini ko‘rsatadi.

Qadimgi Xitoyda, Hindistonda, Gretsiyada ham savat to‘qish rivojlangan bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos uslub va naqshlarga ega bo‘lgan. Xitoyda bambukdan to‘qilgan savatlar kundalik ehtiyojlar bilan bir qatorda san’at asari sifatida ham qadrlangan. Ular estetik shakl, simmetrik naqshlar va funksional qulayligi bilan ajralib turgan. Qadimgi yunonlar savatlarni zaytun mevalarini yig‘ish va saqlash uchun keng qo‘llaganlar. Shuningdek, ular savatlarni xudolarga qurbonlik qilish uchun maxsus bezakli shaklda tayyorlashgan. Savat to‘qish san’ati qadimgi Rimda ham ahamiyatli bo‘lib, u yirik savdo tizimining ajralmas elementi sifatida shakllangan. Rimliklar savatlarni vino, meva, non mahsulotlarini saqlash, bozorga mahsulot tashish uchun ishlatishgan.

Markaziy Osiyo xalqlari, jumladan, o‘zbeklar hayotida ham savat to‘qish qadimdan mavjud bo‘lib, u xalq hunarmandchiligining ajralmas qismi sifatida rivojlangan. Mahalliy iqlim va tabiiy resurslar savat to‘qish san’atining rivojlanishiga qulay sharoit yaratgan. Xususan, vodiylarda tok novdalari, tog‘li hududlarda yovvoyi tol va terak shoxchalari, o‘rmonzor hududlarda esa qamish va boshqa o‘simliklar savat to‘qishda asosiy xomashyo bo‘lib xizmat qilgan. O‘zbekistonning Farg‘ona vodiysi, Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarida savat to‘qish hunari avloddan-avlodga o‘tib kelmoqda. Savatlar ko‘pincha meva-cheva, sabzavotlar yoki non mahsulotlarini saqlash, bozorga olib borish va turli

marosimlarda foydalanish uchun tayyorlangan. Ularning shakli va naqshlari esa har bir mahalliy urf-odat va hunarmandlik maktabiga bog'liq bo'lgan.

O'zbek savatlari ko'pincha dumaloq yoki silindrsimon shaklda bo'lib, yuqori qismi ochiq, qulay ushlagich bilan jihozlangan bo'lgan. Ba'zan maxsus qopqoqli savatlar ham to'qilgan. To'qishda tabiatdan olinadigan tabiiy bo'yoqlar yordamida iplar ranglangan va bu savatlarning bezakli ko'rinishini oshirgan. Ko'plab joylarda savatlar nafaqat amaliy buyum sifatida, balki estetik maqsadlarda, ya'ni xonadonni bezashda, uy anjomlarini estetik joylashtirishda ishlatilgan. Ayniqsa, to'y va boshqa marosimlarda sovg'alarni joylashtirish uchun bezakli savatlar tayyorlash odati keng tarqalgan.

Yevropa xalqlarining turmush tarzida ham savat to'qish san'ati keng tarqalgan. Angliya, Frantsiya, Germaniya kabi mamlakatlarda o'rta asrlarda savatchilik hunari qishloq xo'jaligi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Fermerlar savatlarda don, urug', ko'kat, meva va boshqa mahsulotlarni saqlaganlar. Shu sababli har bir hududda o'ziga xos shakl, o'lcham va to'qish uslubiga ega savatlar mavjud bo'lgan. Ba'zan ularni maxsus vositalar bilan siqib, zich va suv o'tkazmaydigan shaklga keltirishgan. Shu tariqa, savat to'qish nafaqat zaruriy ehtiyoj, balki hunarmandchilik an'analarining davomchisi sifatida shakllangan.

Afrika xalqlarining turmush tarzida savat to'qish madaniy hayotning ajralmas qismidir. Quruq o'simliklar, palma barglari, zambarak po'stlog'i kabi materiallardan tayyorlangan savatlar ko'pincha ko'p rangli naqshlar bilan bezatiladi. Bu naqshlar ba'zan diniy va mifologik ramzlarni ham o'z ichiga oladi. Savatlarning shakllari ham turlicha bo'lib, ularning har biri ma'lum maqsadga xizmat qiladi. Ba'zilarida suv tashiladi, boshqalarida esa oziq-ovqat saqlanadi yoki marosimlarda foydalaniladi. Afrika savatchiligi nafaqat amaliy, balki xalq ijodining ifodasi sifatida ham qadrlanadi. Shu sababli ular xalqaro san'at galereyalarida ko'rgazmalarda namoyish qilinadi.

Amerika qit'asida, xususan Shimoliy Amerikada tubjoy hindular savat to'qishda ixtisoslashgan bo'lib, ular o'zlarining savatlarini nafaqat turmushda, balki diniy marosimlarda ham keng qo'llashgan. Turli o'simlik po'stloqlari, daraxt

shoxlari, barglar va bo‘yoqlardan foydalanib, ular o‘ziga xos shakl va naqshlar bilan bezatilgan savatlar yaratishgan. Amerika hindularining savatlari antropologlar va tarixchilar tomonidan qimmatli etnografik manba sifatida o‘rganilmoqda. Chunki ularning naqshlarida ko‘p hollarda tarixiy voqealar, muqaddas tushunchalar va urug‘-qabila timsollari tasvirlangan bo‘ladi.

Savat to‘qish san’ati tarixiy rivojlanish jarayonida asta-sekin murakkablashib bordi. Ilk ibtidoiy davrlarda faqat soddaligi bilan ajralib turgan savatlar, vaqt o‘tishi bilan estetik elementlar, naqshlar, ranglar, shakllar orqali yanada badiiylashgan. Qadimiy savatlarning ayrim turlari faqat bir necha kun xizmat qilgan bo‘lsa, keyingi bosqichlarda ularning mustahkamligi va chidamliligi oshib borgan. To‘qish texnikasi ham rivojlanib, iplarni qirqib qo‘yish, egib o‘rash, ko‘ndalang va tik to‘qish kabi ko‘p usullar paydo bo‘lgan. Shu bilan birga, maxsus to‘qish dastgohlari va qoliplar yordamida murakkab shakldagi savatlar yaratilgan.

37-Rasm. Savat to‘qish jarayoni

Zamonaviy davrda savat to‘qish san’ati hunarmandchilikning bir turi sifatida qayta tiklanmoqda. Tabiiy materiallarga bo‘lgan talabning ortishi, ekologik toza hayot tarziga qiziqish, estetik dizayn va uy interyerida tabiiy elementlarni qo‘llash odati savatchilik san’atiga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirdi. Bugungi kunda savat to‘qish san’ati nafaqat mahalliy bozorlar, balki xalqaro yarmarkalar, san’at ko‘rgazmalari va internet orqali global miqyosda tanilmoqda. Hunarmandlar o‘z

asarlarini onlayn platformalarda sotmoqda, yangi dizayn va texnikalarni o'rganib, an'anaviy san'atni zamonaviy modaga moslashtirmoqda.

Shuningdek, maktablar, hunar o'rganish markazlari va kasb-hunar kollejlari doirasida savat to'qish bo'yicha maxsus darslar, seminar va amaliy mashg'ulotlar yo'lga qo'yilmoqda. Bu jarayon yoshlarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish, qadimiy hunarlarni saqlab qolish va ularni zamonaviy sharoitga moslashtirish imkonini bermoqda. Sifatli tayyorlangan savatlar bugun dizayn studiyalari, boutique va mehmonxonalar interyerida nafaqat amaliy, balki dekorativ buyum sifatida keng ishlatilmoqda. Ba'zi zamonaviy savatlar mebel qismi sifatida ham qo'llaniladi, masalan, o'tirg'ich savatlar, saqlash qutilari va hatto yotoqxona anjomlari.

Savat to'qish san'ati o'zining tarixiy ildizlari, madaniy qadriyatlar bilan bog'liqligi, ekologikligi va estetik afzalliklari bilan bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmayapti. Uning rivojlanish istiqbollari hunarmandchilikning zamonaviy shakllari, ijodiy yondashuv va xalqaro bozordagi ekologik toza mahsulotlarga bo'lgan talab bilan bevosita bog'liqdir. Shu bois, savat to'qish san'atining kelib chiqishi va rivojlanish tarixini chuqur o'rganish, uni zamonaviy dizayn konsepsiyalari bilan uyg'unlashtirish orqali bu qadimiy san'at turi global madaniy merosning muhim qismi sifatida saqlab qolinadi.

Savat to'qish san'ati qadimdan buyon inson hayotida muhim o'rin egallagan bo'lib, uning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi to'qishda ishlatiladigan materiallar va asbob-uskunalarining to'g'ri tanlanishi bilan bevosita bog'liqdir. Savat to'qishda ishlatiladigan materiallar asosan tabiiy manbalardan olinadi, chunki ular moslashuvchan, mustahkam va estetik jihatdan jozibador bo'ladi. Tabiiy materiallar savatning nafaqat funksional, balki bezak jihatidan ham chiroyli chiqishini ta'minlaydi. Asosan tol novdalari, qamish, bambuk, palma barglari, tok shoxlari, o'simlik po'stloqlari, quruq o'tlar, shuningdek, yog'ochdan tayyorlangan yupqa lentalar keng qo'llaniladi. Shuningdek, zamonaviy davrda tabiiy materiallar bilan bir qatorda sun'iy tolalar, polimer iplar, rangli simlar va qayta ishlangan plastik materiallar ham ishlatilmoqda, bu esa savatlarning chidamliligini oshiradi va ularni zamonaviy dizaynga moslashtirish imkonini beradi.

Tol novdalari savat to'qishda eng ko'p ishlatiladigan materiallardan biri hisoblanadi. Tol daraxtining yosh shoxlari mustahkam, egiluvchan va silliq bo'lgani uchun savat to'qishda juda qulay. Tol shoxlari suvda ivitilgach, ular yanada moslashuvchan bo'ladi va turli shakllarga osongina keltiriladi. Shu bois tol novdalari yordamida turli o'lchamdagi va shakldagi savatlar, qutilar va dekorativ buyumlar tayyorlanadi. Bambuk esa sharq mamlakatlarida keng qo'llaniladigan materiallardan biri bo'lib, u engil, mustahkam va yorilishga chidamli xususiyatlari bilan ajralib turadi. Bambuk lentalariga ishlov berilib, ular maxsus qirqimlarda tayyorlanadi va savat to'qishda ishlatiladi. Bunday materiallar nafaqat mustahkam, balki savatning estetik ko'rinishini ham boyitadi.

Qamish savat to'qishda eng qadimiy materiallardan hisoblanadi. Qamishdan tayyorlangan savatlar odatda yengil bo'ladi va ularning havo o'tkazuvchanligi yuqori. Qamish savatlari ayniqsa meva-cheva yoki sabzavotlar uchun mo'ljallangan saqlash qutilarida keng qo'llaniladi. Shuningdek, palma barglari ham ko'p ishlatiladi, ayniqsa tropik mamlakatlarda palma barglarining tabiiy moslashuvchanligi va estetik ko'rinishi savatlarni chiroyli bezashga imkon beradi. Palma barglarini quritib, ularni kesib, maxsus lentalar holatiga keltirish orqali turli naqshlar hosil qilinadi. Tropik hududlarda palma barglaridan tayyorlangan savatlar juda qadrlanadi, chunki ular issiqqa, namlikka va deformatsiyaga chidamli bo'ladi.

Zamonaviy savat to'qishda qayta ishlangan materiallardan foydalanish ham tobora kengaymoqda. Masalan, qayta ishlangan qog'oz lentalaridan turli rangli va mustahkam savatlar yasash mumkin. Plastik butilkalarni yoki boshqa chiqindilarni qayta ishlash orqali tayyorlangan polimer lentalar ham keng qo'llanilmoqda. Bu nafaqat ekologik muammolarni kamaytiradi, balki yangi dizayn imkoniyatlarini ham yaratadi. Sintetik materiallar tabiiy tolalarga qaraganda rang berishda qulayroq bo'lib, ularning ranglari uzoq muddat saqlanadi. Shu bois zamonaviy dizaynda tabiiy va sintetik materiallar birgalikda qo'llanib, noyob savatlar tayyorlanmoqda.

Savat to'qishda ishlatiladigan asbob-uskunalar ham jarayonning sifatini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Asosan, to'qish jarayonida pichoq, qaychi, maxsus kesish pichog'i, yog'och yoki metall shablonlar, ignalar, silliqlash vositalari

va presslar ishlatiladi. Tol yoki qamish novdalarini tayyorlashda ular maxsus pichoq bilan qirqiladi va silliqlanadi. Ba'zan ularni maxsus suyuqlikda ivitish uchun katta idishlar ham kerak bo'ladi, chunki bu jarayon materialni yanada moslashuvchan qiladi. Qattiq yoki qalin tolalarni ingichkalashtirish uchun pichoq yoki kesish stanoklari qo'llanadi. Silliqlash vositalari esa tayyor savatning yuzasini tekislash va sirti tekis bo'lishini ta'minlaydi.

Shablonlar yoki qoliplar savatning aniq shaklini hosil qilish uchun ishlatiladi. Masalan, dumaloq savat tayyorlashda yog'ochdan yasalgan aylana shaklidagi qoliplar qo'llaniladi. Bu qoliplar to'qish jarayonida savatning simmetrik va tekis bo'lishini ta'minlaydi. Ba'zan to'qish jarayonida metall halqalar yoki ramkalar ham ishlatiladi, ayniqsa zamonaviy uslubdagi savatlarda mustahkamlikni oshirish uchun bunday elementlar juda foydali. Qaychi va ignalar esa tugunlarni mustahkamlash, ortiqcha iplarni kesish yoki ularni mahkamlashda ishlatiladi.

Savat to'qishda ishlatiladigan bo'yoqlar ham material tanlashda alohida o'rin tutadi. Tabiiy bo'yoqlar, masalan, o'simliklar, daraxt po'stlog'i, mevalardan olinadigan bo'yoqlar ekologik toza va tabiiy rang berishda eng yaxshi variant hisoblanadi. Tabiiy bo'yoqlar yordamida savatning estetik qiymatini oshirish va ularni milliy naqshlar bilan uyg'unlashtirish mumkin. Shu bilan birga, kimyoviy bo'yoqlar ham keng qo'llaniladi, chunki ular rangning to'yinganligi va chidamliligini oshiradi.

Zamonaviy savatchilikda turli texnik vositalar ham qo'llanilmoqda. Elektron kesish moslamalari, lazerli naqsh kesish asboblari va avtomatik presslar savat to'qish jarayonini yengillashtiradi va mahsulotning sifatini oshiradi. Shunga qaramay, qo'lda to'qish usuli hanuzgacha eng qadrlanadigan va san'at darajasida baholanuvchi uslub hisoblanadi. Chunki qo'lda tayyorlangan savatlar nafaqat funksional, balki badiiy jihatdan ham noyobdir.

Savat to'qishda ishlatiladigan materiallar va asbob-uskunalarining xilma-xilligi hunarmandlarning ijodiy imkoniyatlarini kengaytiradi. Turli materiallar kombinatsiyasi orqali rang-barang naqshlar, murakkab shakllar va zamonaviy dizaynlar yaratish mumkin. Shu bilan birga, ekologik materiallar bilan ishlash

bugungi kunda alohida qadrlanadi, chunki bu nafaqat san'at, balki ekologiyani muhofaza qilishga qo'shilgan hissadir.

Savat to'qishda ishlatiladigan asboblari va materiallar to'g'ri tanlanganda tayyor mahsulotning mustahkamligi, chidamliligi va estetik sifati yuqori bo'ladi. Hunarmandlar ko'pincha materiallarni yig'ish va tayyorlashga katta ahamiyat berishadi. Tol va qamishlarni yozda yig'ib, quritish, suvda ivitish va silliqlash jarayonlari maxsus bilim va tajribani talab qiladi. Shuningdek, har bir materialning o'ziga xos xususiyatlarini bilish savatning shakli va mustahkamligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Natijada, savat to'qish san'atida materiallar va asbob-uskunalarining to'g'ri tanlanishi nafaqat mahsulotning sifatini belgilaydi, balki hunarmandning ijodiy yondashuvi, milliy an'analarni qay darajada saqlab qolishi va zamonaviy talablar bilan uyg'unlashtira olishiga ham bog'liqdir. Shu sababli bu san'at turi bo'yicha har bir ustaning asosiy vazifasi materiallarni puxta tayyorlash, asboblarni to'g'ri tanlash va ularni mahorat bilan qo'llashdan iborat bo'ladi. Savat to'qishda ishlatiladigan tabiiy materiallar va oddiy asboblari qo'l mehnati orqali badiiy qiymatga ega bo'lgan buyumlarni yaratishga imkon berib, ushbu qadimiy san'atning bugungi kungacha yashab kelishiga sabab bo'lmoqda.

6. Savat to'qishning asosiy texnikalari va uslublari. Zamonaviy savat to'qishning amaliy ahamiyati va qo'llanilishi

Savat to'qishning asosiy texnikalari va uslublari qadimiy hunarmandchilikning rivojlanishida katta ahamiyat kasb etgan bo'lib, ular asrlar davomida boyitilib, avloddan avlodga o'tib kelmoqda. To'qish texnikalarining xilma-xilligi savatlarning shakli, mustahkamligi, funksional qulayligi va estetik ko'rinishini belgilaydi. Har bir texnika o'ziga xos tugunlash, o'rash, birlashtirish va naqsh yaratish uslublari ega bo'lib, turli materiallar va maqsadlar uchun moslashtirilgan. Qadimda savat to'qish texnikalari asosan kundalik ehtiyojlardan kelib chiqqan bo'lsa, bugungi kunda ular dizayn va dekorativ san'at yo'nalishlarida ham keng qo'llanilmoqda. Texnikalar turlicha bo'lishiga qaramay, ularning barchasida asosiy tamoyil sifatida mustahkamlik, moslashuvchanlik va go'zallik ustuvor o'rin tutadi.

Savat to‘qish texnikalaridan eng qadimgisi oddiy o‘rama uslubdir. Bu uslubda savatning asosiy karkasi qattiq tol, qamish yoki bambuk novdalardan tayyorlanib, ularning atrofidan ingichka lentalar spiral shaklda o‘raladi. Spiral o‘rash texnikasi soddaligiga qaramay, mustahkam va bardoshli mahsulot yaratishga imkon beradi. Qadimiy misr va hind madaniyatida bu uslub yordamida oziq-ovqat saqlash uchun mo‘ljallangan savatlar, qopqoqli idishlar va xurjunlar to‘qilgan. Zamonaviy davrda bu texnika devor panellari, dekorativ tovoqlar va kichik o‘lchamdagi qutilar tayyorlashda keng qo‘llaniladi.

Yana bir keng tarqalgan uslub — ko‘ndalang va tik to‘qish texnikasidir. Bu uslubda savatning karkasi vertikal holatda joylashtirilgan novdalardan iborat bo‘lib, gorizontal lentalar navbatma-navbat yuqoridan pastga va pastdan yuqoriga o‘tkazilib, mustahkam to‘r shakli hosil qilinadi. Ushbu texnika yordamida to‘qilgan savatlar zich, mustahkam va og‘ir yuklarga bardoshli bo‘ladi. Ko‘ndalang va tik to‘qish usuli asosan savatchilik hunarmandchiligining asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi va u bilan turli o‘lchamdagi savatlar, xurjunlar, maxsus saqlash qutilari va uy-ro‘zg‘or buyumlari tayyorlanadi. Bu texnika naqsh yaratish imkoniyatini ham beradi, chunki turli rangli lentalarini bir-biriga uyg‘unlashtirish orqali murakkab geometrik naqshlar hosil qilish mumkin.

O‘rama va ko‘ndalang to‘qishdan tashqari, burama texnika ham keng qo‘llaniladi. Burama uslubida ip yoki tolalar bir-biriga burab, mustahkam halqalar hosil qilinadi va ular navbat bilan karkasga joylashtiriladi. Ushbu uslub ko‘pincha dekorativ savatlar, sumkalar va amaliy buyumlar tayyorlashda ishlatiladi. Burama texnikaning afzalligi shundaki, u savatning tashqi ko‘rinishini yanada nafis va bezakli qiladi. Ayniqsa, rangli tolalar bilan burama to‘qish savat yuzasida o‘ziga xos ornamentlar hosil qiladi. Bu texnika Markaziy Osiyo va Kavkaz xalqlari orasida an’anaviy bo‘lib, ularning milliy naqshlarini aks ettirishda keng qo‘llanadi.

Shuningdek, chiziqli o‘ram texnikasi ham savat to‘qishda muhim o‘rin tutadi. Bu uslubda karkas bo‘ylab tolalar parallel ravishda o‘raladi, so‘ngra ular turli tomondan kesib o‘tilib, naqsh hosil qilinadi. Chiziqli o‘ram texnikasi, ayniqsa, dekorativ buyumlar va mebel qutilari tayyorlashda ko‘proq uchraydi. Bunday

texnikada qo'lda ishlov berishning aniqligi va sinchkovligi yuqori bo'lishi lozim, chunki naqshlarning simmetrik bo'lishi buyumning umumiy ko'rinishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Yana bir o'ziga xos texnika bu tugunlash usulidir. Tugunlash texnikasi odatda makrame san'atida keng qo'llaniladi, ammo savat to'qishda ham bunday usuldan foydalaniladi. Tugunlar yordamida mustahkamlikni oshirish, savatning og'irlikka chidamliligini kuchaytirish va estetik ko'rinish berish mumkin. Tugunlash texnikasi o'zining murakkabligi bilan ajralib turadi, lekin uning yordamida tayyorlangan savatlar yuqori badiiy qiymatga ega bo'ladi.

Savat to'qish uslublarini yanada murakkablashtirish uchun rangli lentalar, iplar va tabiiy tolalar ishlatiladi. Naqshli savatlar yaratishda ranglar uyg'unligi alohida ahamiyatga ega bo'lib, ularning o'zaro kombinatsiyasi orqali milliy va zamonaviy naqshlar aks ettiriladi. Ranglarni uyg'unlashtirish jarayonida o'simliklardan tayyorlangan tabiiy bo'yoqlardan foydalanish qadimiy usullar orasida bo'lsa, hozirgi vaqtda sun'iy bo'yoqlar ham ishlatilmoqda. Naqshlarni yaratish uchun turli rangdagi lentalar bir-biriga kiritilib, geometrik shakllar, chiziqlar yoki murakkab ornamentlar hosil qilinadi.

Savat to'qishda yana bir muhim uslub bu halqa uslubidir. Halqa uslubida savatning asosiy karkasi doira yoki oval shaklda tayyorlanadi, so'ngra uning atrofiga tolalar spiral tarzda o'raladi. Ushbu uslub yordamida dumaloq shakldagi savatlar, tovoq va qopqoqli idishlar tayyorlanadi. Halqa uslubi juda qadimiy bo'lib, u ko'pincha marosimiy buyumlar tayyorlashda ishlatilgan. Zamonaviy davrda esa bu uslubdan interyer dizaynida ishlatiladigan dekorativ buyumlarni yaratishda foydalanilmoqda.

Tarmoqli yoki panjara uslubi ham savat to'qishda keng qo'llaniladi. Bu texnikada karkas o'zaro kesishadigan tolalardan iborat bo'lib, ular orasiga lentalar yoki ingichka iplar o'tkaziladi. Bu uslubning afzalligi shundaki, savatning ichki qismi havodor bo'ladi va havo erkin o'tadi, bu esa oziq-ovqat mahsulotlarini saqlashda qulaylik yaratadi. Pishiqroq materiallar yordamida panjara uslubida tayyorlangan savatlar mustahkam bo'lib, og'ir yuklarni ham bimalol ko'tara oladi.

Zamonaviy savatchilikda klassik texnikalar bilan bir qatorda innovatsion uslublar ham qo'llanilmoqda. Masalan, sintetik materiallar va metall karkaslar yordamida turli eksperimental dizaynlar yaratilmoqda. Bu yangi texnikalar savatlarni nafaqat amaliy, balki zamonaviy san'at asarlari darajasida ko'rsatishga imkon beradi. Shuningdek, 3D naqshlar va lazerli kesish texnologiyalari ham savat dizaynida qo'llanilmoqda. Bular savatlarning umumiy ko'rinishini yanada o'ziga xos qiladi va ularni interyer bezaklari sifatida ishlatish imkoniyatini kengaytiradi.

Savat to'qishda texnikaning tanlanishi ko'pincha uning mo'ljallangan vazifasiga bog'liq bo'ladi. Masalan, meva yoki sabzavotlar uchun mo'ljallangan savatlar odatda zich to'qiladi, bu esa ularning mustahkamligini oshiradi. Dekorativ savatlar esa ko'proq murakkab naqshlar va rang-barang elementlar bilan bezatiladi. Amaliy buyumlar tayyorlashda hunarmandlar ko'pincha bir nechta texnikani birlashtirib, savatning pishiqligi va estetik ko'rinishini uyg'unlashtiradi. Shu bois har bir savatning texnik yechimi ustaning mahorati, tajribasi va ijodiy yondashuviga bog'liq.

Savat to'qish texnikalari hunarmandning qo'l mehnati bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular yuqori darajada aniqlik, sabr-toqat va estetik didni talab qiladi. Texnika va uslublarni puxta bilgan usta har qanday materialdan noyob va funksional buyumlar yaratishi mumkin. Bu san'at turi nafaqat maishiy ehtiyojlar uchun, balki badiiy qadriyat sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Shu sababli savat to'qish texnikalarini o'rganish va ularni amaliyotda qo'llash qadimiy hunarmandchilik an'analarini saqlash va rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy savat to'qishning amaliy ahamiyati va qo'llanilishi bugungi kunda nafaqat maishiy ehtiyojlar balki badiiy-estetik, ekologik va iqtisodiy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etmoqda. Savat to'qish qadimdan kundalik turmushning muhim qismi bo'lib kelgan bo'lsa, zamonaviy davrda u ko'plab yangi yo'nalishlarda rivojlanib, turli sohalarda qo'llanilmoqda. Sifatli tayyorlangan savatlar hozirgi kunda uy-ro'zg'or buyumlari, interyer dizayni, moda sanoati, savdo-sotiq, ekoturizm va ekologik tashabbuslarda keng qo'llanilmoqda. Ayniqsa, tabiiy

materiallardan tayyorlangan savatlarning ekologik tozaligi va qayta ishlash imkoniyatlari bugungi kunda ularga bo'lgan talabni oshirmoqda.

Maishiy ehtiyojlarda zamonaviy savatlarning ahamiyati yuqori darajada. Kundalik turmushda meva-cheva, sabzavot, non mahsulotlari yoki boshqa oziq-ovqat turlarini saqlash va tashishda savatlar eng qulay va foydali buyumlar hisoblanadi. Ularning havo o'tkazuvchanligi mahsulotlarning uzoq vaqt yangiligini saqlash imkonini beradi. Ayniqsa, plastik idishlarga nisbatan tabiiy materiallardan tayyorlangan savatlar ekologik xavfsizligi bilan ajralib turadi. Qishloq xo'jaligi bilan shug'ullanadigan hududlarda zamonaviy savatlar hosil yig'im-terimida, urug'larni saqlashda, bozorga mahsulot tashishda keng qo'llaniladi. Shu bilan birga, uy-ro'zg'or anjomlarini tartibga solish uchun ham savatlar juda foydali bo'lib, ular turli o'lcham va shakllarda tayyorlanadi.

Interyer dizaynida zamonaviy savatlar alohida o'rin egallaydi. Bugungi kunda interyer dizaynerlari tabiiy materiallardan tayyorlangan buyumlarni ko'proq afzal ko'rmoqda, chunki bunday buyumlar xonadonga tabiiylik, uyg'unlik va estetika bag'ishlaydi. Dekorativ savatlar xonalarni bezash, gullar uchun idish sifatida ishlatish, kichik uy jihozlarini joylashtirish yoki kiyim-kechaklarni tartibga solish uchun ideal vosita hisoblanadi. Badiiy naqshlar bilan bezatilgan, turli ranglarda tayyorlangan savatlar ichki makonga o'ziga xos ko'rinish berib, zamonaviy minimalist dizaynda ham, etnik uslubda ham mukammal uyg'unlashadi. Aksariyat hollarda ular dekor sifatida yotoqxona, mehmonxona, oshxona va hatto ofislarda ham ishlatilmoqda.

Moda sanoatida savat to'qish san'ati keng o'rin egallamoqda. So'nggi yillarda tabiiy materiallardan tayyorlangan sumkalar va aksessuarlar jahon modasida katta talabga ega bo'ldi. To'qilgan sumkalar, kamarlar, shlyapalar va boshqa buyumlar ekologik va estetik jihatdan yuqori baholanmoqda. Dizaynerlar savatchilik texnikalaridan foydalanib, turli naqshli, rang-barang va mustahkam sumkalar yaratmoqda. Bunday aksessuarlar nafaqat kundalik hayotda, balki moda ko'rgazmalari, xalqaro podiumlarda ham namoyish etilmoqda. To'qilgan

buyumlarning qo'lda tayyorlanganligi ularning badiiy va iqtisodiy qiymatini oshiradi.

Savdo-sotiq va qadoqlash sohasida ham savatlarning ahamiyati ortib bormoqda. Ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish sohasida plastikka alternativ sifatida savatlar qo'llanilmoqda. Meva, non va boshqa oziq-ovqat mahsulotlarini ekologik tarzda qadoqlash uchun savatlar ideal vosita bo'lib xizmat qiladi. Ularning bardoshlilik va qayta ishlash imkoniyati ham savdo sohasida ularga bo'lgan talabni oshiradi. Ayniqsa, mahalliy bozorlarda yoki organik mahsulotlar savdosida to'qilgan savatlar ko'p uchraydi, bu esa iste'molchilar uchun qulay va ekologik xavfsiz yechim hisoblanadi.

Ekoturizm va ekologik tashabbuslarda zamonaviy savat to'qish san'ati katta ahamiyatga ega. Bugungi kunda tabiatni asrash va ekologik toza mahsulotlardan foydalanish tamoyili keng yoyilmoqda. Syntetik materiallar o'rniga tabiiy tolalar, qamish, bambuk yoki palma barglaridan tayyorlangan savatlar ekologik muvozanatni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Ekoturizm loyihalarida sayyohlarga mahalliy hunarmandlar tomonidan tayyorlangan savatlar sovg'a sifatida taqdim etiladi. Bu nafaqat hududning milliy san'atini targ'ib qilish, balki mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirishga ham yordam beradi.

Zamonaviy savat to'qishning iqtisodiy ahamiyati ham ortib bormoqda. Hunarmandlar va kichik ishlab chiqaruvchilar savatlarni sotish orqali qo'shimcha daromad manbai yaratmoqda. Bugungi kunda qo'lda tayyorlangan savatlar xalqaro yarmarkalar, internet do'konlari va turli ko'rgazmalarda katta talabga ega. Turli mamlakatlarda savat to'qish bo'yicha o'quv kurslari, ustaxonalar va hunar markazlari tashkil etilib, ushbu san'at orqali iqtisodiy imkoniyatlar kengaytirilmoqda. Ayniqsa, ayollar va yoshlar uchun savatchilik nafaqat hunar, balki daromad manbai bo'lishi bilan ahamiyatlidir.

Savat to'qishning zamonaviy qo'llanilishi o'quv jarayonlarida ham sezilarli darajada. Maktablar, kollejlari va hunar markazlarida to'qish texnikalarini o'rgatuvchi amaliy darslar tashkil etilmoqda. Bu nafaqat hunarmandchilikni o'rgatish, balki yoshlar orasida ijodiy fikrlashni rivojlantirish, sabr-toqat va

mehnatsevarlikni oshirishga xizmat qiladi. Amaliy mashg'ulotlar davomida yoshlar turli texnika va usullarni o'zlashtirib, o'z qo'llari bilan noyob buyumlar yaratadi. Bu jarayon ularda milliy qadriyatlar va hunarmandchilik san'atiga qiziqishni kuchaytiradi.

Zamonaviy savatlar ekologik loyihalarda va qayta ishlash dasturlarida ham muhim vosita sifatida qaralmoqda. Qayta ishlangan materiallardan tayyorlangan savatlar plastik chiqindilarni kamaytirishga yordam beradi. Bu esa global ekologik muammolarni hal etishda kichik, ammo muhim hissa qo'shadi. Qayta ishlash orqali yaratilgan savatlar nafaqat iqtisodiy jihatdan arzonroq, balki ekologik toza mahsulotlar qatorida bozor raqobatida ustunlikka ega bo'ladi.

San'at va dizayn sohasida zamonaviy savatchilik o'ziga xos ijodiy yo'nalish sifatida rivojlanmoqda. Dizaynerlar turli shakl va uslubdagi savatlarni yaratib, ularni san'at asarlari darajasiga olib chiqmoqda. Bunday buyumlar ko'pincha ko'rgazmalar va galereyalarda namoyish qilinadi. Soddaligi va tabiiy ko'rinishi bilan badiiy savatlar o'ziga xos estetik go'zallikka ega bo'lib, zamonaviy san'at ixlosmandlari orasida katta qiziqish uyg'otmoqda.

Zamonaviy savat to'qishning amaliy ahamiyati shuningdek, milliy va madaniy merosni saqlash bilan bog'liqdir. Har bir xalqning savat to'qish uslubi, naqshlari va bezaklari o'ziga xos bo'lib, ular tarixiy va madaniy qadriyatlarni aks ettiradi. Bugungi kunda ko'plab hunarmandlar an'anaviy savatchilik texnikalarini saqlab, ularni zamonaviy uslublar bilan uyg'unlashtirib, yangicha dizayndagi buyumlar yaratmoqda. Bu jarayon milliy hunarmandchilikning global miqyosda tanilishini ta'minlaydi.

Natijada, zamonaviy savat to'qishning amaliy ahamiyati nafaqat kundalik ehtiyojlar bilan chegaralanib qolmay, balki ekologiya, moda, dizayn, iqtisodiyot va madaniyat sohalarini ham qamrab oladi. Sifatli va estetik jihatdan chiroyli tayyorlangan savatlar bugungi kunda xalqaro bozorda ham katta talabga ega bo'lib, ular turmush tarzimizni yanada qulay, ekologik xavfsiz va badiiy qiladi. Zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashgan an'anaviy texnikalar bu san'atning yanada rivojlanishi va keng qo'llanilishiga keng yo'l ochmoqda.

Mustahkamlash

uchun savollar

Gilam to'qish
haqida umumiy
ma'lumot

Savat to'qish
haqida
umumiy
ma'lumot

№	Savollar	№	Savollar
1	Gilam to'qish san'atining asosiy bosqichlari va ularning ahamiyati nimalardan iborat?	5	O'rindiqlar uchun gilamcha to'qish texnologiyasi oddiy gilam to'qish texnologiyasidan qanday farqlanadi?
2	O'rindiqlar uchun mo'ljallangan gilamchalarni to'qishda qanday iplar va materiallar ishlatiladi?	6	Tayyor gilamchalarni pardozlash, bezash va sifatini baholash jarayoni qanday bosqichlarda bajariladi?
3	Gilam to'qishda naqsh tanlash jarayoni qanday amalga oshiriladi va naqshlarning ahamiyati nimada?	7	Savat to'qish san'ati qanday tarixiy bosqichlardan o'tgan?
4	Gilamchani to'qish uchun dastgoh va qo'l asboblarning turlari va vazifalari nimalardan iborat?	8	Savat to'qishda eng ko'p ishlatiladigan tabiiy materiallar qaysilar?

Mavzuga doir topshiriqlar

Topshiriq № 1: An'anaviy gilamchilik texnikasi va zamonaviy talqinlari (Gilam to'qish texnologiyasini o'rganish va namuna yaratish)

Topshiriq turi	Amaliy-ilmiy loyiha (Guruh, 3-4 talaba)
Maqsad	Talabalarda gilam to'qishning texnik asoslari, naqshlarning ramziy tizimi va zamonaviy gilamchilik tendentsiyalarini o'rganish qobiliyatini rivojlantirish
Topshiriq mazmuni	Guruh O'zbek gilamchiligining bitta mintaqaviy maktabini (Samarqand, Farg'ona, Qoraqalpog'iston va boshqalar) tanlaydi. Tadqiqot o'z ichiga oladi: (1) Tanlangan maktabning tarixiy tavsifi va ustalar silsilasi; (2) Iplar tayyorlash texnologiyasi (bo'yash usullari, tabiiy va sintetik bo'yoqlar taqqoslama tahlili); (3) Naqsh va ularning ramziy ma'nolari; (4) Taqchil maktab texnikasida kichik dastgoh namunasi yaratish (30x30 sm'lik namuna); (5) Zamonaviy interior dizayndagi qo'llanishi. Natijalar taqdimot va namuna bilan yakunlanadi.
Vaqt	5 hafta
Kutilgan natija	Tadqiqot hisoboti (2000 so'z) + 30x30 sm gilam namunasi + taqdimot. Baholash: tarix va texnika (30%), namuna sifati (35%), zamonaviy talqin (20%), taqdimot (15%)

Topshiriq № 2: Mintaqaviy savat to'qish an'alarini etnografik tadqiq etish (Savat to'qish etnografiyasi)

Topshiriq turi	Etnografik maydon tadqiqoti (Individual)
Maqsad	Talabalarda birlamchi etnografik tadqiqot metodlarini qo'llash, ma'lumot to'plash va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish

4. Gilam to‘qishda iplarning vazifasi nima?

- A) Asos va bezakni hosil qilish
B) Faqat bezak berish
C) Faqat mustahkamlash
D) Faqat rang berish

5. Savatchilikning dastlabki vazifasi nima bo‘lgan?

- A) Maishiy buyum sifatida foydalanish
B) Faqat bezak uchun
C) Faqat eksport uchun
D) Faqat san’at asari sifatida

6. Savat to‘qishda ishlatiladigan uslublardan biri qaysi?

- A) Spiral usul
B) Metall quyish
C) Tikish usuli
D) Qaynatish usuli

7. Savatchilik mahsulotlarining afzalligi nimada?

- A) Ekologik toza va yengil
B) Og‘ir va noqulay
C) Faqat bezak uchun
D) Tez buziladi

8. Savat to‘qishda ishlatiladigan xom-ashyo qaysi?

- A) Qamish, tol, somon
B) Temir va po‘lat
C) Plastik
D) Shisha

GLOSSARIY

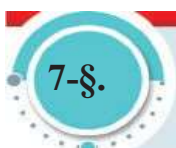
№	Atama	Ta’rifi va manbasi
1	Gilamchilik	Gilam to‘qish kasbi, badiiy hunarmandlik sohasi. Qadimdan chorvachilik bilan shug‘ullanadigan ko‘chmanchi qabilalar orasida keng tarqalgan. O‘simlik (paxta, zig‘ir, jut) tolasi, jun (qo‘y, echki, tuya juni) dan tayyorlangan. Gilamchilik yer bag‘irlab yotiq (gorizontal) va tik (vertikal) o‘rnatilgan dastgohlarda to‘qiladi.
2	Patli gilam	To‘qilish usuliga ko‘ra gilamning asosiy turlaridan biri. Asos ipiga rangli iplardan tugib bandlar hosil qilib yaratiladi, tugun uchi matoning yuza tomoniga chiqarib tekis qirqiladi. Kalta patli (3-7 mm) va uzun patli (8-17 mm) turlari mavjud. To‘qish nihoyatda sermashaqqat ish.
3	Patsiz gilam (palos)	Patli gilamdan farqli ravishda, yuzasida pat bo‘lmaydigan, tekis to‘qilgan gilam turi. Paxta, jun yoki kanopdan tayyorlanadi. O‘zbekistonda to‘qima gilamning ikki asosiy turi – patli va patsiz (palos) gilam tayyorlanadi.
4	Julxirs	Samarqandning rangdor uzun patli gilami bo‘lib, “ayiq teri” deb ham ataladi. O‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. XIII asrdan ma’lum. Ishlab chiqarish uchun uzun qoziq ishlatiladi. Samarqand gilami o‘zining an’anaviy uslubini va rangdorligini saqlab qolgan.
5	Gilam xom ashyosi	Gilam to‘qish uchun qirqilgan junlar yuvilib tozalanadi, temir taroqlarda taraladi, taralgan junlardan ip yigiriladi. Iplar turli tabiiy bo‘yoqlar bilan

		bo'yaladi. Shuning uchun gilam ranglari o'zgarmaydi va sifatini yo'qotmaydi. Hozirda sun'iy tolalardan ham to'qilmoqda.
6	Gilam to'qish dastgohi	Gilamchilikda yotiq (gorizontal) va tik (vertikal) o'rnatilgan dastgohlar ishlatiladi. Rivojlangan joylarda bir necha to'quvchi yonma-yon o'tirib birdaniga to'qiydigan keng o'q (g'altak)li xillari yaratilgan. 2020-yildan "O'zbekipaksanoat" uyushmasi mingdan ortiq qo'lda ipak gilam dastgohlarini o'rnatgan.
7	Gilamchilik maktablari	O'zbekistonda Andijon, Samarqand, Xorazm, Buxoro, Surxondaryo, Qashqadaryo gilamchilik markazlari mashhur. Andijon gilamlarining pati qisqa, qalin va mayin; Samarqandning julxirsi rangdor va uzun patli. Qoraqalpog'istonning o'tov jihozlari badiiy jihatdan mohirona ishlangan.
8	Gilam naqshlari	Gilamlarda geometrik shakllar, o'simlik tasvirlari, hayvon shakllari, urug' tamg'asi va boshqa bezaklar ishlatiladi. Asosiy rang qizil va uning 2-3 turi, ko'k, qora, oq, sariq ranglar ikkinchi darajali. Xiva gilamlaridan "qashqarcha", "mariguli", "qirqnaqsh", "xorazmguli" mashhur.
9	Sholcha	Kichik hajmdagi gilam bo'lib, asosan pol yoki ko'rpacha ustiga to'shaladigan bezak buyumi. Qo'lda to'qilgan sholchalar O'zbekistonning turli hududlarida an'anaviy uslubda tayyorlanadi.
10	Kigiz	Jundan bosib tayyorlangan patsiz to'qimasiz gilam turi. Qo'y junini ivitib, bosib, qattiqlashtirib tayyorlanadi. Ko'chmanchi xalqlar turmushida keng ishlatilgan. 60-70-yillarda kigizchilik qayta rivojlandi.
11	Arqoq ipi	Gilam to'qishda har bir qatordan so'ng o'tkazilib, maxsus temir taroqqa urib avvalgisiga mahkamlanadigan ip. Arqoq ipi gilam to'qimasining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, uning mustahkamligini ta'minlaydi.
12	Hoshiya	Gilamning chet tomonidagi bezak chizig'i. Naqsh mujassamotida asosiy bezak matoning o'rtasida bo'lib, hoshiyalar qo'shimcha bezak hisoblanadi. Lekin hoshiya bezagi mahorat bilan ishlangan gilamlar ham ko'p uchraydi.
13	Savatchilik	Badiiy hunarmandlik turi; O'rta Osiyoda qadimdan mavjud bo'lgan. Savat to'qish o'zbek xalqining azaliy hunari bo'lib, ota-bobolarimiz qadimdan har xil novdalardan turli-tuman savatlar to'qishgan. Savatchilik O'zbekistonning barcha viloyatlarida tarqalgan.
14	Savat xom ashyosi	Savat to'qishda xom ashyo sifatida tol, tut, turang'il, yulg'un novdalari, bug'doy poyasi, qamish va boshqalardan foydalaniladi. Novdalar sentyabr-oktyabrda yig'ib olinadi, salqin joyda saqlanadi, suv sepilib, bukiluvchan holatga keltiriladi. Qora tol novdasidan to'qilgan savatlar ayniqsa qadrlangan.
15	Savat turlari	Savatlar shakli va ishlatilish joyiga qarab turli nomlar bilan yuritiladi: kajava savat, non savat, elama savat, qoshiqdon savat, guldor savat, dasturxon savat, to'r savat, uzum savat, bosma savat va boshqalar. Har biri o'ziga xos shakl va hajmda tayyorlanadi.
16	Kajava savat	Savatning katta hajmdagi turi bo'lib, asosan qishloq xo'jalik mahsulotlarini tashish va saqlash uchun ishlatiladi. Eshak yoki otning ikki yoniga osib yuk tashishga mo'ljallangan maxsus juft savat.

17	Guldor savat	Bezakli, naqshli savat turi. Turli rang va shakldagi novdalar yordamida gul va naqsh hosil qilinadi. Uy bezagi sifatida ham ishlatiladi. Savatchilik san'atining badiiy jihatdan eng yuqori ko'rinishi.
18	Bo'yrachilik	Bo'yra (hasir) to'qish hunari. Savatchilik bilan yaqin bog'liq hunar turi. Qamish, qo'g'a va boshqa o'simliklardan pol yoki devor to'shami sifatida ishlatiladigan bo'yra to'qiladi. O'zbekistonning barcha hududlarida tarqalgan.
19	Savat to'qish jihozlari	Savat to'qishda ishlatiladigan asosiy asbob-uskunalar: pichoq (novdalarni kesish uchun), bigiz (teshish uchun), qaychi, daraq (taroq), maxsus qolip (shaklini berish uchun). Savatchilik bo'yicha mutaxassislar usta-shogird usulida tayyorlanadi.
20	Savat to'qish uslublari	Savat to'qishda bir necha asosiy uslub mavjud: oddiy (tekis) to'qish – novdalar gorizonta va vertikal almashtirib o'tiladi; spiral to'qish – novdalar aylanma shaklda o'rab boriladi; qo'sh to'qish – ikkita novda bir vaqtda o'tkaziladi. Har bir uslub buyumning mustahkamligi va ko'rinishini belgilaydi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Moshkova V.G. Djulxirsi. Dva unikalnix uzbekskix kovra XIX v. – Tashkent, 1951.
2. Moshkova V.G. Kovri narodov Sredney Azii kontsa XIX – nachala XX vv. – Tashkent, 1970.
3. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 12 tomlik. – T.: "O'zME", 2000-2006. t.3, 2002.
4. Shoyoqubov Sh.K. O'zbek xalq amaliy-bezak san'ati. – T., 2009.
5. Vikipediya: Gilamchilik (uz.wikipedia.org/wiki/Gilamchilik).
6. Vikipediya: Savatchilik (uz.wikipedia.org/wiki/Savatchilik).
7. Bozurgoniy.ulkansayt.uz: Gilam to'qish san'ati.
8. UZA.uz: O'z qiymati va ko'rkini yo'qotmaydigan o'zbek gilamlari, 2022.
9. Visittashkent.uz: O'zbek gilamdo'zlik estetikasi.
10. Arxiv.uz: Gilam to'qish san'ati, tarixi va uslublari.
11. Arxiv.uz: Savat to'qish san'ati. Bo'yra to'qish san'ati.
12. CSPU.uz: Xalq hunarmandchiligi va badiiy loyihalash o'quv dasturi.
13. MJST Journal: O'zbekistonda gilamdo'zlik tarixi.
14. Globalconfcenter.uz: Yangi O'zbekistonda yangi izlanishlar.

YOG'OCH O'YMAKORLIGI, NAQQOHLIK VA ME'MORCHILIK SAN'ATI

REJA

1. Milliy san'at va madaniy meros
2. Yog'och o'ymakorligi san'ati
3. Naqqoshlik san'ati
4. Zamonaviy xolati va istiqbollar

Tayanch soʻz iboralar: *Oʻymakorlik, naqqoshlik, oʻymakorlik, islamiy naqsh, xatoy naqsh, girix, muqarnas, ganchkorlik, koshinkori, minora, kunjalak, gumbaz, peshtoq*

1. Milliy san'at va madaniy meros

O'zbekiston — ming yillik tarixga ega bo'lgan qadimiy davlat bo'lib, uning hududida insoniyat sivilizatsiyasining eng buyuk namunalari yaratilgan. Ushbu hududda shakllangan san'at an'analari — yog'och o'ymakorligi, naqqoshlik va me'morchilik — nafaqat badiiy ijod mahsuli, balki xalqning ruhiy-ma'naviy dunyoqarashini, dini, falsafasini va estetik qadriyatlarini aks ettiruvchi noyob madaniy hodisadir.

San'atshunoslar va arxeologlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, O'rta Osiyo hududida o'ymakorlik va bezak san'ati miloddan avvalgi davrlardayoq yuksak darajaga ko'tarilgan. Afrosiyob (qadimgi Samarqand), Varaxsha, Panjikent kabi arxeologik yodgorliklardan topilgan materiallar bu san'atning asrlar davomida uzluksiz rivojlanib kelganligini tasdiqlaydi.

Mazkur darslikda uchta yo'nalish — yog'och o'ymakorligi, naqqoshlik va me'morchilik — o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Amaliyotda ular bir-birini to'ldiradi va yaxlit badiiy ansamblni tashkil etadi.

2. Yog'och o'ymakorligi san'ati

Yog'och o'ymakorligi — yog'och sirtida chiziqlar, naqshlar va rasmlar o'yib ishlash san'ati bo'lib, O'rta Osiyoda miloddan avvalgi II mingyillikdan ma'lum. Xorazm, Baqtriya va So'g'd hududlarida olib borilgan arxeologik qazishmalar bu san'atning qanchalik qadimiy ekanligini isbotlaydi.

O'rta asrlarda, ayniqsa IX-XII asrlarda, yog'och o'ymakorligi oltin davrini boshdan kechirdi. Somoniylar, Qoraxoniylar va Temuriylar davri bu san'at

rivojlanishida muhim bosqich bo'ldi. Masjid va madrasalarning eshiklari, ustunlari va minbarlari bezagi sifatida o'ymakorlik keng qo'llanila boshlandi.

Xiva, Samarqand, Buxoro va Qo'qon shaharlari yog'och o'ymakorligi markazlari sifatida mashhur bo'lgan. Bu shaharlarda ustalar avloddan-avlodga o'z hunarmandchilik sirlari va uslublarini meros qilib qoldirgan.

40-Rasm. Yog'och o'ymakorligi san'ati na'munalari

Yog'ochdan turli buyumlar yasash, bezaklar o'ymak va san'at asarlarini yaratish jarayoni dastlab kundalik ehtiyojlardan kelib chiqqan bo'lsa, keyinchalik bu faoliyat san'at darajasiga ko'tarilgan. Yog'och o'ymakorligining mazmuni uning badiiy va amaliy ahamiyatida namoyon bo'ladi, ya'ni yog'ochdan yaratilgan buyumlar bir vaqtning o'zida ham foydali, ham estetik jihatdan chiroyli bo'lishi kerak. O'ymakorlikning o'ziga xosligi shundaki, har bir mahsulot hunarmandning qo'l mehnati, mahorati va ijodiy yondashuvi bilan yaratiladi. Shu bois, yog'och o'ymakorligi nafaqat texnik mahorat, balki san'atga bo'lgan muhabbat va didni ham talab qiladi. Yog'och o'ymakorligida ishlatiladigan asbob-uskunalarining ahamiyati

esa beqiyosdir, chunki ularning sifati va to'g'ri tanlanishi o'ymakorlik jarayonining muvaffaqiyatli bo'lishini belgilaydi.

Yog'och o'ymakorligi insonning yog'och bilan ishlash borasidagi tajribasini va estetik qarashlarini mujassam etadi. Hunarmandlar yog'ochning tabiiy to'qimalaridan, uning rangi va mustahkamligidan foydalanib, badiiy jihatdan qimmatli asarlar yaratadi. Bu jarayonda ishlatiladigan asbob-uskunalar turli shakl va o'lchamlarga ega bo'lib, ularning har biri ma'lum bir vazifani bajaradi. Masalan, yog'och yuzasini tekislash, chuqurlik o'yish, murakkab naqshlar yaratish yoki mayda detallarni ishlash uchun alohida asboblari qo'llaniladi. Asboblari o'ymakorlikning qo'lida ilhom manbai bo'lib, ular bilan ishlashda mahorat va tajriba katta rol o'ynaydi.

Yog'och o'ymakorligida asboblarning ahamiyati bir necha omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, sifatli asboblari yog'och yuzasini aniq va silliq kesishga imkon beradi, bu esa buyumning umumiy estetik ko'rinishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ikkinchidan, asboblarning to'g'ri tanlanishi hunarmandning ish unumdorligini oshiradi, ortiqcha kuch sarflashni kamaytiradi va o'yma jarayonini tezlashtiradi. Uchinchidan, maxsus asboblari yordamida murakkab naqshlar, geometrik shakllari yoki badiiy bezaklari yaratish osonlashadi. Shu sababli, o'ymakorlik san'atida asbob-uskunalar faqat yordamchi vosita emas, balki ijod jarayonining ajralmas qismidir.

Yog'och o'ymakorligida ishlatiladigan asosiy asboblari qatoriga keski, pichoq, cho'plar, qirg'ichlari, bolg'a, arra, burg'ulash asboblari va boshqa qo'l vositalari kiradi. Keski eng ko'p qo'llaniladigan asboblardan biri bo'lib, u turli burchakli uchlarga ega. Keski yordamida yog'och yuzasida chuqurliklari o'yiladi, chiziqlari va naqshlari hosil qilinadi. O'tkir pichoqlari esa mayda detallarni ishlash, chizish va silliqlash uchun ishlatiladi. Qirg'ichlari yog'och yuzasini tekislash va ortiqcha tolalarni olib tashlashda foydali bo'ladi. Burg'ulash asboblari naqshlarga chuqurlik berish, teshiklari ochish uchun ishlatiladi. Bolg'a yoki yog'ochdan yasalgan to'qmoq asboblarni urib ishlatishda yordam beradi. Arra yog'ochni kerakli o'lchamlarda kesish uchun qo'llaniladi.

O'ymakorlikda qo'llaniladigan asboblarning ahamiyatini yanada chuqurroq tushunish uchun ularning ishlov berish xususiyatlarini o'rganish lozim. Masalan, keng keski katta yuzalarni o'yishda, tor keski esa mayda naqshlar va burchaklarni ishlashda qulaydir. Yana bir muhim jihat — asboblarning o'tkirligi. Asboblarni muntazam charxlash yog'ochni silliq va aniq kesishga imkon beradi, shuningdek, ularning uzoq xizmat qilish muddatini ta'minlaydi. O'tkir bo'lmagan asbob yog'ochni yirtib yuborishi yoki yuzani buzishi mumkin, bu esa buyum sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy o'ymakorlikda mexanik va elektr asboblari ham keng qo'llanilmoqda. Elektrli burg'ular, charxlovchi stanoklar, mini frezalar va boshqa texnik vositalar o'ymakorning ishini yengillashtiradi va tezlashtiradi. Masalan, lazerli kesish texnologiyalari yordamida yog'och yuzasiga juda nozik va murakkab naqshlar tushirish mumkin. Bunday texnologiyalar an'anaviy qo'l mehnatini to'liq almashtirmasa-da, zamonaviy dizayn va ishlab chiqarish talablariga mos keluvchi mahsulotlar tayyorlashda samaradorlikni oshiradi. Shuningdek, mexanik uskunalar yirik buyumlar, mebel qismlari yoki interyer elementlarini ishlab chiqarishda keng qo'llaniladi.

Yog'och o'ymakorligi san'at sifatida ham, amaliy soha sifatida ham asbob-uskunalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Har bir hunarmand o'zining shaxsiy asboblari to'plamiga ega bo'lib, ularni mahorat bilan ishlatadi. Bu jarayonda asboblarning ergonomik shakli, vazni va tutqichining qulayligi ham muhim rol o'ynaydi. O'ymakorlar ko'pincha o'z ehtiyojlariga moslab asboblarni qayta ishlash yoki maxsus buyurtma asosida yasatishadi. Bu ularning ish sifatini oshirish va o'ziga xos uslub yaratishga yordam beradi.

41-Rasm. Grix uslubida tayyorlangan yo‘g‘och o‘ymakorligi na‘munalari

Asbob-uskunalarining ahamiyatini yana bir bor ta’kidlab o‘tish kerak, chunki ularning yordamida yaratilgan har bir o‘yma buyum milliy san’at va madaniyatimizning bir bo‘lagi hisoblanadi. Masalan, o‘zbek o‘ymakorligida ishlatiladigan asboblarda eshiklar, ustunlar, sandiqlar, likoplar, qutichalar va boshqa turli xil yog‘och buyumlar nafis naqshlar bilan bezatiladi. Bu buyumlar nafaqat amaliy maqsadlarda, balki estetik va ma’naviy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Yog‘och o‘ymakorligi ko‘pincha milliy naqshlar, o‘simliksimon bezaklar, geometrik shakllar va tarixiy ramzlar bilan uyg‘unlashtiriladi. Bu jarayon o‘ymakorning asboblari mukammal bilishi va ulardan mohirona foydalanishini talab qiladi.

Yog‘och o‘ymakorligining mazmuni uning san’at va mahorat uyg‘unligida mujassamdir. Har bir o‘yma buyum hunarmandning qo‘l mehnati, sabr-toqati va badiiy didi natijasidir. Bu san’at turi asrlar davomida rivojlanib, yangi texnikalar va uslublar bilan boyib bormoqda. Asbob-uskunalarining takomillashuvi ham o‘ymakorlik rivojiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Zamonaviy asboblarda yanada mukammal bajarilmoqda, shu bilan birga yangi dizayn yechimlari ham yaratilmoqda. Biroq an’anaviy qo‘l asboblari hamon beqiyos, chunki ularning yordamida yaratilgan buyumlarda hunarmandning mahorati, hissi va ruhiyati aks etadi.

Yog'och o'ymakorligida asboblarning ahamiyati ularning to'g'ri parvarish qilinishi bilan ham belgilanadi. Har bir asbobni muntazam charxlash, tozalash va yog'lash ularning uzoq muddat xizmat qilishini ta'minlaydi. Asboblarning saqlanishiga e'tibor qaratmaslik, ularni nam joylarda yoki noto'g'ri sharoitda saqlash zanglash yoki ularning o'tkirligini yo'qotishga olib keladi. Shuning uchun hunarmandlar o'z asboblariга alohida e'tibor bilan qaraydi, ularni maxsus qutilarda yoki qoplarda saqlaydi.

Yog'och o'ymakorligining mazmuni uning nafaqat amaliy, balki badiiy va madaniy ahamiyatida ham namoyon bo'ladi. Bu san'at turida asbob-uskunalar asosiy vosita bo'lib, ularning sifati, to'g'ri tanlanishi va mahorat bilan qo'llanilishi tayyor mahsulotning sifatini belgilaydi. Asbob-uskunalarining rivojlanishi va takomillashuvi o'ymakorlik san'atining zamonaviy bosqichini belgilab beradi. Yog'och o'ymakorligi qadimiy san'at turlari orasida bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lib, uning rivoji hunarmandlarning tajribasi, asboblarning mukammalligi va ijodiy izlanishlari bilan uzviy bog'liqdir.

a) Tekis o'ymakorlik:

Naqsh yog'och sirtiga nisbatan bir xil chuqurlikda o'yib chiqiladi. Sirt tekis qoladi, faqat chiziqlar va konturlar ajratiladi. O'zbekistonda bu usul eshik va derazalar bezagida keng tarqalgan.

b) Relif o'ymakorlik:

Naqsh foni chuqurroq o'yiladi va bezak elementi oldinda chiqib turadi. Yashirin relif va ochiq relif usullari mavjud. Ochiq relefda naqsh ancha chiqib turadi va soyalar hosil bo'ladi.

c) Ko'zalangan (ajratib) o'ymakorlik:

Naqsh fon materialidan butunlay ajratib olinadi va shu tarzda kunjalak (reshetka) ko'rinishidagi pardalar va panjaralar yaratiladi. Bu uslub panjaralar, shamdonlar va oyna romlarida ishlatilgan.

d) Ko'p qatlamli o'ymakorlik:

Eng murakkab usul bo'lib, turli chuqurlikdagi naqshlarni birlashtiradi. Xiva, Buxoro va Samarqand ustalarining buyuk asarlari ana shu usulda yaratilgan.

Materiallar va asboblari

- Yong'oq yog'ochi — eng sifatli, mayda naqshlar uchun ideal
- Chinor (platanus) — yirik bezaklar uchun, keng tarqalgan
- Tol (terak) — arzon va keng mavjud, katta yuzalar uchun
- Olcha va o'rik — qizil-jigarrang rangga ega, bezak elementlari uchun
- Zarang (zarangon) — juda qattiq va bardoshli, uzoq muddatli buyumlar uchun

An'anaviy asboblari: qalamcha, katta va kichik kalamdir, qiya pichoq va turli o'lchamli katamonalar. Zamonaviy ustalarda elektr asboblari ham qo'llaniladi.

Namunaviy obidalar

- Xiva Ichan qal'a — Poloyon-Bobo maqbarasi eshiklari va Juma masjidi yog'och ustunlari (X-XIX asr)
- Buxoro — Kalon masjidi va Ko'kaldosh madrasasi eshiklari
- Samarqand — Bibi-Xonim masjidi va Shoh-i Zinda ansambli
- Qo'qon — Xudoyorxon o'rdasining naqshli zallari

3. NAQQOSHLIK SAN'ATI

Naqqoshlik — arab so'zi bo'lib, "naqsh" so'zidan kelib chiqqan. Turli sirtlarga (qog'oz, mato, teri, metall, gipsli devor) rang-barang naqshlar chizish san'ati. O'rta Osiyoda naqqoshlik islomgacha bo'lgan davrda ham mavjud bo'lgan, ammo

islomning tarqalishi bilan yanada rivojlanib, alohida san'at yo'nalishiga aylandi.

42-Rasm. Naqqoshlik san'ati na'munalari

IX-XV asrlar naqqoshlik san'atining yuksak davri hisoblanadi. Naqqoshlar faqat hunarmandlar emas, olimlar ham hisoblangan — ular geometrik hisob-kitob, botanika va rang nazariyasini mukammal bilishi kerak edi.

Asosiy turlari.

a) Islimiy naqsh (Arabesque): O'simlik shakllari asosida yaratiladi: barglar, gullar, palmetalar va spiralsimon novdalar bir-biriga ulanib cheksiz ritm hosil qiladi. Bu naqsh cheksizlik va Ilohiy yaratilishning ramzidir.

b) Girix (geometrik naqsh): Geometrik shakllar: uchburchak, to'rtburchak, olti va sakkizburchak, yulduzchalar asosida tuzilgan naqsh tizimi. Matematik aniqlik talab qiladi va koinot uyg'unligini ifodalaydi.

b) Girix (geometrik naqsh): Geometrik shakllar: uchburchak, to'rtburchak, olti va sakkizburchak, yulduzchalar asosida tuzilgan naqsh tizimi. Matematik aniqlik talab qiladi va koinot uyg'unligini ifodalaydi.

c) Xatoy naqsh: Xitoy madaniyati ta'sirida shakllangan — lotus va xurmo guliga o'xshash shakllar. Temuriylar davrida Sharq savdo yo'llari orqali kirib kelgan.

d) Gul-palak naqsh: Aniq gul va o'simlik shakllarini tasvir etib, tabiat go'zalligini bevosita ifodalaydi. Kosalar, leganlar, gilamlar va devor bezaklarida uchraydi.

Naqqoshlikning qo'llash sohalari

- Me'morchilik bezagi — devorlar, gumbazlar, peshtoqlar, eshik va derazalar
- Kitob miniaturasi va xattotlik — qo'lyozmalar bezagi, Qur'on sahifalari
- Kulolchilik — sopol idishlar, koshinlar va parchin buyumlar
- To'qimachilik — gilamlar, adraslar, suzanalar, beshiklar bezagi
- Zardo'zlik — naqshli tikuv, do'pi, kamzul, pardalar bezagi

Naqqoshlikda rang va simbolizm

RANG	RAMZIY MA'NO	QO'LLANISH JOYLARI
Ko'k (lazur)	Osmon, ilohiylik, abadiyat	Masjid gumbazlari, peshtoqlar, koshinlar
Oltin (zar)	Boylik, quyosh, ilohiy nur	Saroy zallari, kitob miniaturalari, zardo'zlik
Yashil	Hayot, jannat, barakot, umid	Maqbara bezaklari, gilam naqshlari, kashtalar
Qizil	Hayot, sevgi, kuch, jasurlik	Milliy kiyimlar, gilamlar, zardoblar
Oq	Poklik, sof niyat, tinchlik	Marmar bezaklar, ganchkorlik, devor plasteri

4. Me'morchilik san'ati

O'rta Osiyo me'morchiligining tarixi bronza asridan boshlanadi. Afrosiyob (qadimgi Samarqand) shahri miloddan avvalgi VII asrda qurilgan bo'lib, o'z davrining ulkan shahar markazlaridan biri hisoblanadi.

Me'morchilik san'ati insoniyat madaniyatining eng qadimiy va muhim tarmoqlaridan biri hisoblanadi. U nafaqat binolarni qurish jarayonini, balki insonning estetik qarashlari, ijtimoiy hayoti, madaniyati va texnologik rivojlanishini

ham o'zida mujassam etadi. Me'morchilik — bu san'at va texnika uyg'unligi bo'lib, unda go'zallik, mustahkamlik va funkcionallik asosiy mezonlar hisoblanadi. Insoniyat tarixining ilk bosqichlarida me'morchilik oddiy boshpana qurishdan boshlangan. Qadimgi odamlar tabiiy materiallardan — tosh, yog'och, loydan foydalanib, o'zlariga yashash joylari barpo etganlar. Vaqt o'tishi bilan jamiyat rivojlangan sari me'morchilik ham takomillashib, murakkab shakl va tuzilmalarga ega bo'la boshladi. Qadimgi Misr piramidalari, Mesopotamiya zikkuratlari, Yunon va Rim ibodatxonalari me'morchilikning dastlabki yuksak namunalaridan hisoblanadi.

O'rta asrlarda me'morchilik diniy qarashlar bilan chambarchas bog'liq holda rivojlandi. Sharq mamlakatlarida masjidlar, madrasalar, maqbaralar qurilishi keng rivoj topdi. Ayniqsa, Markaziy Osiyoda me'morchilik san'ati yuqori darajaga ko'tarildi. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlar o'zining betakror me'moriy obidalari bilan mashhur bo'ldi. Bu davr me'morchiligida gumbazlar, peshtoqlar, murakkab geometrik naqshlar va rang-barang koshinlar keng qo'llanildi. Me'morchilik san'atining rivojida uyg'unlash davri muhim ahamiyat kasb etadi. Bu davrda inson omili, mutanosiblik, simmetriya va estetika alohida e'tibor markazida bo'ldi.

44-Rasm. Ulug‘bek rasadxonasi

Yevropa me‘morchiligida yangi uslublar shakllandi, ilm-fan va san‘at o‘rtasidagi aloqalar mustahkamlandi. Keyingi davrlarda barokko, klassitsizm, modernizm kabi uslublar paydo bo‘lib, me‘morchilikning yanada boyishiga xizmat qildi. Zamonaviy me‘morchilik texnologiyalar taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liqdir. Bugungi kunda yangi qurilish materiallari, innovatsion texnologiyalar va raqamli loyihalash tizimlari me‘morchilik imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shaharsozlik, ekologik barqarorlik, energiya tejamkorlik kabi masalalar zamonaviy me‘morchilikning muhim yo‘nalishlariga aylangan. “Yashil arxitektura” konsepsiyasi ekologik muvozanatni saqlashga qaratilgan bo‘lib, u bugungi kunda keng qo‘llanilmoqda. Me‘morchilik san‘ati o‘zida bir nechta asosiy elementlarni mujassam etadi. Bular — kompozitsiya, shakl, makon, rang, yorug‘lik va materialdir. Har bir me‘moriy inshoot ushbu elementlarning uyg‘unligi asosida yaratiladi. Me‘mor loyihalash jarayonida nafaqat binoning tashqi ko‘rinishini, balki uning ichki makonini, funksional imkoniyatlarini ham hisobga oladi.

45-Rasm. Bibixonim maqbarasi

O‘zbekiston hududi me‘morchilik san’atining boy merosiga ega. Bu yerda qadimdan buyuk me‘morlar faoliyat yuritgan. Tarixiy obidalar nafaqat estetik, balki ilmiy va madaniy ahamiyatga ham ega. Ularni asrash va tiklash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Shu bilan birga, zamonaviy me‘morchilikda milliy an‘analarni saqlab qolish va ularni yangi shakllarda rivojlantirish muhim hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, me‘morchilik san’ati jamiyat rivojining ajralmas qismi bo‘lib, u inson hayotining barcha jabhalariga ta’sir ko‘rsatadi. U moddiy va ma’naviy madaniyatni birlashtiruvchi ko‘prik vazifasini bajaradi. Me‘morchilik orqali inson o‘z dunyoqarashi, estetik didi va texnologik yutuqlarini namoyon etadi. Shu bois, me‘morchilik san’atini chuqur o‘rganish va rivojlantirish har bir jamiyat uchun muhim ahamiyatga ega.

DAVR	XUSUSIYATLAR	NAMUNALAR
Somoniylar (IX-X asr)	Pishiq g‘isht, geometrik naqshlar	Ismoil Somoniy maqbarasi (Buxoro)

Qoraxoniylar (XI-XII asr)	Minoralar, g'isht naqshlari	Kalon minorasi (Buxoro), Vabkent minorasi
Temuriylar (XIV-XVI asr)	Koshinli bezak, buyuk gumbazlar	Gur-Amir, Bibixonim, Registon
Shayboniylar (XVI-XVII asr)	Maydon ansamblari, karvonsaroylar	Registon to'liq ansambli, Ko'kaldosh

Asosiy konstruktiv elementlar

Peshtoq (portal): Binoning bosh kirish qismini bezaydigan ulkan toq-yoy. Ko'pincha bino hajmidan ham katta quriladi. Maqsad — karvon yo'llaridan ko'rinishi va kalom e'lon qilish. Samarqand Registon peshtoqlari buning eng zo'r namunalaridir.

Gumbaz (qubba): O'rta Osiyo me'morchiligida gumbaz o'ta muhim. Ikki qatlamli gumbaz (ichki va tashqi) texnikasi bu me'morchilikni shaklan tanib olishni ta'minlaydi. Gur-Amir maqbarasi gumbazi (1404) texnik jihatdan o'z davrining eng murakkab qurilmasidan biri edi.

Minora: Masjidlarda azon aytish uchun mo'ljallangan baland qurilma. O'rta Osiyoda silindrsimon shaklda qurilgan. Buxorodagi Kalon minorasi (1127) — 47 metrlik balandligi bilan o'z davrining mo'jizasi hisoblangan.

Muqarnas: Tarvaqaylab ketgan uyali-kovakli bezak elementi; gumbaz va peshtoqlarning burchak o'tish qismlarida ishlatiladi. Matematika va san'atning ulug' uyg'unligini namoyon etadi.

Ganchkorlik: Ganch (gips va ohak aralashmasi) ustiga naqsh o'yib, me'moriy dekor yaratish san'ati. Afrosiyob saroylarida ham ganch o'ymakorligi namunalari topilgan — bu san'atning qadimiy ekanligini isbotlaydi.

UNESCO Jahon merosi ro'yxatidagi obidalar

- Samarqand — Temuriylar poytaxti (2001-yil, UNESCO ro'yxati)
- Buxoro shahrining tarixiy markazi (1993-yil, UNESCO ro'yxati)
- Xiva Ichan qal'a (1990-yil, UNESCO ro'yxati)
- Shaxrisabz tarixiy markazi (2000-yil, UNESCO ro'yxati)

Uchala san'at turining uyg'unligi

Yog'och o'ymakorligi, naqqoshlik va me'morchilik O'zbek madaniyatida bir-biridan ajralmas holda mavjud. Masalan, bitta me'moriy obidada:

- Binoning umumiy loyihasi va konstruksiyasi — me'morchilik san'atining mahsuli
- Peshtoq va devorlardagi koshinli mozaika va ganch naqshlari — naqqoshlik san'ati
- Eshiklar, ustunlar, minbarlar va rahillar bezagi — yog'och o'ymakorligi

Bu uch san'at bir joyda birlashganda, ko'ruvchiga butun bir madaniyatning ruhiy olamini his ettiradi. Bu — yaxlit san'at dunyosi, ya'ni Gesamtkunstwerk (umumiy san'at asari) hodisasidir.

4. Zamonaviy xolati va istiqbollar

- UNESCO va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda yuzlab me'moriy obidalar ta'mirlandi
- "Hunarmand" jamiyati orqali an'anaviy hunarmandchilik ko'lami kengaytirildi
- Yoshlar o'rtasida yog'och o'ymakorligi va naqqoshlik maktablari tashkil etildi
- Xalqaro badiiy ko'rgazmalar va festivallarda o'zbek san'ati keng taqdim etilmoqda
- Raqamli loyihalash, lazer o'yish va 3D-basma texnologiyalari an'anaviy usullar bilan uyg'unlashmoqda

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki yog'och o'ymakorligi, naqqoshlik va me'morchilik san'ati — O'zbekiston xalqining asrlar davomida shakllangan noyob madaniy va badiiy merosi. Bu san'at turlari xalqimizning falsafiy dunyoqarashini, Islom ma'naviyatini va ijtimoiy-madaniy hayot tarzini o'zida mujassam etadi.

Ushbu san'atlarni o'rganish — kelajak ijodkorlariga ilhom beruvchi tirik an'anani davom ettirishdir. Zamonaviy talabalar uchun bu bilimlar milliy o'zlikni anglash, madaniy merosni saqlash va global miqyosda o'zbekona san'atni taqdim etish imkonini beradi.

Mustahkamlash uchun savollar

Savat to'qish
haqida
umumiy
ma'lumot

№	Savollar	№	Savollar
1	Yog'och o'ymakorligining O'rta Osiyodagi tarixi qaysi davrlardan boshlanadi va bu san'atning rivojlanishida qaysi sulolalar muhim rol o'ynagan? Misollar keltiring.	5	O'rta Osiyo me'morchiligida peshtoqning (portal) ahamiyati nimadan iborat? Uning konstruktiv va estetik funksiyalarini tahlil qiling.
2	Yog'och o'ymakorligining to'rt asosiy turini (tekis, relief, ko'zalangan, ko'p qatlamli) sanang va ularning texnik farqlarini tushuntiring.	6	Muqarnas nima va u me'morchilikda qanday maqsadlarga xizmat qiladi? Bu element qaysi obidalarda ko'proq uchraydi?
3	Naqqoshlikda "islamiy naqsh", "girix" va "xatoy naqsh" o'rtasidagi asosiy farqlar nimalardan iborat? Har birining falsafiy ma'nosini izohlang.	7	Temuriylar davri (XIV-XV asrlar) O'rta Osiyo me'morchiligi qanday yangiliklari bilan ajralib turadi? Ushbu davrning kamida uchta mashhur me'moriy obida nomini keltiring.
4	O'zbek naqqoshligida ranglar tasodifiy tanlanmasligining sababi nima? Kamida beshta rangni keltiring va ularning ramziy ma'nosini izohlang.	8	Ganchkorlik san'atining tarixi, materiallari va texnik xususiyatlarini tushuntiring. U yog'och o'ymakorligidan qanday farq qiladi?

Mavzuga doir topshiriqlar

Topshiriq № 1: Yog'och o'ymakorligi va naqqoshlik naqshlarining ilmiy tasnifi (Naqsh atamaları va geometrik tahlil)	
Topshiriq turi	Ilmiy-tahliliy tadqiqot (Individual)
Maqsad	Talabalarda O'zbek o'ymakori va naqqoshlik naqshlarining terminologiyasini, geometrik tuzilmasini va ramziy ma'nolarini ilmiy asosda tasnif qilish qobiliyatini shakllantirish
Topshiriq mazmuni	Talaba O'zbek o'ymakorligida va naqqoshlikda ishlatiladigan naqsh turlarini to'liq tadqiq qiladi. Tadqiqot tarkibi: (1) Naqsh atamalarining lug'ati (kamida 25 ta termin) — o'zbek, arab, fors tilidagi nomlari va izohlar; (2) Naqshlarning ilmiy tasnifi (geometrik, islamiy, zoologik, epigrafik va boshqalar);
Vaqt	3 hafta
Kutilgan natija	Naqshlar lug'ati (25+ termin) + tasniflash jadvali + vektorial chizmalar + 1500 so'zlik tadqiqot. Baholash: lug'at sifati (25%), tasnif aniqligi (30%), chizmalar (25%), tarixiy tahlil (20%)

Topshiriq № 2: O'zbek me'morchilik obidalari va hunarmandchilik sintezi (Arxitektura obidalari va naqshchilikning bog'liqligi)	
Topshiriq turi	Maydon tadqiqoti + tahliliy hisobot (Guruh, 4-5 talaba)
Maqsad	Talabalarda me'morchilik, o'ymakorlik, naqqoshlik va ganchkorlik san'atlarining o'zaro bog'liqligini analitik tushunish va hujjatlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish
Topshiriq mazmuni	Guruh shahridagi yoki yaqin atrofdagi tarixiy me'moriy obidani (masjid, madrasa, sardoba, karvonsaroy yoki boshqa) tanlaydi va uni quyidagi yo'nalishlarda tadqiq qiladi: (1) Obida tarixiy ma'lumotlari; (2) Ishlatiladigan hunarmandchilik turlari va ularning joylashuvi (foto-xarita bilan); Guruh maket yoki 3D vizualizatsiya yaratishga harakat qiladi.
Vaqt	4 hafta + himoya
Kutilgan natija	Foto-hujjat (30+ rasm) + tahliliy hisobot (2000 so'z) + xarita + 15 daqiqalik taqdimot. Baholash: ma'lumot to'liqligi (25%), tahlil sifati (35%), vizualizatsiya (20%), taqdimot (20%)

Topshiriq № 3: An'anaviy texnikada original naqsh loyihasini bajarish (Amaliy naqsh yaratish)	
Topshiriq turi	Amaliy ijodiy topshiriq (Individual)
Maqsad	Talabalar yog'och o'ymakorligi yoki naqqoshlik texnikasi bo'yicha amaliy ko'nikmalarni egallaydi va original naqsh loyihasini mustaqil bajaradi
Topshiriq mazmuni	Talaba yog'och o'ymakorligi (chuqur o'ymakorlik, kontur o'ymakorlik, yoki geometrik o'ymakorlik) yoki naqqoshlik (ganchkor, mural) texnikalaridan birini tanlaydi va quyidagi bosqichlarni bajaradi: (1) Tanlangan ustaning ijodiy uslubini o'rganish (kamida 1 ta mahalliy usta bilan suhbat); (2) Original kompozitsiya eskizini ishlab chiqish (A4 formatda); (3) Ishlash uchun tayyorlov (material tanlash, asbob hozirlash);
Vaqt	5 hafta
Kutilgan natija	Tayyor naqsh namunasi + eskiz + foto-kundalik + 300 so'zlik refleksiya. Baholash: texnik sifat (35%), kompozitsiya (30%), an'anaga sadoqat (20%), refleksiya (15%)

MAVZUGA DOIR TESTLAR

1. Yog'och o'ymakorligi san'ati nimani anglatadi?

- A) Yog'ochga naqsh va bezaklarni o'yib ishlash san'ati
- B) Yog'ochni bo'yash san'ati
- C) Yog'ochni kesish texnologiyasi
- D) Yog'ochdan buyum yasashning oddiy usuli

2. Naqqoshlik san'atining asosiy vazifasi nima?

- A) Inshoot va buyumlarni bezash uchun naqshlar yaratish
- B) Faqat rang tanlash
- C) Qurilish materiallarini ishlab chiqish
- D) Binolarni loyihalash

3. Me'morchilik san'ati nimani o'rganadi?

- A) Binolarni loyihalash va qurish san'ati
- B) Faqat uy jihozlarini yasash
- C) Ranglar uyg'unligini o'rganish
- D) Matolarni bezash

4. Yog'och o'ymakorligida ko'p qo'llaniladigan asbob qaysi?

- A) Iskana
- B) Bolg'a
- C) Qaychi
- D) Cho'tka

5. Naqqoshlikda ko'p uchraydigan naqsh turlaridan biri qaysi?

- A) Islimiy naqsh
- B) Mexanik naqsh
- C) Texnik naqsh
- D) Sun'iy naqsh

6. O'zbek me'morchiligida bezak sifatida keng qo'llaniladigan san'at turi qaysi?

- A) Naqqoshlik va o'ymakorlik
- B) Tikuvchilik
- C) Haykaltaroshlik
- D) Metall quyish

GLOSSARIY

№	Atama	Ta'rifi va manbasi
1	Yog'och o'ymakorligi	Xalq amaliy bezak san'atining qadimiy turlaridan biri. Yog'ochga turli asboblarda yordamida naqsh o'yib bezak yaratish san'ati. Tosh o'ymakorligi, suyak o'ymakorligidan keyin sekin-astalik bilan o'z rivojini topgan. Eshiklar, ustunlar, beshik, musiqiy asboblarda, idish-tovoqlar va boshqa buyumlar naqshlar bilan bezatilgan.
2	O'ymakorlik maktablari	O'zbekistonda yog'och o'ymakorlik va naqqoshlik maktablarini asosan Toshkent, Farg'ona, Buxoro, Samarqand va Xiva maktablari tashkil etadi. Har bir maktabning texnik, uslubiy va kompozitsion tomonlarida o'xshashliklar bilan birga farqli tomonlari ham mavjud.

3	Pargori uslubi	Toshkent yog‘och o‘ymakorligida keng tarqalgan uslub. “Pargor” so‘zi sirkulda chizilgan degan ma‘noni anglatadi. Doyra yoki aylana ko‘rinishidagi naqsh gullarni “pargoriy” deb nomlashadi. Usta S.Xo‘jayev ijodida bu uslub o‘zining yuqori cho‘qqilariga erishgan.
4	Islimiy naqsh	O‘simlik motivlariga asoslangan naqsh turi. Gul, barg, poya, g‘uncha tasvirlari asosida yaratiladi. Yog‘och o‘ymakorligi va naqqoshlikning eng keng tarqalgan bezak elementi. Har bir mintaqaning o‘ziga xos islamiy naqsh uslubi mavjud.
5	Girih naqsh	Geometrik shakllarning o‘zaro kesishishi va takrorlanishidan hosil bo‘ladigan murakkab naqsh turi. Matematik aniqlikka asoslangan. Yog‘och o‘ymakorligi, naqqoshlik va me‘morchilikda keng qo‘llaniladi.
6	Yog‘och o‘yish asboblari	Yog‘och o‘ymakorligida ishlatiladigan asosiy asboblari: iskana (turli shakl va o‘lchamdagi o‘yish pichog‘i), arra (yog‘ochni kesish), randa (yuzani tekislash), juvoz (o‘lchash), sirkul (aylana chizish), qalam va chizg‘ich (naqsh chizish), bolg‘a va zubila. Har bir asbob maxsus maqsadda ishlatiladi.
7	Iskana	Yog‘och o‘ymakorligining asosiy asboblardan biri – turli shakl va o‘lchamdagi maxsus o‘yish pichog‘i. Tekis, egri, uchburchak, yarimmaylsimon shakllari mavjud. Usta naqshning turiga qarab tegishli iskanani tanlaydi.
8	Yog‘ochga naqsh solish texnologiyasi	Yog‘ochga naqsh solish jarayoni bir necha bosqichdan iborat: yog‘ochni tanlash va tayyorlash, naqsh chizmasini yaratish, naqshni yog‘ochga ko‘chirish, o‘yish (o‘ymakorlik), yuzani silliqlash va pardoqlash. Har bir bosqich maxsus asbob va ko‘nikmalarni talab qiladi.
9	Vassa	Naqqoshlikda ishlatiladigan yassi, yupqa chizma taxtachasi. Devor va shiftlarga o‘rnatiladi. Vassaga naqsh solib, bo‘yab me‘moriy obidalarni bezash usuli qadimdan qo‘llaniladi.
10	Buta naqshi	Farg‘ona naqqoshlik maktabida keng o‘rin berilgan naqsh turi. Yog‘och o‘ymakorligi va naqqoshlik kompozitsiyalarida guldastalar bilan birga ishlatilib, yaxlit va ochiq naqsh hosil qiladi.
11	Naqqoshlik	Me‘morchilikda keng tarqalgan bezak san‘ati. Bino devor, shift va ustunlariga bo‘yoqlar bilan naqsh solish san‘ati. Samarqanddagi Tilaqori madrasasi (XVI asr), Xiva me‘moriy obidalari va boshqa ko‘plab inshootlar naqqoshlik bilan bezatilgan.
12	Naqqoshlik maktablari	O‘zbekistonda Toshkent, Buxoro, Samarqand, Xorazm, Farg‘ona naqqoshlik maktablari shakllangan. Har bir maktab naqshlar tizimi va kompozitsiya tasvirlanishi bilan farqlanadi. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida ustalar turli shaharlarga borib ishlashgan, natijada maktablar o‘zaro ta‘sir ko‘rsatgan.
13	Naqqoshlikda bo‘yoqlar	Naqqoshlikda tabiiy mineral va o‘simlik bo‘yoqlari qo‘llanilgan: lojuvar (ko‘k), zarafshon (oltin), qizil, yashil, oq va boshqalar. Ranglar garchi kam ishlatilsa-da, o‘ziga xos ko‘rkamlikka ega. Hozirda sun‘iy bo‘yoqlar ham ishlatilmoqda.
14	Naqsh solish texnologiyasi	Naqqoshlikda naqsh solish jarayoni: dastlab naqqosh (chizmakash) naqsh chizmasini tayyorlaydi, so‘ng chizma devor yoki vassaga ko‘chiriladi, bo‘yoqlar bilan to‘ldiriladi va pardoqlanadi. Chizmakashlar amaliy bezak san‘atining turli sohalariga chizmalar tayyorlagan.

15	Xiva yog‘och o‘ymakorligi	Xiva maktabi yog‘och o‘ymakorligida o‘ziga xos uslubga ega. Eshiklar, ustunlar va boshqa me‘moriy elementlarga murakkab naqshlar solingan. Qoraqalpoq o‘ymakorligida ham Xiva naqshlariga o‘xshash gulsapsar va lolalar tasvirlangan.
16	Ganch o‘ymakorligi	Ganch (gips) materialiga naqsh o‘yish san‘ati. Yog‘och o‘ymakorligi va naqqoshlik bilan yaqin bog‘liq. Bino ichki bezaklarida, devor va shiftlarda keng qo‘llaniladi. Maxsus ganch o‘ymakorligi asboblari ishlatiladi.
17	Kandakorlik	Metall buyumlar (mis, bronza) yuzasiga naqsh o‘yish san‘ati. Yog‘och o‘ymakorligiga yaqin texnologiya. Qo‘qon, Buxoro, Toshkent, Xorazm kandakorlik maktablari mashhur. Har bir maktabning o‘ziga xos naqsh uslubi mavjud.
18	Hoshiya (naqshda)	Yog‘och o‘ymakorligi va naqqoshlik kompozitsiyasida asosiy naqsh atrofini o‘rab turgan bezak chizig‘i. Hoshiya buyumning chegarasini belgilaydi va umumiy kompozitsiyani yakunlaydi.
19	Me‘moriy bezak san‘ati	Bino va inshootlarni naqqoshlik, yog‘och o‘ymakorligi, ganch o‘ymakorligi va kandakorlik yordamida bezash san‘ati. O‘zbekistondagi Registon, Tilaqori madrasasi, Xiva Ichan-qal‘a va boshqa obidalarda bu san‘at yuqori darajada namoyon bo‘lgan.
20	O‘lchov asboblari (o‘ymakorlikda)	Yog‘och o‘ymakorligida ishlatiladigan o‘lchov asboblari: sirkul (aylana va yoy chizish), chizg‘ich, ugolnik (burchak o‘lchash), shtangentsirkul (qalinlik o‘lchash), qalam, sabak va andaza (shablon). To‘g‘ri o‘lchash naqsh sifatini belgilaydi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Qodirov B. O‘zbek xalq amaliy san‘ati tarixi. – T.: O‘zbekiston, 2004.
2. Rahimov S. Yog‘och o‘ymakorligi: Texnika va badiiy jihatlar. – Samarqand, 2018.
3. Shoyoqubov Sh.K. O‘zbek xalq amaliy-bezak san‘ati. – T., 2009.
4. Xakimov A. O‘zbekiston hunarmandchiligi durdonalari. – T.: O‘zME NMIU, 2019.
5. Yusupova M. O‘zbek milliy san‘atida naqsh va ramzlar. – Buxoro, 2020.
6. Abdullayev T. Hunarmandchilik: O‘tmish va bugun. – T.: Yangi asr avlodi, 2012.
7. BuxDU: Amaliy bezak san‘ati o‘quv qo‘llanmasi (1-qism).
8. Cyberleninka.ru: Naqqoshlik va yog‘och o‘ymakorligi san‘atining rivojlanishi (Baratboyev B.M.).

REJA:

1. Ganchkorlik san'atining tarixiy rivojlanishi.
2. Ganchkorlik maktablari va uning namoyondalari.
3. Ganch o'ymakorlik turlari.

Tayanch so'z iboralari: *Ganchkorlik, oq relief naqshlar, geometrik kompozitsiyalar, o'simlik va geometrik bezaklar, ganch qotishmasi, Shirach - ganch o'ymakorligi, skalpel, iskana, shuturlardan, pux qalam, ishqor, qalamtoq, morpech qalam, qalam pilta qalam, patak binni, nova, qalakmi shundorta, sharafa qalam, mol bergi.*

Ganchkorlik san'atining tarixiy rivojlanishi.

Ganchkorlik san'ati tarixi va rivojlanishi. Ganchkorlik qadimiy san'at turlaridan biri bo'lib, o'z aksi husn-jamolini dunyo me'morchiligida, shu jumladan, O'rta Osiyo, Eron, Turkiya, Arabiston, Afg'oniston va boshqa sharq mamlakatlarida me'morchiligida namoyon etib kelmoqda. Ayniqsa O'rta Osiyoda, yaratilgan asarlar o'ziga xos badiiyligi, kompozitsiyasi va ishlanish uslubi bilan farq qiladi. Hozirgi kunda ganch serquyosh, O'zbekistonimizda ardoqlanib, avaylab muxofaza qilinayotgan ko'pgina yodgorlik obidalariga ko'rkamlik, go'zallik baxsh etib turibdi. U Samarqand, Buxoro, Toshkent, Qo'qon, Marg'ilon, Xiva, SHaxrisabz va boshqa shaharlardan tarixiy obidalarni qurish va bezatishda ishlatiladi.

Ganch qorishmasi yangiligida oson kesiladi. Undan hohlagancha shakllarni o'yish, yasash mumkin, lekin qotgandan so'ng qattiq toshga o'xshab qoladi. Ustalarimiz ganchning bu ajoyib xususiyatidan qadimdan foydalanib kelganlar. SHu tariqa hoz'irgacha bu hunar avloddan-avlodga o'tib, tarixiy an'ana sifatida rivojlanib kelmoqda.

Ganchkorlik – san'atimiz faxri, beqiyos va bebaho xazina. Hech shubhasiz uni chuqur o'rganish miliy va amaliy ahamiyatga egadir. Ganch o'ymakorligi san'ati asarlar davomida o'ziga xos uslub bilan rivojlanib kelmoqda. Bu san'atning eng

qadimiy, oʻrta asrlardagi va XX asrdagi rivojlanishni koʻzda kechirib, oʻrganib chiqsak bu davrlardagi ganch oʻymakorligi bir-biridan mutloqo farq qiladi. Qadimgi ganch oʻymakorligi xajmiy boʻlib, realistik tasvirlar asosida ishlangan, ularda koʻpinsha odamlar, hayvonlar, qushlar tasviri ishlatilgan. Eramizning 1-asrlaridayoq kishilar ganchni ajoyib xususiyatga ega ekanligini bilib, qalʼalar, karvonsaroylar va boshqa joylarni bezay boshlaganlar. Boʻlib oʻtgan janglar oqibatida ular vayronalarga aylanib, faqat qoldiqlari saqlanib qolgan. 3-asrda tuproqqalʼaning serhasham saroy mehmonhonalari oʻyma ganch bilan bezatilgan. Brcha boyliklar madaniy, arxetektura sanʼat yodgorlilari xalq mulki hisoblanadi.

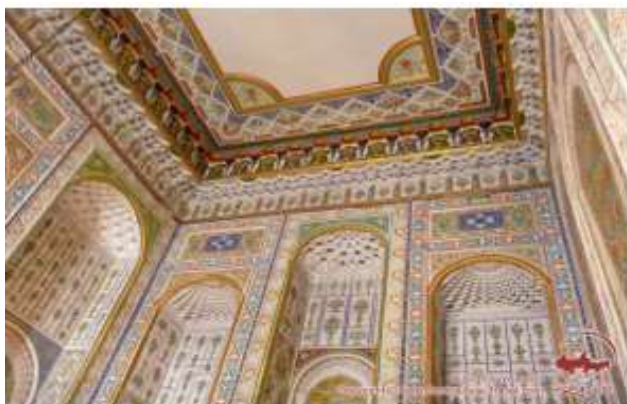
Ganch oʻymakorligi turlari hamda meʼmorchilikda qoʻllanishi. Har qanday binoni bezashda avval uning tuzʼilishiga mos rang, oʻymakorlik turini tanlash, qoʻllash oʻz-oʻzidan muhim ahamiyatga ega. Kichik xonaga tekis oʻymakor va unga mos tushgan pardoz turi, katta mexmonxonalarga (zʼallarga) esa yirik yoyma va oʻziga xos ganch oʻymakorligi qoʻllaniladi.

Ganch oʻymakorligi, yirik oʻyma, chuqur ***Rasm. Ganch ishidan naʼmuna*** oʻyma, yassi oʻyma, shizma pardoz, panjarasimon oʻyma zanjiri, xajmli oʻyma turlaridan iborat. Bundan tashkari, ganch oʻymakorlik turlari zaminli va zaminsiz oʻymalarga boʻlinadi.

Zaminli oʻyma – yirik oʻyma binolarning fasadlari (tashqi tomoni) ni va katta mexmonxonalarni bezatishda qoʻllaniladi. Oʻyma relʼefining chuqurligi 2-3 sm boʻladi. Oʻyma zalning butun yuzʼasini 15-30 % ni egallaydi. Oʻyma qora fonda oppoq, faqat soyasi qop-qora yaxlit boʻlib koʻrinadi. Yirik oʻyma namunalari qadimdan ishlangan boʻlib, Termizʼ (9-10 asr), Samarqand (10 asr) shaharlaridagi obidalar misol boʻladi. Ganchkorlikda hajmli oʻyma, barelʼefli haykalsimon, qubba, qosh va boshqalar ishlatiladi. Boʻlar hajm oʻymalar deyiladi.

Ularni o'yib ishlanadi. Eng ko'p qo'llanadigan o'yma yassi o'ymadir. U inter'erda ko'p qo'llaniladi. Albatta katta bo'lmagan xonalarda o'yma chuqurligi 1-1.5 sm bo'lib, unga har xil pardoiz turlari beriladi. O'yma naqshning zaminini umumiy yuzaning 30-40 % ni egallaydi. Unga joyiga moslab pax, shoka, lula, tabaqa pardoiz beriladi. Qirma pardoiz X asrlardan boshlab ishlangan. U Buxoro va Samarqand shaharlarida 17-asrda juda keng qo'llanilgan. O'yma zaminini ko'zgu tashkil qilgan ganch o'ymakorligining oynavandlik turini 19-asrda buxorolik SHirin Murodov yaratgan. U birinchi bo'lib Buxoro xoni Ahadxonning "oq uy"ini bezashda 1913-1914 yillarda qo'llagan. O'ymakorlikning bu turi oz mehnat qilib, yuqori samaradorlikka erishish bilan ajralib turadi. Ganch o'ymakorligi o'ymani yanada badiiy va ko'rkam bo'lishi uchun o'yma zaminini rangli bo'ladi. O'yma zaminga rang berishni ikki yo'li bor: 1.Ganch suvoq ustida 2-5 mm gacha qalinlikda rangli ganch bilan tezda suvaladi va pardoizlanadi. 2.Bo'rtma (rel'ef) o'yilgandan so'ng elim bo'yoq yoki moy bo'yoq bilan zaminini mo'yqalamda bo'yab chiqiladi. O'ymani rangli bo'yoqlarda bo'yash ayniqsa 19-asrda juda keng tarqalgan.

45-Rasm. Ganchdan qilingan ishlar na'munalari

Panjasimon o'yma - binolardagi tokcha va tuynuklarni pardozlashda va qandillar tayyorlashda qo'laniladi. Bunda o'ymaning boshqa turlaridan farq qilib, o'yilayotgan ganch taxtaning 2-tomonini teshib o'yib, o'ziga xos pardoz turi beriladi. Nozik va nafis ganch o'ymakorligi namunalari me'morchilik taraqqiyotining o'ziga xos xususiyatlarini kursatuvchi badiiy vositalardan biridir. Ganchdan o'yib ishlangan o'yma turlari ko'p bo'lib mohir o'ymakor ustalar ulardan foydalanib mo'jizalar yaratib kelganlar. Ular binolarning tashqi, ayniqsa, ichki qisimlarini nafis ganch o'ymakorligi bilan bezab, kishilarga nafosat, zavq baxsh etganlar. Ganch o'ymakorligida ishlatiladigan materanllar, asbob-uskunalar, moslamalar, tasvir hosil qilish ishlari.

Qadimiy obidalarining va undagi bez'aklarning umri boqiyliigi shundaki, juda qadimdan ota-bobolarimiz' yuqori sifatli, g'oyat chidamli hamda davr sinovlaridan o'tgan qurilish materiallaridan keng foydalanib kelganlar. SHunday maxalliy materialldan yog'och, ganch tuproq va boshqalar. Bo'lardan foydalanish sir-asrorlarini yaxshi bilganlar. Shuning uchun asrlar osha binolar o'z jilvasini yo'qotmay turibdi.

Ganch - mahalliy qurilish materiali, uning ko'rinishi sarg'ish oq bo'ladi. Tez ganch – tez qotuvchi qotishma bo'lib , ganchkorlikda ravoq bog'lashda, suvoq qilishda ishlatiladi. Soxta ganch qorilgandan so'ng 30 daqiqa atrofida qotmay turadi.

Xavoda - gul o'yishga mo'ljallab ma'lum qadar kuchi kamaytirib qorilgan ganch.

Gips -oq, rangsiz' shafof, qiz'il qoramtil yoki qora rangdagi mineral.

Shirach - ganch o'ymakorligida va g'isht bilan terishda qadimda foydalanib, kelingan. Har bir soha ustalarining o'ziga xos sabablari bor. Ganch o'ymakorligi to'g'ri, uchburchak chiz'malar, pargor (sirkul), yumshoq, qattiq oddiy qalamlar, oq, ko'k oshirg'ichlar, plastmasasa, sirli tog'ora, blak (ganch blakdir), mayin latta (ganch yuzasini saqlash uchun), qayroq tosh, 4 ta reykali ramka va boshqalar ishlatiladi.

Ganch o'yish uchun ustalar 17 tadan ortiq asbob ishlatganlar. Bulardan skalpel, iskana, shuturlardan, pux qalam, ishqor, qalamtoq, morpech qalam, qalam

pilta qalam, patak binni, nova, qalakmi shundorta, lo‘laksh, sharafa qalam, mol bergi.

2. Ganchkorlik maktablari va uning namoyondalari.

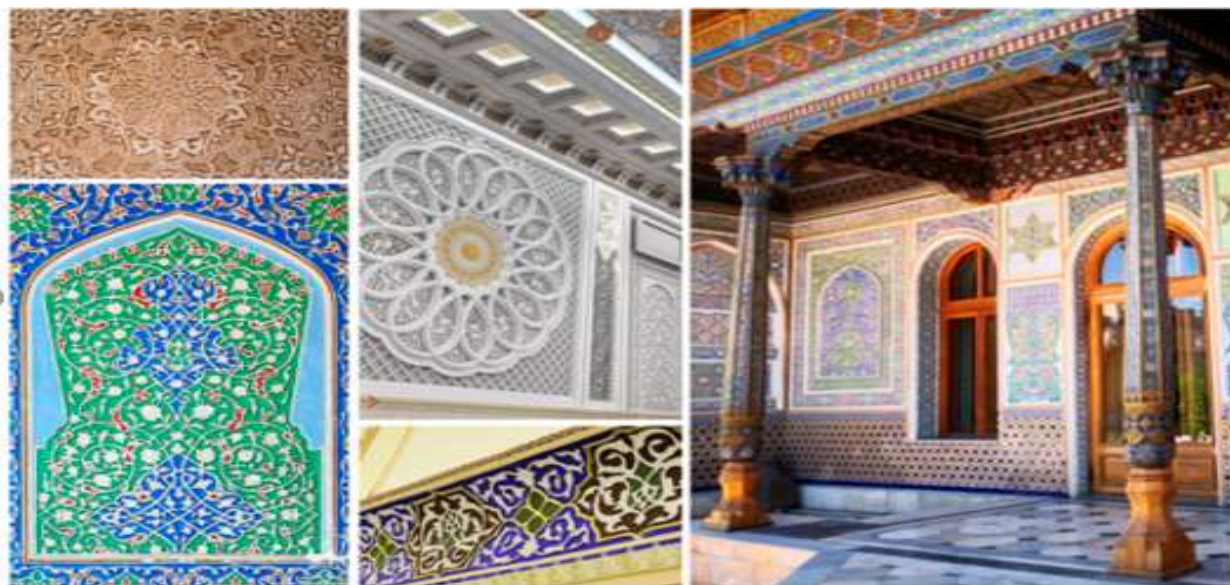
Ganchkorlik qadimiy san‘at turlaridan biri bo‘lib, o‘z aksini dunyo me‘morchiligida, jumladan, O‘rta Osiyo, Eron, Turkiya, Arabiston va boshqa Sharq me‘morchiligida namoyon etib kelmoqda. Ayniqsa, O‘rta Osiyoda yaratilgan asarlar o‘ziga xos badiiyligi, kompozitsiyasi ishlanish uslubi bilan farq qiladi. Xozirgi kunda ganch serquyosh O‘zbekistonimizda ardoqlanib va avaylab muxofaza qilinayotgan ko‘pgina yodgorlik obidalariga ko‘rkamlik, go‘zallik baxsh etib turibdi. U Samarqand, Buxoro, Toshkent, Qo‘qon, Farg‘ona, Xiva, Shaxrisabz va boshqa shaxarlardagi tarixiy obidalarni ko‘rish va bezatishda ishlatilgan. Ganch o‘ymakorlik san‘ati asrlar davomida o‘ziga xos uslub bilan rivojlanib keldi. Bu san‘atning eng qadimgi, O‘rta asrlardagi va XX asrdagi rivojlanishini ko‘zdan kechirib, o‘rganib chiqsak, bu davrlardagi ganch o‘ymakorligi bir-biridan ancha farq qiladi. Qadimgi ganch o‘ymakorligi xajmiy bo‘lib realistik tasvirlar asosida ishlangan. Ularda ko‘pincha odamlar, hayvonlar, qushlar tasviri ishlatilgan. Eramizning birinchi asrlaridayoq kishilar ganchni ajoyib xususiyatga ega ekanligini bilib, qal’alar, karvonsaroy va boshqa joylarni bezay boshlaganlar. Bo‘lib o‘tgan janglar oqibatida ular vayronaga aylanib, faqat qoldiqlari saqlanib qolgan.

III asrda Tuproq qal’aning serxasham saroy mehmonxonalari o‘yma ganch bilan bezatilgan. Varaxshadagi topilmalardan VI-VIII asrlardagi Buxoro Saroyi qoldiqlardan namunalar topilgan. Bu topilmalarda qushlar, hayvonlar, baliqlarni, o‘simliksimon va geometric shakllarning o‘yma namunalarini ko‘rish mumkin. X-XI asrlarda naqqoshlik, yog‘och va ganch o‘ymakorligi yanada rivojlandi. Murakkab abstrakt tasvirni aks ettiradigan naqshlar paydo bo‘ldi. Ganch o‘ymakorligi ishlari uyning ichki va namgarchilik tegmaydigan tashqi qismida ham qo‘llaniladi. Termiz maqbaralaridagi ganch o‘ymakorlik san‘ati o‘sha davrining yuqori cho‘qqisi desa bo‘ladi. XII asrda mukarnaslar hosil bo‘ldi. Ko‘pgina binolarda qo‘llanila boshladi. XIII asrda ganchkorlik san‘ati yanada yuksaldi. Bunga Afrosiyobda topilgan ajoyib ganch o‘ymakorli g‘ishtlari misol bo‘la oladi. XIV-

XVII asrlarda ham binolarning ichki qismlarini bezatishda ganchkorlik san'atidan foydalanilgan. Ganchkorlikning gullab-yashnagan, davri XVIII asrning oxiri XIX asrning boshlari bo'ldi. XIX asrning boshlarida buyuk ganch o'ymakorlaridan Abduraxim Xayotov, Usta Murod, Usta Fuzayl, Usta Nosir, Usta Xoji Xafiz, Usta Nasrulloboy, Usta Azim, Usta Omonullo, Usta Gofir, Usta Ibroxim, Uqta Sarvi, Usta Abdufattox va boshqalar faoliyat ko'rsatdilar. XX asr boshlaridagi ishlarda o'yma Rel'efi juda mayin uslub texnikasi paydo bo'ldi. Rangli ganchlar, bo'yoqlar, naqsh va tasvirlar qo'llanila boshladi. 1913-1914 yillarda Buxoroda Amir Axadxon tomonidan Sitorai Moxi Xosa qurildi. Ganch o'ymakorligi bilan bezatildi. Ayniqsa, Oq uy (mexmonxonani) o'sha davrdagi ganch o'ymakorligining ajoyib namunasi desa bo'ladi. Bunda oyna zaminida ganch o'ymakorligi bajarilgan. U o'zining nozikligi jimjimador qilib bezatilishi bilan ajralib turadi. Mazkur saroyning bezak ishlarini Usta Shirin bajargan. U o'sha davrda eng ko'zga ko'ringan ganchkor ustalardan edi. 1918-1920 yillarda xunarmandlar komiteti Toshkentda o'lkashunoslik hunarmandlar tashkiloti, o'quv namunaviy ustaxonalar va xunarmandlik ishlari bo'yicha muzey tashkil etiladi.

O'zbekiston xunarmandlari o'z ishlari bilan 1937 yilda Parijda "San'at va texnika xozirgi kunda" degan ko'rgazmalarda ikkita "Grant pri", ikkita kumush medal va bitta oltin medal bilan mukofotlandilar. 1947 yili Toshkentda me'mor A. Muxamedshin boshchiligida Kurant binosi qurildi. Bu binoni bezashda Usta Shirin Murodov ganchkorlik san'atining ajoyib na'munalari bilan bezatdi. O'zbekiston me'morchiligida katta xazina bo'lib qo'shilgan O'zbekiston Davlat opera va balet katta teatri 1947 yili akademik arxitektori Aleksey Shusevning loyixasi va rahbarligi ostida qurib bitkazildi. Shusev O'zbekiston viloyatlaridagi ganchkor ustalarni bir joyga yig'ib, ular oldiga ikki muxim masalani: teatrning zallarini har bir viloyatning o'ziga xos milliy uslubi asosida bezash, ikkinchisi - bezalgan xona teatrning arxitektura badiiy obraziga mos tushishi kerakligi haqidagi masalani qo'yadi. Buning natijasida teatrning Xiva, Termiz zallari qadimda ishlatilgan ganchkorlik uslubida ishlandi. Buxoro, Fargona va Samarkand zallari esa zamonaviy Xalq an'anasiga mos bo'lgan o'ymakorligi bilan bezatildi.

O'zbekistonda o'ziga xos ganchkorlik maktablari mavjud. Shulardan biri Xorazm ganchkorlik maktabidir. Xorazm me'morchiligida geometrik Naqshlarga

46-rasm. Devor va ustunlarga ishlangan ganch.

keng o'rin berilgan bo'lib, ular boshqa viloyatlarga qaraganda o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, o'simliksimon Naqshlar spiral shaklda aylanma xarakatchanligi, dinamikligi bilan farqlanadi. Islimiy Naqshlar quyidagicha yaxlit turunj, madoxil, qalampir, bodomga o'xshash tanob shakllarining takrorlanishidan xosil bo'ladi. Ba'zi xollarda turunj, madoxili tanoblar o'rniga yulduzsimon girixlar xam ishlatiladi. Islimiy Naqshlarda novda ko'p ishlatilib, margula, barg, shkufta, oygul, no'xat gul, kurtak va g'unchalar ko'p qo'llaniladi. Xiva ganchkorligida eng xarakterli tomonlaridan yana biri Naqshlarning erkin va xarakatchanligi, jo'shqinligidir. Shuning uchun bu maktab naqqosh ustalari ko'p xollarda ko'k va yashil rang bilan ishlangan. Ro'zimet Masharipov, Karimbergan Raximov, Karimbergan Polvonov, Yusuf Xudoyberganov, Bekjon Yoqubov, Odamboy Bobojonov, Odamboy Yokubov kabilar Xorazm ganchkorlik maktab namoyondalaridandir.

3. Ganch o'ymakorlik turlari.

Ganch o'ymakorlik san'ati o'zbek xalq amaliy bezak san'atining eng nafis va murakkab yo'nalishlaridan biri bo'lib, u asosan me'morchilik bilan uzviy bog'liq holda rivojlangan. Ganch — tabiiy gips asosidagi material bo'lib, unga ishlov berish osonligi, tez qotishi va silliq yuzaga ega bo'lishi sababli qadimdan binolarni

bezashda keng qo'llanilgan. Ayniqsa, masjid, madrasa, saroy va tarixiy inshootlarning ichki bezaklarida ganch o'ymakorligi san'ati yuksak darajada namoyon bo'ladi. Ganch o'ymakorlik san'atida o'yma turlari ishlov berish usuli, naqshning chuqurligi va badiiy ifodasi bilan bir-biridan farqlanadi. Ushbu turlar ustalarning mahorati, ishlatiladigan asbob-uskunalar va kompozitsion yechimlarga qarab shakllanadi. Eng sodda va keng tarqalgan turlardan biri yassi o'yma hisoblanadi. Bu usulda naqshlar yuzaga sayoz tarzda tushiriladi va ular fon bilan deyarli bir tekisda joylashadi. Yassi o'yma bezaklar nafisligi va soddaligi bilan ajralib turadi hamda ko'proq katta yuzalarni bezashda qo'llaniladi. Yarim chuqur o'yma turi esa yassi o'ymaga nisbatan murakkabroq bo'lib, bunda naqsh elementlari biroz chuqurroq kesiladi. Natijada yorug'lik va soya o'rtasidagi kontrast kuchayib, bezak yanada jonli ko'rinadi. Bu tur ko'pincha murakkab naqsh kompozitsiyalarini yaratishda ishlatiladi.

Chuqur o'yma ganch o'ymakorligining eng murakkab va mehnat talab qiluvchi turi sanaladi. Unda naqshlar ancha chuqur kesilib, uch o'lchamli ko'rinish hosil qilinadi. Bu turdagi o'ymalar ko'pincha ustunlar, mehrob, peshtoq va boshqa muhim me'moriy elementlarda qo'llanadi. Chuqur o'ymada ustaning aniqligi va tajribasi katta ahamiyat kasb etadi. Ajratma yoki teshma o'yma turi ham o'ziga xos bo'lib, bunda naqsh elementlari to'liq kesib olinadi va natijada panjara yoki to'rga o'xshash shakl hosil bo'ladi. Bunday o'ymalar ko'pincha deraza panjaralari, pardevorlar va bezakli to'siqlarda qo'llaniladi. Ular nafaqat estetik, balki amaliy vazifani ham bajaradi, ya'ni yorug'lik va havo o'tishini ta'minlaydi. Qalqib chiqqan o'yma turi esa naqsh elementlarining asosiy yuzadan yuqoriga ko'tarilib turishi bilan xarakterlanadi. Bu usulda ishlangan bezaklar yanada hajmli va ta'sirchan ko'rinadi. Ayniqsa, tantanavor binolar ichki bezagida ushbu turdan keng foydalaniladi. Ganch o'ymakorligida naqshlar asosan ikki katta guruhga ajratiladi: islamiy va girih naqshlar. Islamiy naqshlar o'simliksimon, egri va yumaloq chiziqlardan tashkil topgan bo'lib, ular tabiat go'zalligini ifodalaydi. Girih naqshlar esa aniq geometrik shakllar asosida qurilib, murakkab kompozitsion tizimni hosil qiladi. Har ikkala

naqsh turi ganch o'ymakorlikda uyg'un holda qo'llanilib, bezaklarning badiiy qiymatini oshiradi.

Ganch o'ymakorlik jarayoni bir necha bosqichlardan iborat: avvalo yuzani tayyorlash, keyin naqshni chizish, so'ngra o'yish va yakuniy pardozlash ishlari bajariladi. Har bir bosqichda ustadan yuqori darajadagi aniqlik va sabr-toqat talab etiladi. Ayniqsa, murakkab o'yma turlarida xatoga yo'l qo'yish butun kompozitsiyaning buzilishiga olib kelishi mumkin. Bugungi kunda ganch o'ymakorlik san'ati an'anaviy shakllarini saqlagan holda zamonaviy dizayn bilan uyg'unlashib bormoqda. Interyer bezagida, zamonaviy binolar, mehmonxonalar va madaniyat markazlarida ganch o'ymakorligining turli ko'rinishlaridan foydalanish kengaymoqda. Bu esa milliy san'atni rivojlantirish, uni asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yetkazishda muhim omil hisoblanadi. Umuman olganda, ganch o'ymakorlik san'ati turlari xalqning boy madaniy merosi, estetik didi va badiiy tafakkurini aks ettiruvchi muhim san'at sohasi bo'lib, uni chuqur o'rganish oliy ta'lim talabalari uchun katta ahamiyatga ega.

Mustahkamlash uchun savollar

Ganchkorlik
haqida umumiy
ma'lumot

№	Savollar	№	Savollar
1	Ganch o'ymakorligi san'atining kelib chiqish tarixi va rivojlanish bosqichlarini izohlang.	7	Ganch o'ymakorligida ishlatiladigan naqsh kompozitsiyasi qanday yaratiladi?
2	Ganch materialining tarkibi va uning xossalari haqida tushuncha bering.	8	O'zbekiston me'morchiligida ganch o'ymakorligining o'rni va ahamiyatini tushuntiring.
3	Ganch o'ymakorligida qo'llaniladigan asosiy asbob-uskunalarini sanab bering.	9	Mashhur ganch o'ymakorligi namunalari va ularning joylashgan obidalarini aytib bering.
4	Ganch o'ymakorligi naqshlarining turlari va ularning o'ziga xos xususiyatlarini tushuntiring.	10	Ganch o'ymakorligida xavfsizlik texnikasi qoidalarini izohlang.
5	Islimiy va girih naqshlarining farqli jihatlarini tahlil qiling.	11	Zamonaviy interyer dizaynida ganch o'ymakorligidan foydalanish imkoniyatlarini baholang.
6	Ganch o'ymakorligi jarayonining bosqichlarini ketma-ketlikda bayon eting.	12	Ganch o'ymakorligi san'atini rivojlantirish va saqlab qolish yo'llari haqida fikr bildiring.

Mavzuga doir topshiriqlar

1. Topshiriq № 1: Ganch o'ymakorligining texnologik jarayoni va materiallar tahlili (Ganchkorlik texnologiyasini tadqiq etish)	
Topshiriq turi	Ilmiy-texnik tadqiqot (Individual)
Maqsad	Talabalarda ganchkorlik san'atining texnologik asoslari, ganch tarkibi va sifat ko'rsatkichlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish qobiliyatini shakllantirish
Topshiriq mazmuni	Talaba O'zbekistondagi ganch o'ymakorligining texnologik jarayonini chuqur o'rganadi. Tadqiqot yo'nalishlari: (1) Ganch mineral sifatida — kimyoviy tarkibi, qazib olish joylari, O'zbekistondagi zahiralari; (2) Ganchni tayyorlash texnologiyasi — kuydirish harorati, maydalash, ulashish nisbati; (3) Ganch turlari va sifat ko'rsatkichlari (oq ganch, sariq ganch va boshqalar); (4) Zamonaviy analoglari va an'anaviy ganchning afzalliklari; (5) Ekologik va mehnat xavfsizligi masalalari; (6) Ishlash texnikasi — qoliplashtirish, o'ymakorlik, bo'yash. Tadqiqot 1500-2000 so'zda rasmiylashtiriladi.
Vaqt	2 hafta
Kutilgan natija	Ilmiy tadqiqot hisoboti (1500-2000 so'z) + jadvallar + rasmlar. Baholash: ilmiy chuqurlik (35%), texnologik tahlil (35%), rasmiylashtirish (15%), manbalar (15%)

Topshiriq № 2: O'zbekiston ganchkorlik maktablarini taqqoslash va usta portretlari	
Topshiriq turi	Qiyosiy tadqiqot + multimedia loyiha (Guruh, 3-4 talaba)
Maqsad	Talabalarda O'zbek ganchkorlik maktablarining o'ziga xosliklari va buyuk ustalar merosini tadqiq qilish, multimedia vositalar orqali targ'ib qilish ko'nikmalarini rivojlantirish
Topshiriq mazmuni	Guruh O'zbekistonning 3 ta ganchkorlik maktabini (Samarqand, Buxoro, Toshkent, Xorazm va boshqalar) va har mintaqadan kamida 1 ta mashhur ustani tadqiq qiladi. Har maktab uchun: geografik o'rnlashuvi va tarixiy tavsifi; texnik va badiiy xususiyatlar; naqsh tizimlari; mashhur namunalar va ob'ektlar; usta portreti (tarjimai holi, asarlari, shogirdlari). Natijalar multimedia prezentatsiya (Power Point yoki Prezi) va mini-hujjatli film (5-7 daqiqa) shaklida taqdim etiladi.
Vaqt	4 hafta
Kutilgan natija	Multimedia taqdimot + 5-7 daqiqalik mini-hujjatli film + tahliliy hisobot. Baholash: tadqiqot chuqurligi (30%), multimedia sifati (30%), film (25%), og'zaki taqdimot (15%)

Topshiriq № 3: Ganch paneli uchun original naqsh kompozitsiyasini ishlab chiqish (Ganchkorlik namunasini loyihalash)	
Topshiriq turi	Ijodiy-amaliy loyiha (Individual)

Maqsad	Talabalarda ganchkorlik uchun original naqsh kompozitsiyasini ilmiy va badiiy tamoyillar asosida loyihalash qobiliyatini shakllantirish
Topshiriq mazmuni	Talaba 30x30 sm o'lchamdagi ganch paneli uchun original naqsh kompozitsiyasini ishlab chiqadi. Bosqichlar: (1) Ilhom olish manbalarini aniqlash (tanlangan maktab uslubi, tarixiy namunalar); (2) Dastlabki eskizlar (kamida 3 ta variant, har biri A4 formatda); (3) Agar mumkin bo'lsa — gipslangan plastinka ustida naqsh bajarish; (5) Taqdimot va refleksiya. Loyiha badiiy va texnik jihatdan muvozanatli bo'lishi kerak.
Vaqt	4 hafta
Kutilgan natija	3 eskiz + final chizma (M 1:1) + smeta + namuna (ixtiyoriy) + 10 daqiqalik taqdimot. Baholash: ijodiylik (30%), texnik to'g'rilik (30%), an'anaviy element (20%), taqdimot (20%)

Mavzuga doir test savollari.

1. **Ganch o'ymakorligi san'ati nimaga asoslangan?**
 - A) Gips va ohak aralashmasiga ishlov berishga
 - B) Yog'ochni kesishga
 - C) Metallni eritishga
 - D) Matoni tikishga
2. **Ganchning asosiy xususiyati qaysi?**
 - A) Yumshoqligi va tez ishlov berilishi
 - B) Juda qattiqligi
 - C) Og'irligi
 - D) Rangining o'zgarmasligi
3. **Ganch o'ymakorligida ishlatiladigan asboblardan biri qaysi?**
 - A) Iskana
 - B) Qalam
 - C) Tornavida
 - D) Payvandlash apparati
4. **Ganch o'ymakorligi qayerlarda keng qo'llaniladi?**
 - A) Me'moriy obidalar bezagida
 - B) Avtomobillarda
 - C) Sport jihozlarida
 - D) Elektron qurilmalarda
5. **Ganch o'ymakorligi jarayonida naqsh qachon chiziladi?**
 - A) Ish boshlanishidan oldin
 - B) Ish tugagandan keyin
 - C) Faqat bo'yash paytida
 - D) Qurigandan keyin
6. **Ganch o'ymakorligida kompozitsiya nima?**
 - A) Naqsh elementlarining uyg'un joylashuvi
 - B) Rang tanlash
 - C) Asboblarning to'plami
 - D) Material turi

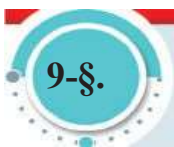
GLOSSARIY

№	Atama	Ta’rifi va manbasi
1	Ganchkorlik (ganch o’ymakorligi)	Ganch (gips) materialiga naqsh o’yib bezak yaratish san’ati. Xalq amaliy bezak san’atining qadimiy va noyob turlaridan biri. Bino ichki devor va shiftlarini bezashda qo’llaniladi. Eramizning birinchi asrlaridanoq kishilar ganchning ajoyib xususiyatlarini bilib, qal’alar, karvonsaroylarni bezay boshlaganlar.
2	Ganch (material)	Tabiiy gips toshini kuydirish va maydalash orqali olingan oq kukun. Suv bilan aralashtirilganda tez qotadi va o’yish uchun qulay materialga aylanadi. Ganchning sifati o’yma ishlarning nafisligini belgilaydi. O’rta Osiyoda ganchning ajoyib zahiralari mavjud.
3	Ganchxok	Soz tuproq, qum va ganchni suv bilan aralashtirib hosil bo’lgan qorishma. Tayyorlashda bir qism ganch, bir qism qum, bir qism soz tuproq quruq elanmasdan aralashtiriladi. Suv qo’shib holvaytar holatiga kelguncha aralashtiriladi. Devor yuzasini tayyorlash uchun ishlatiladi.
4	Ganchkorlik tarixi	Qadimgi ganch o’ymakorligi hajmiy bo’lib, realistik tasvirlar (odamlar, hayvonlar, qushlar) asosida ishlangan. X–XI asrlarda saroy qoldiqlari topilgan. XIII asrda Afrosiyobda ajoyib ganch o’ymakorlik namunalari yaratilgan. XIV–XVII asrlarda binolarning ichki bezagida ganchkorlik keng qo’llanilgan.
5	Ganchkorlik maktablari	O’zbekistonda Toshkent, Buxoro, Samarqand, Xorazm (Xiva), Farg’ona, Termiz ganch o’ymakorligi maktablari shakllangan. Har bir maktab o’ziga xos uslub va naqsh motivlariga ega. Masalan, Xorazm maktabi soddaligi va ulug’vorligi, Buxoro maktabi nafisligi bilan ajralib turadi.
6	Xorazm ganchkorlik maktabi	Xorazm o’zining qadimiy yodgorliklari bilan jahonga mashhur. Islomxo’ja minorasi, Juma masjidi va boshqa obidalar ganch o’ymakorligi bilan bezatilgan. Xiva zali qadimiy ganchkorlik uslubida bezatilgan. Mashhur ustalar: S.Xudoyberganov, K.Polvonov, B.Bobojonov, R.Mashrapov.
7	Buxoro ganchkorlik maktabi	Buxoro ganchkorlik maktabi nafis va murakkab naqsh kompozitsiyalari bilan ajralib turadi. Yusupov aka Buxoro ganchkorlik maktabi usullarida ijodiy ish boshlagan ustalardan biri. Buxoro zali zamonaviy xalq an’anasiga mos ganch o’ymakorligi bilan bezatilgan.
8	Ganch o’ymakorligi turlari	Ganch o’ymakorligi bir necha turga bo’linadi: yassi (tekis) o’yma – yuzaki naqsh o’yish; hajmiy (bo’rtma) o’yma – chuqur va hajmli naqshlar; to’r (panjarali) o’yma – ganch orqali ko’rinadigan panjara hosil qilish; plitkasimon o’yma – alohida ganch plitkalarga naqsh o’yish.
9	Ganch o’yish asboblari	Ganchkorlikda ishlatiladigan asosiy asboblari: iskana (turli shakldagi o’yish pichog’i), mola (ganch surtish uchun), qalam va sirkul (naqsh chizish), munch (yumaloq naqsh uchun), arra (kesish), zubila va bolg’a, qaychi, silliqlash asboblari. Har bir asbob maxsus maqsadda qo’llaniladi.
10	Iskana (ganchda)	Ganch o’ymakorligining asosiy ish quroli. Turli shakl va o’lchamdagi o’tkir pichoq. Tekis, egri, uchli, yarim doira shakllari mavjud. Naqsh turiga qarab tegishli iskana tanlanadi. Iskananing o’tkirligi ish sifatini belgilaydi.
11	Islimiy naqsh (ganchda)	O’simlik motivlariga asoslangan naqsh turi. Gul, barg, poya, g’uncha tasvirlari asosida yaratiladi. Ganchkorlik san’atining eng keng tarqalgan bezak elementi. Geometrik naqshlar bilan birgalikda murakkab kompozitsiyalar hosil qilinadi.

12	Girih naqsh (ganchda)	Geometrik shakllarning o‘zaro kesishishi va takrorlanishidan hosil bo‘ladigan murakkab naqsh turi. Ganchkorlikda islamiy naqsh bilan birgalikda qo‘llaniladi. Matematik aniqlikka asoslangan. Xorazm ganchkorligida geometrik naqshlar alohida o‘rin tutadi.
13	Namoyon (panno)	Forscha ko‘rinish, manzara degan ma‘noni bildiradi. Eng mukammallashgan etuk naqsh kompozitsiyasi. Voqelikning umumlashgan xalq amaliy obrazini o‘zida aks etadi: chamanzor, bog‘lar, gul va barglar. Namoyonning chetlariga hoshiya o‘yiladi.
14	Hoshiya (ganchda)	Ganch o‘ymakorligi kompozitsiyasida asosiy naqsh atrofini o‘rab turgan bezak chizig‘i. Namoyon va boshqa naqsh kompozitsiyalarini badiiylashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Hoshiya kompozitsiyaning chegarasini belgilaydi.
15	Sharafa (iroqi)	Devorning yuqori qismiga bajariladigan ganch o‘yma bezak turi. Shift va devor orasidagi o‘tish zonasini bezash uchun qo‘llaniladi. Iroqi sharafa Alisher Navoiy nomidagi teatr va boshqa me‘moriy obidalarda uchraydi.
16	Ruta naqshi	Ganch o‘ymakorligida ishlatiladigan kichik bezak elementi. Bo‘sh joylarni to‘ldirish va kompozitsiyani badiiylashtirishda qo‘llaniladi. Ruta o‘yilgan bo‘shliqlar xonaning ko‘rkamligiga ko‘rk bag‘ishlaydi.
17	Ganch plitka	Alohida tayyorlangan ganch plitkalarga naqsh o‘yib, keyin ularni devorga o‘rnatish usuli. Farg‘ona vodiysida XII asrda bezak sifatida plitkasimon o‘yma ganch namunalari keng ishlatilgan. Bu binolarni ganch plitkalari bilan bezash avj olganligini ko‘rsatadi.
18	Ganch o‘yma kompozitsiya tuzish	Ganch o‘yma kompozitsiya tuzish bosqichlari: naqsh g‘oyasini ishlab chiqish, eskiz (qoralama) chizish, naqshni ganchga ko‘chirish, o‘yish ishlari, silliqlash va pardozlash. Geometrik va islamiy naqshlardan foydalanib murakkab kompozitsiyalar hosil qilinadi.
19	Ganch mahsulotlari turlari	Ganchkorlik san‘atida tayyorlanadigan asosiy mahsulotlar: devoriy panno (namoyon), shift bezaklari, ustun bezaklari, panjara (to‘r o‘yma), mehroblar, qandillar, hoshiyalar, sharafa. Alisher Navoiy nomidagi teatr, Oliy Majlis, “Oq saroy” kabi obidalarda ganchkorlik namunalari mavjud.
20	Ganchkorlik ustalari	O‘zbekistonning mashhur ganch o‘ymakorligi ustalari: Usta Shirin Murodov (Toshkent, Termiz uslubi), S.Xudoyberganov, K.Polvonov, B.Bobojonov (Xiva maktabi), R.Mashrapov va shogirdlari S.Qalandarov, Sh.Ibrohimov, Yusupov aka (Buxoro maktabi), U.Tohirov (Xiva maktabi).

Foydalanilgan manbalar

1. Xakimov A. O‘zbekiston hunarmandchiligi durdonalari. – T.: O‘zME NMIU, 2019. – 348 b.
2. Yusupova M. O‘zbek milliy san‘atida naqsh va ramzlar. – Buxoro, 2020.
3. Qodirov B. O‘zbek xalq amaliy san‘ati tarixi. – T.: O‘zbekiston, 2004.
4. Shoyoqubov Sh.K. O‘zbek xalq amaliy-bezak san‘ati. – T., 2009.
5. Ziyonet.uz: Ganch o‘ymakorligida ijodiy kompozitsiya (o‘quv qo‘llanma).
6. Ziyonet.uz: Kashtachilik va ganchkorlik o‘quv qo‘llanmasi.

KULOLCHILIK SAN'ATI

REJA

1. Kulolchilik san'ati haqida umumiy tushuncha va tarixiy ildizlari
2. O'zbekistonda kulolchilikning asosiy markazlari, maktablari va mintaqaviy xususiyatlari
3. Kulolchilik texnologiyasi: xom ashyo, uskunalar va ishlab chiqarish jarayoni
4. Kulolchilik buyumlarining bezak usullari va naqsh turlari
5. Zamonaviy kulolchilik: muammolar, istiqbollar va jahon tajribasi

Tayanch so'z va iboralar: *Kulolchilik , spool, kulolchilik charxi, sir (glazur), ishqor sir, kura bisk'vit pishirish, islmiy naqsh , angob, shlikker, hayot daraxti, usta-shogird, xum , ko'za, lagan, loyi guldun, koshin loy, lojuvard, oq tosh, oq qum va gilvata*

1.Kulolchilik san'ati haqida umumiy tushuncha va tarixiy ildizlari

Kulolchilik qora loydan mo'jizakor go'zallik yaratgan. Sharqning eng qadimiy hamda navqiron san'atidir. Bu qora loy, saxovat, halollik, ezgulik timsolidir. Tuproq insonlarning barcha ehtiyojini o'z zimmasiga olgan farovonlik, to'kinlik, rizq-ro'z, go'zallikning eng oliy ko'rinishi san'atining zaminidir. Kulolchilik bilan dunyodagi barcha xalqlar shug'ullanadi. Ular o'ziga xos tomonlari bilan bir-biridan farq qiladi. O'zbek kulolchiligi uzoq tarixga, ajoyib an'analar, shakl, mazmun, ijodiy jarayon va o'ziga xos uslubga ega. Sopol buyumlari sodda bo'lsada uning ko'rinishi qismlarining aniqligi, mutanosibligi saqlanishi, naqshlarining badiiy joylashishi, shakl va mazmunining birligi, uyg'unligi o'zbek kulollarini jahonga tanitib kelmoqda. Kulolchilik hunari loydan, piyola, kosa, tovoq, ko'za, lagan, xurmacha, tog'ora, xum, tandir, buyum, o'yinchoqlar, qurilish materiallari va boshqalar tayyorlaydigan soha bo'lib, u uzoq tarixga ega. Maxsus tuproqni o'ta qizdirganda toshsimon bo'lib pishishini, undan har xil idishlar tayyorlashni odamlar juda qadimdan neolit davrining boshlaridayoq bilganlar. Ular

avval loydan idish-tovoqlar yasab, gulxanda qizdirib pishirganlar. Tuproq jaqonning hamma yerlarida bo'lgani uchun kulolchilik keng tarqalgan bo'lib, dastlab bu hunar bilan ayollar shug'ullanganlar. Kulolchilik charxi miloddan avvalgi 3-ming yillikning boshlarida ixtiro qilingandan keyin kulolchilik bilan erkaklar shug'ullana boshlaganlar. Keyinchalik choydan yasalgan idish-tovoqlarni maxsus o'choq hamda xumdonlarda pishirganlar.

Neolit davrida idishlarni tagi uchli qilib tayyorlanib yerga sanchib qo'yilgan. Enolit davri-da esa SHarq mamlakatlarida hamda Qadimgi Gretsiyada nafis kulolchilik idishlari rivoj etgan va me'morchilikda sopoldan foydalana boshlangan. VIII—XII asrlarda kulolchilik O'rta Osiyodayaxshi rivojlangan. Buni Afrosiyobda va O'rta Osiyoning boshqa yerlarida topilgan kulolchilik buyumlari isbotlab berdi. O'sha davrda O'rta Osiyo madaniyati tez sur'atlar bilan rivojlandi. Yangi ko'tarilish davri bo'ldi. Ko'pgina olim, yozuvchi va mutafakkirlar, ya'ni Abu Ali ibn Sino, Beruni, Firdousi, Ro'dakilar yetishib chiqdi. Butun dunyoga mashhur bo'lgan me'morchilik yodgorliklari bunyod etildi. Buxoroda Ismoil Somoniy maqbarasi qurildi. XIII asrda mo'g'ullar bosqinchiligi oqibatida Buxoro, Samarqand, Urganch, Mavr, Balx yong'in ostida qoldi. Oqibatda kulolchilik san'ati rivojiga putur ketdi. XIV asrdan boshlab O'rta Osiyo territoriyasida kulolchilik tez sur'atlar bilan rivojlandi. Amir Temur xalq amaliy san'atini rivojlantirishda juda katta xizmat qildi. Bosib olingan joylardan ustalarni olib kelib ular uchun rastalar ochtirdi. Mashhur go'zal, nafis binolar, qasrlar, saroylar qurdirdi. Amir Temur vafotidan so'ng o'zaro gichki janglar oqibatida Temuriylar xonligida u markazlashgan xonlik kuchsizlanib ketdi. Natijada Buxoro, Xiva, Qo'qon xonliklari paydo bo'ldi. O'rta Osiyoda bir necha feodal davlatning bunday ajralishi natijasida o'zaro aloqa susayib ketishiga sabab bo'ldi. Shuning uchun ham kulolchilik turli yerlarda turlicha rivojlandi. XIX asrga kelib kulolchilik mamlakatlari tashkil bo'la boshladi. O'rta Osiyoda suvga bo'lgan ehtiyoj katta bo'lgani uchun sopol idishlarni tez sur'atlar bilan ishlab chiqarishga ehtiyoj sezildi. Asrlar osha ularning shakli va bezagi nafislashib bordi. Ustalar turli-tuman kulolchilik buyumlarini yasashdan tashqari ularni yuksak did bilan bezay boshladilar.

XIX asrda arzon baho chinini ishlab chiqarilishi va Rossiyadan chinini idishlarni ko‘plab olib keltirilishi O‘rta Osiyo territoriyasida sopol buyumlar ishlashni birmuncha pasaytirib yubordi. Lekin arzon sopol idishlarni me‘morchilikda keng foydalanilishi kulolchilikning rivojlanishiga to‘sqinlik qila olmadi.

2. O‘zbekistonda kulolchilikning asosiy markazlari, maktablari va mintaqaviy xususiyatlari

XIX asrda O‘rta Osiyoda tojik va o‘zbek xalqlari o‘rtasida kulolchilik juda keng rivojlanib G‘ijduvon, Panjikent, Samarqand, Shahrizb, Toshkent, Rishtonda kulolchilik markazlari paydo bo‘ldi.

O‘zbekistonda kulolchilik san‘ati turli mintaqalarda o‘ziga xos uslub va an‘analarga ega holda rivojlangan. Har bir kulolchilik markazi o‘zining betakror badiiy uslubi, rang palitasi va naqsh tizimi bilan ajralib turadi.

Rishton kulolchiligi

Rishton — O‘zbekistondagi eng mashhur kulolchilik markazi. Bu yerda ishlab chiqarilgan buyumlar moviy-ko‘k rang gammasida bezalishi bilan ajralib turadi. Rishtonda ishqor sir (ishqorli glazur) texnologiyasidan foydalaniladi. Rishton kulolchiligi o‘zining “ishqor” deb ataluvchi maxsus sir qoplash usuli bilan jahonga mashhur. Asosiy ustalar: Sharof Rashidov sulolasi, Rustam Usmanov va boshqalar.

Rasm. Rishton kulolchilik na'munalari

G'ijduvon kulolchiligi

G'ijduvon (Buxoro viloyati) kulolchiligi yashil va jigarrang ranglar ustunligi bilan xarakterlanadi. Bu yerda geometrik va islamiy naqshlar ko'p qo'llaniladi. G'ijduvon kulolchiligi o'zining nozik naqshlari va tabiiy ranglar gammasida bezalishi bilan boshqa markazlardan farq qiladi.

Rasm. G'ijduvon kulolchilik

Xorazm kulolchiligi

Xorazm mintaqasi kulolchiligida qora va to'q jigarrang ranglar ustunlik qiladi. Bu yerda katta hajmli idishlar — xumlar, ko'zalar yasash an'anasi kuchli. Xorazm kulolchiligi o'zining qadimiy shakl va bezaklari bilan ajralib turadi.

Rasm. Xorazm kulolchilik na'munalari/

Samarqand va Toshkent kulolchiligi

Samarqand kulolchiligida Temuriylar davri an'analari davom ettiriladi. Ko'k rang ustunligi, murakkab geometrik naqshlar xosdir. Toshkent kulolchiligida esa turli ranglar qo'llaniladi va zamonaviy uslublar ham kiritilmoqda. Sopol idishlarini sirlab bezatishning o'ziga xos uslublarini vujudga keltirdilar. Ayniqsa, ishlab chiqarilayotgan kulolchilik mahsulotlarining sifatliyligi, chiroyliliigi, naqshlarining nafis va ta'sirchanligi bilan shuhrat qozondilar. 1930 yilda Toshkentda eksperimental keramika va Samarqandda keramika ustaxonalari ochildi. 1932 yilda Toshkentda o'quv-ishlab chiqarish ustaxonasi tashkil etilib u yer xalq amaliy san'ati ustalari shu qatori kulollar tayyorlaydigan kurslar tashkil etildi (1943- yilda Shahrisabzda o'quv-ishlab chiqarish badiiy kombinati ishga tushdi). Kulolchilik sirasrorlarini mashhur kulollar yoshlar-ga sitqidildan o'rgatdilar. Bular rishtonlik Uzoq Shermatov, Xolmat Yunusov, g'ijduvonlik Muhammad Siddiq, Usmon Umarov, Toshkentlik Turob Miraliev, Shahrisabzlik Rustam Egamberdiev, Karim Xazratqulov va boshqalar edi.

***Rasm.** Samarqand kulolchilik na'munalari*

Ko'pgina kulolchilik ustaxonalari, artellari tashkil etildi. 40 yillarda G'ijduvondagi «Na'muna», Rishtonda «Yangi hayot» artellari faqat yurtimizda emas, balki butun dunyoga mashhur edi.

Ayniqsa kulolchilikni tatbiq etishda O'zbekiston xalq rassomi, san'atshunoslik nom-zodi Muhiddin Rahimov samarali mehnat qildi. U o'ziga xos kulolchilik maktabini yaratib, xalq san'atiga oid bir qancha asarlar va ajoyib shogirdlar qoldirdi.

Muhiddin Rahimov—Toshkent kulolchilik maktabining mashhur kulollaridan biri (1903). Kulol, san'atshunos, Rassomlar uyushmasining a'zosi, O'zbekiston xalq rassomi kulolchilik hunarini qarindoshlaridan o'rgangan. Turkiston xalq xo'jaligi kengashi qoshidagi Toshkent badiiy hunarmandchilik maktabi (1918—20), Moskva Silikatlar instituti (1924—26) da va Leningrad Keramika instituti (1927—29) da o'qigan. U Samarqand va Toshkentdagi qadimiy me'morchilik yodgorliklarini ta'mirlashda qatnashdi. Rahimov ijodida an'anaviy o'zbek kulolchiligi bilan zamonaviy sovet sopolchiligi uyg'unlashgan. Ijodining dastlabki davrida yaratgan buyumlari (yirik shaklli erkin hamda quyuq bo'yalgan naqsh bezaklari) da yorqin zamindagi ko'k, yashil, sariq gullar jilosi ajoyib kompozitsiya hosil qiladi. O'rta asrlar kulolchiligini yaxshi o'rgangan Rahimov an'anaviy lagan, guldon va yangi shaklli bezak idishlar, portretli sovg'a buyumlar yaratdi, ularning bezagida o'simliksimon naqshlar bilan bir qatorda mazmun, hayvon shakllari va yozuvli tasvirlardan mohirona foydalandi. Sopol materiali va bo'yoqlarini o'rganish yo'lidagi izlanishlar samarasi sifatida bir qator asarlar maydonga keldi, masalan, 1961 yilda rus tilida «Xudojestvennaya keramika O'zbekistana» asari va boshqalar. U Hamza nomidagi san'atshunoslik institutida ilmiy xodim bo'lib ishlagan (1965—

71), Toshkent teatr va rassomchilik san'ati instituti (1958—61) va P. Benkov nomidagi Jumhuriyat badiiy bilim yurtida dars bergan (1952—76).

Xorazm kulolchilik san'atiga katta hissa qo'shgan ustalardan biri Raimberdi Matjonovdir.

Raimberdi Matjonov — Xorazm badiiy kulolchilik maktabi O'zbekiston amaliy bezak san'atida alohida o'rin tutdi. Kulolchilik maktabi Toshkent, Andijon, Farg'ona, Samarqand, Buxoro va boshqa shaharlar kulolchilik maktablaridan o'ziga xos yasash uslubi, texnologiyasi, naqsh kompozitsiyalari, koloriti, dinamikligi kishilarga estetik ta'sirchanligi bilan alohida o'rin tutadi. Xorazmda bu qadimiy san'at avloddan-avlodga an'ana tariqasida o'tib hozirgi kunda ham rivojlanib, takomillashib kelmoqda. Ana shunday badiiy kulolchilik an'anasini davom ettirib kelayotgan Xorazm kulolchilik maktabining yirik vakillaridan biri.

Raimberdi Matjonov Xorazmning qadimiy kulolchilik markazlaridan biri Madir qishlog'ida 1909 yili kulolchilar oilasida dunyoga keldi. O'sha davrda Madir qishlog'ida o'n besh kulolchilik ustaxonasi bo'lib, ularda saksondan ortiq kulollar ishlar edi. Koshin pishirishda o'sha davrda nom qozongan ustalar Usta Bolta Matrizaev, Bolta Vaisov, Matjon Qulmatovlar bor edi. Matjon kulolning o'g'li Raimberdi o'z otasidan kulolchilik sir-asrorlarini o'rgana boshladi. U avval loydan har xil o'yinchoqlar, shakllar yasagan bo'lsa, keyinchalik ixcham bodiya, koshinni o'rgandi. Kulolchilik sirasrorlarini olti yil deganda o'rganib, Eshim kulolning oq fotihasini oldi. O'zi mustaqil idish va ko-shinlar ijod qila boshladi. 1930 yili R. Matjonov kooperativ arteliga kirib kulolchilik ishlarini davom ettirdi. O'sha davrda kulollar juda kamayib ketgan edi. Uning bu og'ir ishlariga turmush o'rtog'i yordam berardi.

Usta naqqoshlik sir-asrorlarini mukammal o'rgandi. U shu o'rgangan naqshlarini kulollik buyumlariga qo'llashga astoydil intilib, XIX— XX asr Xiva koshinkorlik an'analarini boyitadigan buyumlarni yaratdi. Kulol ishlab chiqarayotgan buyumlarda ham, koshinda ham uch xil oq, yashil, lojuvard ranglardan foydalandi. U ranglarni tayyorlash texnologiyasini ham juda yaxshi bilar edi. Idish tayyorlangandan so'ng qo'lda va shtamp yordamida naqsh chiziladi, unga

sir berilib oftobda quritilib pechda qizdiriladi. Usta sirni o'zi tayyorlardi. Qoraqumga borib, chog'on yoki kirchop yig'ib darhol o'sha joyda yoqib kulini ustaxonaga olib kelib maydalangan shisha uniga qo'shadi. Ya'ni uch qism kulga bir qism shisha kukuni qo'shiladi. Uni biror idishda suv bilan aralashtirib tayyorlangan bodiyaga surtiladi. Keyin bodiyani o'tda pishirishda o'sha yumaloq suyuqlik o'tga tashlanadi. U o'tda bodiyaga urilib rangini o'zgartiradi. O'sha qum poroshogini suz bilan aralashtirib, sovutiladi hamda tozalanadi. Unga un va ozgina mis oksidi qo'shib tayyorlaydi, so'ngra bodiya sirtiga surkaydi. Kulol Raimberdi Matjonov shu texnologiya asosida loydan xum, ko'za, tog'ora, chanoq, choynak, piyola, oftoba, bodiya va boshqa xilma-xil badiiy buyumlar tayyorladi. Xalqimiz «shogirdsiz usta mevasiz daraxt» deb bejiz aytmagan. Ustani Xorazmda sermeva daraxtga o'xshatishadi, chunki juda ko'p shogirdlar yetishtirib chiqardi. Uning shogirdlari Davron Sa'dullaev, Amin Mirzaev, Maryamjon Matjonova, Muqaramma Sa'dullaevalar hozir badiiy kulolchilik san'atini rivojlantirishda katta hissa qo'shmoqdalar. Tarixiy obidalarni ta'mirlashda usta kulolning xizmatlari katta. 1956- yili Xivadagi Pahlavon Mahmud maqbarasini ta'mirlashda qatnashdi. U gumbazning pastki qismi uchun qadimgi uslubda zangori rangda koshinlar tayyorlab bergan, ular hozirgi kunda avvalgidek rangini yo'qotmay turibdi. Kulol yana Ko'hna ark darvozasining ikki minorasini va boshqa me'morchilik yodgorliklarini ta'mirlashda qatnashdi.

3. Kulolchilik texnologiyasi: xom ashyo, uskunalar va ishlab chiqarish jarayoni.

Kulolchilik san'atida ishlab chiqarish jarayoni bir necha bosqichdan iborat bo'lib, har bir bosqich maxsus bilim va malakani talab etadi.

Xom ashyo tayyorlash

Kulolchilik uchun asosiy xom ashyo — sopol tuproq (loy). Loyning sifati tayyor buyumning mustahkamligi, rangi va sirtining sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Loy yer ostidan qazib olinadi, keyin uni toshlardan tozalash, suvda ivitish, elash va yaxshilab qorib tayyorlash kerak. Ba'zi joylarda loyga qum, kul yoki boshqa qo'shimchalar qo'shiladi.

Buyum yasash usullari

Kulolchilikda buyum yasashning asosiy usullari quyidagilardir: qo'lda shakllash — eng qadimiy usul, bunda usta qo'l bilan buyumga shakl beradi; kulolchilik charxida yasash — charx yordamida simetrik buyumlar yaratiladi; qolipga quyish — suyuq loy (shlikker) maxsus qoliplarga quyiladi; va lenta usuli — loydan uzun lentalar tayyorlab, ularni halqa shaklida ustma-ust qo'yib buyum hosil qilinadi.

Quritish va pishirish Yasalgan buyumlar avval soyada sekin quritiladi. Tez quritish yoriq paydo bo'lishiga olib keladi. Quritilgan buyumlar maxsus o'choqlarda (kura) 900–1200 daraja haroratda pishiriladi. Birinchi pishirish (bisk'vit pishirish) buyumga mustahkamlik beradi. Sir qoplangandan keyin ikkinchi marta pishiriladi.

Sir (glazur) qoplash Sir — buyum yuzasiga qoplanadigan shishasimon qoplama. U buyumni suv o'tkazmaydi, mustahkamlashtiradi va bezak vazifasini bajaradi. O'zbekistonda ishqor sir, qo'rg'oshin sir va boshqa turlar qo'llaniladi. Sir tarkibida kvarts qumi, ishqor, bo'r va mineral bo'yoqlar bo'ladi.

4.Kulolchilik buyumlarining bezak usullari va naqsh turlari

1975- yili Xalq xo'jaligi yutuqlari ko'rgazmasi Bosh komiteti xalq ustrasini kumush medal bilan taqdirladi. 1970 yildan beri Rassomlar uyushmasining a'zosi Usta Raimberdi Matjonov sehrli qo'llarida sayqal topgan badiiy kulolchilik buyumlari Jumhuriyatimizning va Ittifoqimizning turli shaharlarida ham chet ellarda masalan, Vengriya, Fransiya, Chexoslovakiya, Xindiston, Italiya, Mongoliya kabi xorijiy mamlakatlarda namoyish etilib faxrli o'rinlarni egalladi.

Kulolchilik texnologiyasi- har bir hunarni o'ziga xos mashaqqatli va o'ziga xos sir-asrorlari bo'ladi . Qadimdan ota-bobolarimiz badiiy kulolchilik sirlarini va tajribalarini faqat o'z shogirdlariga o'rgatib o'zga bolalarga o'rgatmaganlar. Ota-bobolarimiz asrlar mobaynida kulolchilik sir-asrorlarini o'rganib har bir mahsulotni ayniqsa sifatiga, badiiyligicha, foydalanish qulayligiga va uning umrboqiyligiga alohida e'tibor berib kelganlar. Shuning uchun ular tayyorlagan oddiy sopol piyolasidan tortib sharq me'morchiligini bezab turgan koshinlarning umrboqiyligi dunyo ahlini lol qoldirmoqda. Ha, bunga erishish uchun ota-bobolarimiz yuqori

sifatli g'oyat chidamli hamda davr sinovlaridan o'tgan materiallardan keng foydalanib kelganlar. O'tmishda tuproqdan, qorachiroq, shamdon, sarxona, jomashov, xum hamda ovqat pishiriladigan sopol idishlar tayyorlangan, lekin keyingi vaqtga kelib bo'larga ehtiyoj bo'lmagani uchun ular yo'qolib bormoqda. Hozir tovoq, guldon, lagan, piyola, tandir va boshqalar ko'p ishlab chiqarilmoqda. Kulolchilikda asosiy xom-ashyo tuproqdir. Tuproqlarning sog' tuproq, qora tuproq, ko'kimtir, qizil loykor turlari bo'ladi. Kulolchilikda ishlatiladigan loy o'zining xususiyati va ishlatiladigan buyumiga qarab bir necha gruppalariga bo'linadi.

Loyi guldon — sershitali loy, bu loydan juda nozik guldonlar yasaladi. U elastik xusu-siyatga ega bo'lib, jusha loyi qo'shilgan bo'ladi.

Chinni loy yoki oq loy — yarimfoyans bo'lib, qoramtir loy oqtosh va ishqor qo'shib tayyorlanadi. Bu loydan kosa, piyola, lagan boshqalar tayyorlanadi.

Kesma koshin loy — o'tga chidamli qoramtir loydan, ya'ni gilvataga oq tosh yoki oq qum qo'shib tayyorlanadi. Undan har xil mozaikali koshinlar tayyorlanadi.

Koshin loy — shirachli loyga kvars qumi qo'shib undan har xil koshinlar tayyorlanadi.

Kosagar loy — patloy yoki tovoq loy deb ham yuritiladi. gzu loi sog' tuproqqa qamish qozg'og'ini aralashtirib tayyorlanadi. Undan yassi yuzali idishlar tayyorlanadi. Ko'zagar loy— 60—70% plastik yog'li loy va 30—40% sog' tuproqdan iborat bo'ladi. Undan xum, guldon, ko'za va boshqalar tayyorlanadi. Kulolchilikda shamol, ilvata, bo'yoqlar, angob, charx, mo'yqalam, mola, katta mola, kichkina mola, sim, naqshin qolip, labgir, lagan qolip, pargor qalam, kojcord, taroq, tagi qalam, g'ujmak, tuppva va boshqalar ishlatiladi. Kulolchilikda loyni ustalar har xil texnologiyada tayyorlaydilar. Maxsus tuproqdan loy qilinib uni tepib, mushtlab pishiriladi. Loyni nam matoga loy tayyorlaydigan xona bo'lib uyni ichki qismidan hovuzga o'xshash uncha chuqur bo'lmagan joy bo'lgan. Bu hovuz pishiq g'ishtdan to'shaladi. Loyni har kuni, ya'ni 20 kungacha suv sepib pishi-tiladi va nam sholchani ustiga yopib qo'yilgan. Kerakligicha loyni tepib, mushtlab pishiriladi. Loyni yulib olib stol ustiga urib-urib pishiriladi, shunda loy ichida to'planib qolgan havo yo'qotiladi. Agar loyda havo qolib ketsa, idishni pechkada pishirganda o'sha

bo'shliq yana kattalashib idish teshik bo'lib qolishi mumkin.) Shuning uchun qancha ko'p loyni pishitilsa shuncha sifatli mahsulot olinadi. Kulolchilik charxida idishlar tayyorlanadi. Charx asosiy qurol bo'lib, u katta va kichik yog'och g'ildirakdan iborat bo'ladi. Yog'och o'q bilan birlashtiriladi Kulol charxining pastdagi katta g'ildiragini oyog' bilan aylantirib turadi. Yuqoridagi g'ildirakka loy quyib undan idish tayyorlaydi. Tayyorlangan idishlar yaxshilab quritiladi. Chunki yaxshilab quritilgan keyin pechda yorilib ketishi mumkin. U Quritilgan idishlarni xumda qizdiriladi. Oq rang — bu rang oq tuproq gilvata va 11% gacha oqtoshni mayda qumini qo'shib tayyorlanadi. Uni aralashtirib atala qolda tayyorlab buyum yuziga tekis suriladi va keyin naqsh chiziladi.

Islimiy (Arabeska): O'simlik kurtaklari, shoxlari va barglari asosida yaratilgan murakkab buralma naqsh. Islomiy san'atining muhim elementi bo'lib, cheksizlik va ilohiy go'zallikni ifodalaydi. Kulolchilik buyumlarida islimiy ko'pincha asosiy naqsh sifatida qo'llaniladi.

Girih (Gerik): Geometrik shakllar — olti-, sakkiz- va o'n ikki burchakli yulduzlar asosida tuzilgan murakkab kompozitsiya. Ilm va tartibni ifodalaydi. Usta hunarmand tomonidan aniq hisob-kitob bilan chiziladi.

Xatoyiy: Xitoy san'atidan o'zlashtirilgan, yirik gul va yaproklar tasviri asosidagi naqsh. Temuriylar davrida O'rta Osiyo kulolchiligiga kirib kelgan va milliy uslub bilan uyg'unlashib ketgan.

Anor naqshi: Anor — O'zbek madaniyatida baxt, unumdorlik va farovonlik ramzi. Anor tasviri kulolchilik buyumlarida ko'p uchraydi va mehmon-navozlikni ifodalaydi.

Chintamani: Uchburchak shakl va to'lqin chizig'idan iborat naqsh. Temuriylar va keyinchalik Usmoniylar davrida ham keng tarqalgan. Kuch va qudratni ifodalaydi.

Rang simbolizmasi

O'zbek kulolchiligida ranglar tasodifiy tanlanmaydi — har bir rang o'ziga xos ramziy ma'noga ega:

Ko'k rang: Osmon va suvni ifodalaydi; ilohiy qudrat va haqiqat ramzi. Rishton kulolchiligida asosiy rang.

Oq rang: Poklik, soflik va tinchlikni bildiradi; ko'k bilan birikib go'zallik yaratadi.

Yashil rang: Tabiat, hayot va umid ramzi. Islomda jannat rangini ifodalaydi. Mis kuyundisi kukuni qo'rg'oshin sir va o'tga chidamli tuproq, ya'ni gilvata qo'shib tayyorlanadi. Mis kukuni avval qizg'ish rangda bo'ladi, xumbuzda pishirilganda yashil rangga aylanadi

Sariq rang: Oltin va quyoshni ifodalaydi; boylik va farovonlik belgisi. Yongan temir sop yoki mayda temir chiqindilaridan foydalanib temir kukuni mis qozonga solinadi va unga gilvata, qo'rg'oshin siri hamda suv solib ezg'ilab tayyorlanadi.

Jigarrang: Yer va ildizlarni ifodalaydi; mustahkamlik va barqarorlik ramzi.

Qora rang — qora rang 15% gilvata, marganets oksidi, lazur va qo'rg'oshin sirlarini qo'shib tayyorlanadi.

Havo rang: lojuvard, oq tosh yoki oq qum va gilvata qo'shib tayyorlanadi.

5.Zamonaviy kulolchilik: muammolar, istiqbollar va jahon tajribasi

Hozirgi kunda kulolchilik ikki yo'nalishda rivojlanmoqda: an'anaviy (milliy maktablar doirasida) va zamonaviy badiiy kulolchilik (studio pottery). Zamonaviy kulollar an'anaviy texnikalarni saqlab qolgan holda yangi badiiy g'oyalar, noodatiy materiallar va kreativ shakllar bilan tajriba o'tkazmoqdalar. Texnologik innovatsiyalar sifatida 3D bosib chiqarish texnologiyasi (digital ceramics) kulolchilik shakllarini kompyuterda loyihalashtirish va avtomatik shakllantirishni amalga oshiradi. Bu ayniqsa sanoat keramikasida keng qo'llanilmoqda. Shuningdek, atrof-muhitga zarar keltirmaydigan materiallar va energiya tejaydigan pechlarning qo'llanilishi ham zamonaviy kulolchilikning muhim xususiyatiga aylangan. O'zbekistonda mustaqillik yillaridan beri kulolchilik san'atini qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylandi. "Hunarmand" uyushmasi, Badiiy fond va Madaniyat vazirligi orqali ustalar qo'llab-quvvatlanmoqda, xalqaro ko'rgazmalarda ishtiroklari tashkil etilmoqda. 2018-yilda YUNESKO Rishton

kulolchilik san'atini "Nomoddiy madaniy meros" ro'yxatiga kiritdi. Bu tan olish O'zbekiston kulolchiligining jahon miqyosidagi ahamiyatini tasdiqladi va sayyohlik, iqtisodiy jihatdan ham muhim natijalar berdi. Hozirda Rishtonda har yili xalqaro kulolchilik festivali o'tkaziladi, unga dunyo kulollarining yuzlab vakillari qatnashadi.

Zamonaviy davrda kulolchilik san'ati yangi imkoniyatlar va muammolarga duch kelmoqda. Sanoatlashtirish jarayoni an'anaviy hunarmandchilikka jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda, biroq ayni paytda kulolchilik san'atiga bo'lgan qiziqish ham ortib bormoqda. Hozirgi kunda kulolchilik san'ati quyidagi muammolarga duch kelmoqda: zavodlarda ishlab chiqarilgan arzon idishlar bilan raqobat; yosh avlodning an'anaviy kasblarga qiziqishi kamayishi; sifatli xom ashyo yetishmasligi; ustalar sonining kamayishi; sotish bozorlarining cheklanganligi va davlat tomonidan yetarli qo'llab-quvvatlanmaslik.

Kulolchilik san'atining kelajagi bir necha yo'nalishda ko'rinmoqda.

Turizm bilan integratsiya — sayyohlar uchun kulolchilik ustaxonalari va master-klasslar tashkil etish;

eksport imkoniyatlari — xalqaro bozorlarga chiqish;

zamonaviy dizayn — an'anaviy usullarni zamonaviy shakl va funksiyalar bilan uyg'unlashtirish;

ta'lim — kulolchilik maktablari va kurslarini tashkil etish;

raqamli marketing — ijtimoiy tarmoqlar va internet-savdo orqali sotishni kengaytirish.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, dunyoning ko'pgina mamlakatlarida kulolchilik san'atini saqlab qolish va rivojlantirish bo'yicha muvaffaqiyatli tajribalar mavjud. Yaponiyada kulolchilik milliy boylik sifatida davlat tomonidan himoyalaniadi. Turkiyada Iznik kulolchiligi turizm orqali rivojlantirilmoqda. Eron, Marokash va Ispaniyada ham kulolchilik an'analari davlat va xalqaro tashkilotlar yordamida saqlanmoqda. O'zbekiston ham bu tajribalardan foydalanishi mumkin. Kulolchilik an'alarini avloddan avlodga saqlanishi va ilmiy yangiligini boyitish va turizmni jalb qilishda muhim omil sifatida qarashlarni yanada boyitishdir.

Kulolchilik san'ati — insoniyatning eng qadimiy, eng boy va eng ko'p qirrali hunarmandchilik turlaridan biri. U nafaqat moddiy ehtiyojni qondirish vositasi, balki madaniyat, san'at va tarixning tirik guvohidir. O'zbek kulolchiligi esa, xususan Rishton, Gijduvon, Samarqand va Xiva maktablari, asrlar davomida shakllanib, o'zining boy naqsh tili, rang simbolizmi va ustoz-shogird an'anasi bilan jahon san'at xazinasiga munosib hissa qo'shib kelmoqda. Zamonaviy talabalar uchun kulolchilik san'atini o'rganish — bu faqat o'tmishni bilish emas, balki hozirgi davrda milliy o'zlikni anglash, estetik did va ijodiy tafakkurni rivojlantirishdir. Kulolchilik buyumlarining har bir naqshida, rangida va shaklida asrlar davomida shakllangan donishmandlik, mehr va go'zallik yashiringan.

Mustahkamlash uchun savollar

№	Savollar	№	Savollar
1	Kulolchilik san'ati nima va u qachon paydo bo'lgan?	7	Xorazm kulolchiligining o'ziga xos jihatlari nimalardan iborat?
2	O'zbekiston hududida kulolchilik san'atining qadimiy ildizlari haqida nimalar ma'lum?	8	Kulolchilik buyumi yasash jarayoni qanday bosqichlardan iborat?
3	Kulolchilik charxining ixtiro qilinishi san'atga qanday ta'sir ko'rsatdi?	9	Sir (glazur) nima va u qanday tayyorlanadi?
4	Temuriylar davri kulolchilik san'atida qanday o'rin tutadi?	10	O'zbek kulolchiligida qanday naqsh turlari mavjud?
5	Rishton kulolchiligining asosiy xususiyatlarini tushuntiring	11	Kulolchilikda ranglarning ramziy ma'nolarini tushuntiring.
6	Kulolchilik san'ati nima va u qachon paydo bo'lgan?	12	Zamonaviy kulolchilik san'ati qanday muammolarga duch kelmoqda?

Mavzuga doir test savollari

1-savol: Kulolchilik buyumlarining ilk namunalari qaysi davrga tegishli?

- A) Miloddan avvalgi 5 000–4 000-yillar
- B) Miloddan avvalgi 29 000–25 000-yillar
- C) Miloddan avvalgi 10 000-yillar
- D) Miloddan avvalgi 2 000-yillar

2-savol: Rishton kulolchilik maktabi qaysi xususiyati bilan mashhur?

- A) Qizil va sariq ranglar asosidagi geometrik naqshlar
- B) Ko'k-oq ranglar uyg'unligidagi o'simlik va geometrik naqshlar
- C) Faqat hayvon tasvirlari bilan bezatilgan naqshlar
- D) Qora-oq rangdagi xattotlik bezaklari

3-savol: "Slip casting" (qolipda quyish) texnikasining asosiy afzalligi nima?

- A) Buyumga noyob qo'l izi beriladi
- B) Faqat katta buyumlar yasash imkoni
- C) Bir xil shaklda ko'plab buyumlarni tez ishlab chiqarish imkoni
- D) Buyumni pishirmasdan ishlatish mumkin

4-savol: O'zbek kulolchiligidagi "islamiy" naqsh qanday belgilanadi?

- A) Geometrik shakllar — olti va sakkiz burchakli yulduzlar asosidagi naqsh
- B) Xitoy san'atidan o'zlashtirilgan yirik gul va yaproklar tasviri
- C) O'simlik kurtaklari, shoxlari va barglari asosida yaratilgan buralma naqsh
- D) Hayvon va qush tasvirlaridan iborat kompozitsiya

5-savol: Kulolchilik tarixida "oltin asr" deb qaysi davr ataladi?

- A) Samoniylar davri (IX–X asrlar)
- B) Arab fathi davri (VIII asr)
- C) Temuriylar davri (XIV–XV asrlar)
- D) Sovet davri (XX asr)

6-savol: Kulolchilikda "biskvit" atamasi nimani anglatadi?

- A) Sirlangan va ikkinchi marta pishirilgan tayyor buyum
- B) Loydan yasalgan, quritilgan, lekin hali pishirilmagan buyum
- C) Sirlanmagan holda birinchi marta pishirilgan g'ovak buyum
- D) Maxsus bezak texnikasi turi

7-savol: YUNESKO Rishton kulolchiligini nomoddiy madaniy meros deb qachon tan oldi?

- A) 2010-yilda
- B) 2014-yilda
- C) 2018-yilda
- D) 2022-yilda

GLOSSARIY

№	Atama	Ta'rifi
1	Kulolchilik	Loydan turli buyumlar (idish-tovoq, bezak buyumlari, qurilish materiallari) yasash san'ati va hunari. O'zbekistonda kulolchilik minglab yillik tarixga ega bo'lib, xalq amaliy san'atining eng qadimiy turlaridan biri hisoblanadi.

2	Charx (kulolchilik charxi)	Loyni aylantirish orqali idish-tovoq shakllantirish uchun ishlatiladigan maxsus qurilma. Qo'l charxi va oyoq charxi turlari mavjud. Zamonaviy kulolchilikda elektr charxlar ham keng qo'llaniladi.
3	Loy (gil)	Kulolchilik buyumlari tayyorlash uchun ishlatiladigan asosiy xom ashyo. Loyning sifati, tarkibi va plastikligi tayyor mahsulot xususiyatlarini belgilaydi. Qizil, oq va kulrang loy turlari farqlanadi.
4	Pishirish (kuyditish)	Loy buyumlarni maxsus pechlarda yuqori haroratda (800–1300°C) isitish jarayoni. Pishirish natijasida loy qattiq, mustahkam va suvo'tkazmaydigan materialga aylanadi.
5	Sir (glazur)	Kulolchilik buyumlari yuzasiga qoplaniladigan shishasimon qoplama. Sir buyumga suvo'tkazmaslik, mustahkamlik va badiiy ko'rinish beradi. Rangli, rangsiz va mat turlari mavjud.
6	Angob	Suyultirilgan rangli loydan tayyorlangan qoplama bo'lib, buyum yuzasiga surtilib, bezak sifatida ishlatiladi. Angob sirlashdan oldin qo'llaniladi va buyumga rang beradi.
7	Tandir (kulolchilik pechi)	Kulolchilik buyumlarini pishirish uchun mo'ljallangan maxsus pech. An'anaviy tandirlar yoqilg'i bilan, zamonaviylari esa elektr yoki gaz bilan ishlaydi.
8	Shamot	Oldindan pishirilgan va maydalangan loydan olingan material. U loy massasiga qo'shiladi va buyumning pishirish jarayonida yorilishi yoki buzilishining oldini oladi.
9	Shlikker	Suyuq holatga keltirilgan loy massasi. Qolipga quyish usulida buyum yasash, hamda kulolchilik buyumlarining bo'laklarini yopishtirish uchun ishlatiladi.
10	Qoliplash	Tayyor qoliplar yordamida kulolchilik buyumlarini shakllantirish usuli. Gips qoliplar ko'p ishlatiladi. Seriyali ishlab chiqarishda keng qo'llaniladi.
11	Naqsh	Kulolchilik buyumlari yuzasiga solinadigan bezak. O'zbekiston kulolchiligida islamiy, girih va geometrik naqshlar keng tarqalgan.
12	Islimiyy naqsh	O'simlik motivlariga asoslangan naqsh turi. Gul, barg, poya tasvirlari asosida yaratiladi. O'zbek kulolchiligining eng xarakterli bezak elementi hisoblanadi.
13	Girih naqsh	Geometrik shakllarning o'zaro kesishishi va takrorlanishidan hosil bo'ladigan murakkab naqsh turi. Matematik aniqlikka asoslangan bo'lib, me'morchilik va kulolchilikda keng qo'llaniladi.
14	Loykor	Loyni tayyorlaydigan va uni kulolchilik uchun mos holatga keltiradigan usta. Loyning sifatini ta'minlash, aralashma nisbatlarini belgilash loykorning asosiy vazifasidir.
15	Kosagar	Kosa, piyola va boshqa idish-tovoq buyumlarini yasashga ixtisoslashgan kulol usta. O'zbekistonda Rishton, G'ijduvon va Xorazmda ko'pgina mashhur kosagar ustalar faoliyat yuritadi.

16	Rishton kulolchiligi	O'zbekistonning Rishton shahrida rivojlangan kulolchilik maktabi. Moviy-ko'k ranglar, nozik islamiy naqshlar va o'ziga xos sir texnologiyasi bilan ajralib turadi. UNESCO tomonidan e'tirof etilgan.
17	G'ijduvon kulolchiligi	Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanida shakllangan kulolchilik an'anasi. Yashil rangdagi sir va geometrik naqshlar bilan ajralib turadi.
18	Biskvit pishirish	Loydan yasalgan buyumni birinchi marta past haroratda (800-900°C) pishirish jarayoni. Bu bosqichda buyumdan nam chiqariladi va u sirlash uchun tayyorlanadi.
19	Engoba	Buyum yuzasiga surtilgan yupqa loy qatlam bo'lib, asosiy loy rangini yashirish va silliq yuzaga ega bo'lish uchun qo'llaniladi. Sirlash oldidan qo'llaniladigan tayyorlov bosqichi.
20	Majolika	Sir bilan qoplangan va rangli naqshlar bilan bezatilgan kulolchilik buyumlari turi. O'rta Osiyoda majolika san'ati VIII-IX asrlardan boshlab rivojlangan.

Foydalanilgan va tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Anarova M. — "O'zbek xalq amaliy san'ati". Toshkent: O'qituvchi, 2018.
2. Abdullayev B. — "O'zbek kulolchilik san'ati tarixi". Toshkent: Fan, 2010.
3. Pugachenkova G.A. — "Iskusstvo Sredney Azii: drevniy i srednevekoviy period". Moskva, 1985.
4. Rempel L.I. — "Arxitekturny ornament Uzbekistana". Toshkent: Gosizdat, 1961.
5. Peterson S. & Peterson J. — "The Craft and Art of Clay". Overlook Press, 2003.

Reja

1. Zargarlik san'ati tarixi, zargarlik maktablari va ustalari.
2. Zargarlik buyumlari, zargarlikda ishlatiladigan materiallar va asboblari, zargarlik buyumlarini tayyorlash texnologiyasi.
3. O'zbek milliy kandakorlik san'ati tarixi, uning rivojlanish bosqichlari, hozirgi ahvoli va imkoniyatlari.
4. Pichqchilik san'ati tarixi, uning rivojlanish bosqichlari. Mahsulot turlari. Xom ashyo va materiallar.
- 5.

Tayanch so'z va iboralar: *Zargar, zeb-ziynat, taqinchoq, tillakosh, peshonabog', mohitillo, zebigardan, bo'yintumor, baldoq, bilakuzuk, uzuk, tumor, bibishak, tanga, firuza, yoqut, marvarid, zumrad, lojuvard, aqiq (qizil aqiq), oltin, kumush, mis, simkashlik (filigran), qadama (inkrustatsiya), shebaka, savod (niello), oltin suvi yuritish (gilding), qoraqalam, zarhal, chakanlash, quyish, donadorlik (granulyatsiya), qandakor, chizma qandakorlik, bo'rtma (relief) qandakorlik, o'yma qandakorlik, islimiy naqsh, girih naqsh, madoxil, bodom naqsh, obdasta, dastsho'y, lagan, qumg'on, choydosh, patnis, sandiq, pichqchi, Chust pichog'i, Shahrixon pichog'i, damashq po'lati, qalampir dasta, sadaf pichq, bodomi tig', qaytarma pichq, qalamqosh, pichq qini, to'g'ri pichq.*

1. Zargarlik san'ati tarixi, zargarlik maktablari va ustalari.

Zargarlik sanoati - yuksak badiiy ishlov berish yo'li bilan nodir metallar va qimmatbaho toshlardan, shuningdek, boshqa metallardan buyumlar, taqinchoqlar ishlab chiqaradigan sanoat tarmog'i. Zargarlik sanoatida xom- ashyo sifatida qimmatbaho va rangli metallar (platina, oltin, kumush va b.), ularning qotishmalari, qimmatbaho va yarim qimmatbaho toshlar (feruza, fionit, olmos, aqiq, zumrad, yoqut), tabiiy toshlar, plastmassa, suyak, emal, shisha va b. ishlatiladi.

O'zbekistonda zargarlik sanoatida korxonalari O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining Qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar qo'mitasi huzuridagi "Fonon" ilmiy birlashmasi tarkibida. Ularning yiriklari: "1Toshkent zargarlik korxonasi", "2sonli zargarlik zavodi", "Hyp" davlat badiiy zargarlik markazi, "3sonli zargarlik zavodi", "Kumush" O'zbekiston-AQSH qo'shma

korxonasi, "EyshnReyz" O'zbekiston-AQSH qo'shma korxonasi (Toshkent sh.), Shaxrisabz zargarlik korxonasi (Shahrisabz sh.), Burchmulla zargarlik zdi (Burchmulla qishlog'i). 1992 y.da ishga tushgan Zarafshon shahridagi Navoiy zargarlik zdi (avvalgi "Zarispark" O'zbekiston-AQSH qo'shma korxonasi) respublikadagi yetakchi zargarlik korxonasi hisoblanadi.

Bu korxonalar 585 va 750 asillik darajali (proballi) tilla qotishmasi, 925 asillik darajali kumush qotishmasidan turli xildagi zargarlik buyumlari (sirg'a, uzuk, zargarlik zanjirlari, sovg'abop mahsulotlar, kumushdan yasalgan oshxona anjomlari, yuqori badiiy sifatga ega bo'lgan zargarlik buyumlari, yakka buyurtmalar, yangi zargarlik buyumlarining modellari)ni ishlab chiqaradi. Shaxrisabz va Burchmulla zargarlik korxonalarida zargarlik buyumlarini i.ch. bilan birga qimmatbaho va qimmatbaho bo'lmagan toshlarga qirrali ishlov beriladi. "Fonon" IIB ilmiytexnika lab.larida zargarlik sohasida ishlatiladigan turli rangdagi sun'iy kristallar o'stiriladi.

Rasm. Xonliklarda taqilgan baldoqlar

Zargarlik sanoati korxonalari bilan bir qatorda Respublikada buyurtmachining ashyosidan zargarlik buyumlari tayyorlash va ularni ta'mirlash bilan shug'ullanuvchi zargarlik ustaxonalari va yakka tartibda ishlovchi zargarlar ham faoliyat ko'rsatmoqda (qarang zargarlik). Respublikada ishlab chiqariladigan va chetdan keltiriladigan zargarlik sanoatida

mahsulotlari sifati va asillik darajasini O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 1994 yil 8 fevraldagi farmoni bilan tashkil qilingan Davlat asillik darajasini belgilash palatasi nazorat qiladi. 2001 yil 7 dekabrda "Qimmatbaho metallardan yasalgan buyumlarning asillik darajasi va tamg'alanishi to'g'risida" O'zbekiston Respublikasining qonuni qabo'l qilindi. 1999 y.ning 4iyunida O'zbekiston Respublikasining Davlat asillik darajasini belgilash palatasi Asllik darajasi palatalarining Yevropa uyushmasiga to'la huquqli a'zo bo'ldi.

Davlat asllik darajasini belgilash palatasi qimmatbaho metallardan yasalgan buyumlarning sofligini tekshirish va tamg'alash Xalqaro konvensiyasiga kirish masalalari bilan 1996 yildan shug'ullanib keladi va kuzatuvchi mamlakat maqomida uning barcha kengashlarida qatnashadi. Zargarlik – qimmatbaho metallar (oltin, kumush, platina) va qimmatbaho toshlardan zeb-ziynat buyumlari yasash san'ati bo'lib, O'zbekiston hududida uning tarixi kamida uch ming yillik davr taraqqiyotiga ega. Markaziy Osiyoning eng qadimgi zargarlik namunalari bronza davridan saqlanib qolgan. Amudaryo xazinasi (mil. avv. VI–IV asrlar), Dalvarzintepa oltinlari (I–II asrlar) va Tillatepadan topilgan yigirma ming dona oltin buyum bu san'atning qadimiyligidan dalolatdir.

Tillatepadan 1978-yilda sovet-afg'on arxeologik ekspeditsiyasi tomonidan topilgan xazina jahon ilmida "Baqtriya oltini" nomi bilan mashhur bo'ldi. Topilmalarning ilmiy ahamiyati shundaki, ular polixrom uslub – oltinga firuza, aqiq va lojuvard toshlarini qadash texnikasining miloddan avvalgi davrda ham mukammal darajada bo'lganligini isbotladi. Tadqiqotchi Viktor Sarianidi bu topilmalar Sharq va G'arb san'at an'alarining mushtarak qo'llanilganini ko'rsatishini ta'kidlagan.

Afrosiyob (qadimgi Samarqand) qazilmalaridan topilgan zargarlik buyumlari ham katta ilmiy qiymatga ega. Ularda Sug'd zargarlarining yunon, hind va xitoy san'at elementlarini mahalliy an'analarga uyg'unlashtirgan holda ishlaganligini ko'rish mumkin.

IX–XII asrlarda Movarounnahrda zargarlik san'ati yuqori cho'qqiga chiqdi. Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Qo'qon yirik zargarlik markazlariga aylandi. Abu Rayhon Beruniy "Mineral va toshlar haqida" kitobida qimmatbaho toshlarning tabiatini, og'irligini, soxta toshlarni aniqlash usullarini batafsil yoritgan. Bu asar zargarlik ilmining fundamental manbalaridan hisoblanadi.

Amir Temur va Temuriylar davrida (XIV–XV asrlar) zargarlik misli ko'rilmagan ravnaq topdi. Temurning buyrug'i bilan boshlangan qurilish ishlari zargarlar, kandakorlar va boshqa hunarmandlarga keng imkoniyat yaratdi. Zahiriddin Muhammad Bobur "Boburnoma"da Samarqand zargarlarining

mahoratini alohida ta’kidlab, ularning buyumlarini “misli ko’rilmagan nafislik” deb ta’riflagan.

O’zbek zargarlik san’ati bir necha yirik mintaqaviy maktablarni shakllantirgan bo’lib, ularning har biri o’ziga xos uslub va texnikaga ega:

- **Buxoro maktabi** – yirik, hashamatli, oltinga qimmatbaho toshlar qadalgan buyumlar: tillakosh, peshonabog’, mohitillo, zebigardan yasash bilan mashhur. Naqshlarida islamiy va girih motivlar uyg’unlashgan.

- **Xorazm maktabi** – nafis simkashlik (filigran) texnikasi bilan ajralib turadi. Asosan kumushdan yasalgan buyumlar: bilakuzuk, uzuk, baldoq. Xorazm zargarlari ingichka kumush simlardan murakkab naqsh to’qishda tengsiz mahorat ko’rsatgan.

- **Farg’ona-Toshkent maktabi** – yengil, kundalik hayotga mo’ljallangan taqinchoqlar: zebigardan, bibishak, tumor, uzuk. Bezaklarda soddaroq shakl va geometrik naqshlar ustunlik qiladi.

O’zbek zargarlari ayollarga mo’ljallangan qirqdan ortiq taqinchoq turini yaratganlar. Ularning har biri taqiladigan o’rni, funktsiyasi va ramziy ma’nosi bilan ajralib turadi:

1-jadval

Taqinchoq nomi	Taqiladigan o’rni	Materiali	Ramziy ma’nosi
Tillakosh	Qosh ustiga	Oltin, tosh	Go’zallik
Mohitillo	Peshona	Oltin, firuza	Omad, baxt
Zebigardan	Bo’yin	Oltin, kumush	Hashamat
Baldoq	Quloq	Oltin, marvarid	Nafoshat
Tumor	Ko’krak/bilag	Kumush	Ko’z tegmaslik
Bilakuzuk	Bilak	Oltin, kumush	Himoya

- **Quyish** – metallni eritib, qolipga quyish orqali shakl berish. Eng qadimgi va universal usul.

- **Qadama (inkrustatsiya)** – bir metallga boshqa metall yoki tosh parchalarini mahkam o’rnatish texnikasi.

- **Simkashlik (filigran)** – ingichka kumush yoki oltin simlardan nafis to’r va naqshlar to’qish usuli.

- **Savod (niello)** – kumush buyum yuzasiga maxsus qora qotishma (mis, kumush, qo'rg'oshin, oltingugurt aralashmasi) bilan naqsh tushirish.

- **Oltin suvi yuritish (gilding)** – buyumga yupqa oltin qatlam qoplash texnikasi.

- **Chakanlash** – metall yuzasiga maxsus qoliplar bilan zarba berib naqsh tushirish.

- **Donadorlik (granulyatsiya)** – buyum yuzasiga mayda oltin yoki kumush donachalar yopshtirish texnikasi.

O'zbekiston zargarlik sanoatida xom- ashyo sifatida ishlatiladigan rangli metallar, qimmatbaho va yarim qimmatbaho toshlar respublikaning o'zidagi sanoat korxonalarida ishlab chiqariladi va konlardan qazib olinadi.

Xorijda zargarlik sanoatida rivojlangan mamlakatlar qatoriga AQSH, Italiya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya, Rossiya, Ukraina, Hindiston, Xitoy va boshqa mamlakatlar kiradi.

Zargarlik tarmog'ini rivojlantirish shart-sharoitlari va istiqbollari.

O'zbekiston Respublikasida hurmatli Prezidentimiz va Hukumatimiz rahbarligida iqtisodiyotimizni jadal rivojlantirish, tarmoq va sohalarni modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish orqali mamlakatimiz salohiyatini orttirish, aholi turmush farovonligini oshirish borasida tizimli ishlar olib borilmoqda.

51-rasm. Zargarlik buyumini tayyorlash jarayoni

Mamlakatda mahalliy zargarchilik, zargarlik tarmog'ini tiklash va rivojlantirish xuddi shunday ishlardan biri bo'lib hisoblanadi. Ushbu maqsadlarda hurmatli

Prezidentimiz tomonidan joriy yil 18 mayda “O‘zbekiston Respublikasida zargarlik tarmog‘ini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi (PF-5721-son) Farmon qabo‘l qilindi. Mamlakatimizda keyingi yillarda ishlab chiqaruvchilarga qimmatbaho metallardan foydalanish imkoniyatining berilishi ishlab chiqarilayotgan mahalliy zargarlik mahsulotlari hajmini kengaytirish imkonini yaratdi. Shu bilan birga, sohada tizimli kamchiliklarning mavjudligi, tarmoqning bir muncha diqqatdan chetda qolganligi shu yo‘nalishda faoliyat yuritayotgan korxonalarni modernizatsiya qilish va yangilarini tashkil etish, zamonaviy zargarlik mahsulotlari hajmi va eksportini kengaytirishga ancha to‘sqinlik yaratgandi.

Umuman olganda xalq hunarmandchiligida ishlatiladigan materiallarning hammasi ham o‘ziga xos qimmatga ega, chunki ular katta, mashaqqatli mehnat evaziga olinadi. Masalan misni olaylik. Mis - qadimdan insonga ma‘lum bo‘lgan metall. Mis va uning qotishmalari insonning moddiy madaniyatini o‘stirishda katta ahamiyatga ega. Qadimda yunonlar mis rudasini birinchi bo‘lib Kipr orollaridan qazib olganlari uchun uning nomi lotincha kiprit deb ataladi. U tabiyatda tarkibida temir, kumush hattoki oltin bo‘lgan ruda holida uchraydi. Mis hayotiy fizalogik jarayonda qatnashadigan muhim element. U yumshoq, cho‘ziluvchan, bolg‘alanuvchan qizil yoki qizg‘ish metall. Mis issiqlik va elektr tokini juda yaxshi o‘tkazib kumushdan keyin ikkinchi o‘rinda turadi. U havoda tez oksidlanib qorayadi. Nam havoda mis gidroksid karbonat hosil qilgani uchun ko‘karadi. Mis rudalarni qayta ishlashdan olinadi. Undan lagan, oftoba, jom, samovar va boshqalar, shuningdek sun‘iy ipak olinadi. Qadimda misgarlar sof misni sovuqlayin ishlaganlar, shuning uchun ham mis buyumlar yumshoq va mo‘rt bo‘lgan. Keyinchalik mis va qalay qotishmasidan hosil qilingan bronzani ishlaganlar. Bronzadan ishlangan buyumlar birmuncha pishiq bo‘ladi. O‘zbek xalq amaliy san‘ati turlari ichida zebziynat san‘ati bo‘lmish zargarlik, alohida o‘rin egallaydi (milliy taqinchoqlar va h). Shuningdek, yog‘och o‘ymakorligida ishlatiladigan yong‘oq daraxti materiallari, zardoqlikda ishlatiladigan zar iplarni ham qimmatbaho materiallar qatoriga kiritish mumkin. Bunday misollarni ko‘plab keltirish mumkin.

Rasm. Buxoro amirining oilasi va qarindoshlariga tegishli bo'lgan zargarlik buyumlari

Oliven - tarkibida magniy sirkasi bilan temir bo'ladi. Oliven ko'kimtir sariq rangda oyna kabi, yaltiroq va mo'rt bo'ladi. Oliven zargarlik toshi sifatida ishlatiladi. Xrizolit sarg'ish, ko'kish, shishasimon yaltiroq tiniq rangda va mo'rt bo'ladi. Xrizolit zargarlikda mayda toshlar sifatida qo'llaniladi. Shpinel - tarkibi magniy va alyuminiy brikmalardan iborat yaltiroq, qattiq va mo'rt tosh. Shpinel turlicha qirralanadi. U yuqori probali zargarlik buyumlariga qo'yiladi. Turmalin - tarkibi alyuminiy silikat, kalsiy, magniy va buradan iborat birikma. U murakkab kimyoviy tarkibiga ega, yaltiroq va qattiq tosh.

Axroit - rangsiz, turlicha turmalindan iborat och yashil rangdagi tosh. Axroit aralash, pona va pag'ona shakili qirralanadi. Sirkoniy - granata guruhiga kiruvchi tosh. Sirkoniyni tarkibi sirkoniy va kremniy oksiddan iborat. Sirkoniy so'zi - "oltinrang" ma'nosini anglatadi. U yaltiroq tiniq tosh. Zargarlikda ko'k hamda yashil sirkoniy ishlatiladi.

Topaz - granata guruhiga kiruvchi tosh. U birinchi marta Qizil dengizning Topaz orolidan topilgan. Topazrangsiz sarg'sh, somonsimon oqish rangda, oynasimon yaltiroq bo'ladi. Topaz aralash, brilliand va pog'ona shaklida qirralanadi. U oltin va kumushdan yasalgan zargarlik buyumlariga qo'yiladi. Nefrit- tarkibi kalsiy, magniy va temir sulfatidan iborat, shaffof emas, lekin juda mustahkam tosh. Nefridning zichligi 3 g/sm^3 .

Nefrit kabatosh va yapasqi dumaloq shaklda qirralanadi. U asosan kumushdan yasalgan zargarlik buyumlariga qo'yiladi. Ba'zan oltindan yasalgan buyumlar ham o'matiladi. U o'tsimon, yashil, sarg'ish, oq, to'q yashil rangli yaltiroq tosh. U turlicha tovlanadi. Malaxit- tarkibi mis oksididan tashkil topgan tosh. Zicligi 3,6 g/sm'. Malahit yaltiroq emas, ammo jilvalanadi. U yashil rangli, mustahkamlilgi past tosh, Malahit kabatosh va yapasqi dumaloq shaklda qirralanadi. Oltingugurt kislotasida eriydi. Oltin va kumushdan yasalgan zargarlik buyumlarida kam miqdorda ko'z sifatida ishlatiladi. Kamroq marjon suftida taqiladi.

Organik toshlar. Bu toshlar qattiq bo'lmagan organik jismlardan iborat bo'lgani uchun qattiqligi yuqori emas. Organik toshlar sinfiga qahrabo, marjon, gagar kiradi. Qahraboning tarkibi qum, daraht parchalari, bargi, gul yaproqchalari hamda hasharot yaproqlaridan iborat bo'ladi. Qahrabo shaffof, mo'rt tosh, kimyoviy turg'un emas, 300°C da eriydi, zinchligi 1,1 g/sm³. Marjon - tarkibi daraxtsimon tuzilishiga ega bo'lgan temir oksididan iborat organik jism. Oq, qizil, pushti ayrim hollarda qorasi xam uchrab turadi, zinchligi 2,5 g/sm³. Marjon qahrabo qaraganda musthkamroq, lekin shaffof emas.

Sun'iy toshlar. Zargarlikda ishlatiladigan sun'iy toshlar 4 turga bo'linadi: sun'iy karund, o'stiriladigan toshlar, qimmatbaho va o'rtacha qiymatli tosh rangini beruvchi toshlar, oyna plastmassa rangini beruvchi toshlar. Umuman olganda xalq hunarmandchiligida ishlatiladigan materiallarning hammasi ham o'ziga xos qimmatga ega, chunki ular katta, mashaqqatli mehnat evaziga olinadi. Masalan misni olaylik. Mis - qadimdan insonga ma'lum bo'lgan metall. Mis va uning qotishmalari insonning moddiy madaniyatini o'stirishda katta ahamiyatga ega. Qadimda yunonlar mis rudasini birinchi bo'lib Kipr orollaridan qazib olganlari uchun uning nomi lotincha kiprit deb ataladi. U tabiyatda tarkibida temir, kumush hattoki oltin bo'lgan ruda holida uchraydi.

Mis hayotiy fizalogik jarayonda qatnashadigan muhim element. U yumshoq, cho'ziluvchan, bolg'alanuvchan qizil yoki qizg'ish metall. Mis issiqlik va elektr tokini juda yaxshi o'tkazib kumushdan keyin ikkinchi o'rinda turadi. U havoda tez oksidlanib qorayadi. Nam havoda mis gidroksid karbonat hosil qilgani uchun

ko'karadi. Mis rudalarni qayta ishlashdan olinadi. Undan lagan, oftoba, jom, samovar va boshqalar, shuningdek sun'iy ipak olinadi. Qadimda misgarlar sof misni sovuqlayin ishlaganlar, shuning uchun ham mis buyumlar yumshoq va mo'rt bo'lgan. Keyinchalik mis va qalay qotishmasidan hosil qilingan bronzani ishlaganlar. Bronzadan ishlangan buyumlar birmuncha pishiq bo'ladi. O'zbek xalq amaliy san'ati turlari ichida zeb-ziynat san'ati bo'lmish zargarlik, alohida o'rin egallaydi (milliy taqinchoqlar va h). Shuningdek, yog'och o'ymakorligida ishlatiladigan yong'oq daraxti materiallari, zardoqlikda ishlatiladigan zar iplarni ham qimmatbaho materiallar qatoriga kiritish mumkin. Bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin.

2. Zargarlik buyumlari, zargarlikda ishlatiladigan materiallar va asboblari, zargarlik buyumlarini tayyorlash texnologiyasi.

Boshqa kasblar singari zargarlikda ham o'ziga hos asbob-uskunalar ishlatiladi. Loyli o'choq, charm, o'tga chidamli loylar, payvand, naycha, metall qisqichlar, bolg'achalar, metall taxta, pargor, zubilolar, misgarliklar ishlatiladigan ba'zi bir kesgich asboblari, charx tosh, kichikina qisqichlar, qoliplar, metaldan qilingan har hil diametrli yarimsharsimon chuqurchali qolipchalar, tunukalarni qirqish uchun qaychilar, ombirlar, payvandlovchi asbob va boshqalar ishlatiladi.

Rasm. Zargarlik buyumlari asbob va uskunalari

Punson - (puanson) zargarlikda ishlatiladigan asbob bo'lib metallga naqsh ishlashda ishlatiladi. Kurya - temir yoki po'latdan yasalgan. Uning bir hecha kattalikdagi teshigi bo'lib, oltin yoki kumush oldin kattaroq, keyin kichikroq, so'ng

yanada kichikroq teshikdan o'tkazib tortiladi. Oltin yoki kumush sini hozir shu hilda tayyorlanadi. Sim kuryaning naqsh o'yilgan joyga qo'yib bog'lansa naqsh hosil bo'ladi. Hosil qilingan sim kirkira deb ataladi. U bezak buyumlarida ishlatiladi.

Zargarlik buyumlarini yaratishning asosiy yo'nalishi - bu zargarlik buyumlarini qanday qilishni o'rganmoqchi bo'lgan yangi boshlanuvchilarga mo'ljallangan dastur. Bu erda barcha tafsilotlarda materialni yaratish, tayyorlash va tanlash texnikasi batafsil bayon qilinadi. Asarni eksklyuziv va yorqin qilish uchun dizayn sirlari.

Har bir darsga materiallar sotib olish mumkin bo'lgan vositalarni, aksessuarlarni, do'konlar havolalarini tanlash bo'yicha batafsil ro'yxat qo'shiladi. Bugungi kunda qaysi toshlar tegishli ekanligini bilib olasiz, bu u yoki boshqa mineralni anglatadi. Ilg'or ustalar uchun mahoratni oshirishi mumkin bo'lgan mualliflik texnikasi bo'ladi.

Zamonaviy zargarlik buyumlari dizayni metall va toshlar bilan ishlash bilan cheklanib qolmaydi, shuning uchun dastur plastik, yog'och, shisha va organik materiallardan foydalangan holda amaliy mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi.

Bu metall bilan ishlash (o'ymakorlik, o'yma, zarb, shtamplash, lehimlash, perchinlash, abraziv) va mum bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, shuningdek zargarlik buyumlari bo'yicha fanlar va xavfsizlikni o'z ichiga oladi. Ushbu

intizomning bir qismi sifatida ko'p vaqt professional zargarlik buyumlari bilan jihozlangan maktab ustaxonasida amaliy ishlarga bag'ishlanadi.

3Dmodellash

Zamonaviy zargarlik buyumlarini ishlab chiqarish tsikli albatta uch o'lchovli modellashni o'z ichiga oladi. Sinf xonasida talabalar uch o'lchovli Rhinoceros 3D va Zbrush tahririyatlarini o'zlashtirishni o'rganadilar, "3D-modellash" fani "dizayn" va "texnologiya" fanlari bilan chambarchas bog'liq, shuning uchun talabalar zargarlik buyumlarini ishlab chiqarishning real jarayonining barcha bosqichlarini o'zlashtiradilar.

O'z qo'llaringiz bilan zargarlik buyumlarini yaratishda, bezakning turli elementlarini bir-biriga ulash uchun bog'lovchi halqalar muntazam ravishda ishlatiladi. Yagona uzuklar yanada oqlangan, ammo ikkitomonlama (miniatyuradagi kalit uzukka o'xshash) yanada ishonchli, chunki ular aniq tekislanmagan. Og'ir zargarlik buyumlari uchun va kiyimlarda va hokazolarda doimiy ishqalanishga duchor bo'ladigan bilaguzuklarni yig'ishda, shuningdek bolalar zargarlik buyumlarini ishlatishda er-xotin halqalarni ishlatish yaxshiroqdir. Ammo siz ushbu ishonchlilik uchun pul to'lashingiz kerak bo'ladi: bitta halqalarga qaraganda er-xotin halqalarni ochish qiyinroq va uzoqroq, tirnoqlari tez-tez buzilib, kayfiyat yomonlashadi. Bularning barchasini maxsus usul yordamida oldini olish mumkin. Ushbu maqolada ushbu vosita bilan ishlash jarayoni tavsifini, shuningdek bizning do'konimiz xodimlari tomonidan tayyorlangan kichik video master-klassni topasiz.

3. O'zbek milliy kandakorlik san'ati tarixi, uning rivojlanish bosqichlari, hozirgi ahvoli va imkoniyatlari.

Qandakorlik – mis, jez, kumush va boshqa metall buyumlar yuzasiga maxsus asboblardan (qalam, cho'kichlar) yordamida naqsh o'yish san'atidir. “Qandakor” so'zi forscha “kanda” (o'yilgan) va “kor” (ish) so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, lug'aviy ma'nosi “o'yuvchi”, “naqsh sovuvi” demakdir. Qandakorlikning Markaziy Osiyodagi eng ilk namunalari Afrosiyob (qadimgi Samarqand), Poykand va Varaxsha shaharlaridan topilgan. VII–VIII asr topilmalari orasidagi kumush va misdan yasalgan idishlar nafis naqsh kompozitsiyalari bilan ajralib turadi. IX–XII asrlarda, xususan Somoniylar va Qoraxoniylar davrida bu san'at Movarounnahrda eng yuqori cho'qqiga yetdi. Bu davrda Buxoro va Samarqand qandakorlik markazlari butun Sharqda mashhur edi. Abu Rayhon Beruniy o'zining “Mineralogiya” asarida metallar tarkibi, ularning xossalari va ularga ishlov berish usullari haqida qimmatli ilmiy ma'lumotlar keltirgan. Bu ma'lumotlar qandakorlik nazariyasi uchun fundamental ahamiyatga ega bo'lgan.

Qandakorlikda bir necha asosiy texnik usul mavjud bo'lib, ularning har biri alohida mahorat va tajriba talab etadi:

1. Chizma qandakorlik – metall yuza chuqur o'yilmay, faqat nozik chiziqlar bilan naqsh solinadi. Bu eng oddiy va keng tarqalgan usuldir.

2. Bo'rtma (relef) qandakorlik – naqsh sirtidan baland bo'rtib turadi. Buyum ichki tomonidan cho'kich bilan zarba berib, tashqi yuzada qabariq hosil qilinadi.

3. O'yma qandakorlik – fon chuqur o'yilib, asosiy naqsh motivi qabariq holda qoldiriladi. Bu usulda juda katta mahorat talab etiladi.

4. Shebaka – to'r shaklidagi naqshlar hosil qilish texnikasi. Buyumning ma'lum qismida metall kesib olinib, nafis to'r ko'rinishi yaratiladi.

5. Qadama (inkrustatsiya) – bitta metallga boshqa metallni (masalan, misga kumush yoki oltin) qadab naqsh hosil qilish usuli.

Naqsh turlari va ularning falsafasi

Qandakorlikda qo'llaniladigan naqshlar ko'p asrlik tajriba va estetik tafakkur mahsulidir. Ularning har biri chuqur ramziy ma'noga ega:

Islimiy naqsh – o'simliksimon naqshlar bo'lib, abadiy hayot, tabiatning uzluksiz yangilanishi va go'zallik ramzi sifatida talqin etiladi. Islimiy naqsh ichida gul, barg, novda va meva tasvirlari uchraydi.

Girih naqsh – geometrik naqshlar bo'lib, koinot tartibini, matematikaviy uyg'unlikni va ilohiy mukammallikni ifodalaydi. Girih naqshlar murakkab matematik hisob-kitoblarga asoslanadi.

Madoxil – arka shaklidagi naqsh bo'lib, Qo'qon qandakorligi uchun xos. Masjid va madrasa mehroblarini eslatadi.

Bodom naqsh – bodom shaklidagi naqsh motifi. Baxt-saodat va farovonlik ramzi. Butun Markaziy Osiyo san'atida keng tarqalgan.

Qandakorlar turli xil maishiy va bezak buyumlarini yaratganlar. Ularning har biri nafaqat amaliy, balki badiiy va madaniy qiymatga ega bo'lgan:

2-jadval

Buyum nomi	Vazifasi	Bezak xususiyati
Obdasta	Suv quyadigan idish	Islimiy va girih naqshlar
Dastsho'y	Qo'l yuvgich	Bo'rtma gul naqshlar
Qumg'on	Choy damlaydigan idish	Islimiy naqsh, qadama
Lagan	Osh tortadigan katta idish	Markazida gul naqsh
Choydush	Piyola va choynak qo'yish	Geometrik va islimiy
Sandiq	Kiyim-kechak saqlash	Yirik bo'rtma naqshlar

Buxoro qandakorligi o'zbek qandakorlik san'atining eng nufuzli maktabi hisoblanadi. Bu yerda islimiy va girih naqshlarning murakkab kompozitsiyalari yaratilgan. Buxorodagi tarixiy Zargaron va Sarrofon gumbazlari bugungi kunda ham qandakorlik ustaxonalari sifatida faoliyat yuritmoqda.

Samarqand qandakorligi ko'proq yirik idishlar – lagan, obdasta, dastsho'y yasashga ixtisoslashgan. Qo'qon maktabi esa madoxil va bodom naqshlarning o'ziga xos kompozitsiyasi bilan ajralib turadi.

XX asr qandakorligining yorqin vakillari orasida Usta Salim Hamidov, Shokir Kamolov, Nematjon Muhiddinov, Abdullo Soatov singari ustalar bu an'anani davom ettirib, yangi avlod hunarmandlariga merosini o'tkazganlar.

Pichoqchilik san'ati tarixi, uning rivojlanish bosqichlari. Mahsulot turlari. Xom ashyo va materiallar.

Pichoqchilik – maxsus po'latdan tig' yasab, unga badiiy ishlov berish san'ati bo'lib, O'zbekistondagi eng qadimiy va nufuzli hunarmandchilik turlaridan biridir. Arxeologik topilmalar ko'rsatishicha, Markaziy Osiyo hududida metallardan pichoq, xanjar va qilich yasash mil. avv. II–I ming yilliklarda boshlangan. Bronza va dastlabki temir davriga oid qurol-yarog' qoldiqlari Samarqand, Surxondaryo va Farg'ona vodiysi hududlaridan topilgan. O'rta asrlarda Markaziy Osiyo pichoqchilari damashq po'lati tayyorlash sirlari bilan mashhur bo'lishdi. Damashq po'lati – yuqori karbonli va past karbonli po'lat qatlamlarini bir-biriga payvandlab, qayta-qayta qizdirib bolg'alash orqali hosil qilinadigan maxsus metall bo'lib, u o'ta o'tkir va bardoshli tig' yaratish imkonini beradi. Ilmiy tadqiqotlar ko'rsatishicha, bu texnologiya nafaqat Damashqdan, balki Markaziy Osiyo va Hindistondan ham mustaqil ravishda kelib chiqqan.

Chust – pichoqchilar shahri O'zbekiston pichoqchiligining bosh poytaxti Namangan viloyatidagi Chust shahridir. Chust pichoqchiligi taxminan ming yillik tarixga ega. XIX asrdan boshlab Chust “pichoqchilar shahri” nomini olgan bo'lib, bu yerda yuzlab oilalar avloddan avlodga pichoqchilik hunarini o'tkazib kelgan.

Chust pichog'ining o'ziga xos xususiyatlari:

Tig'ning o'tkirligi – mahalliy po'latdan tayyorlanadi. Maxsus toblash va chiniqtirish texnologiyasi tufayli tig' uzoq muddat o'tkirligini saqlaydi.

Dasta material – shox, suyak, yog'och (yong'oq, o'rik), ba'zan plastmassa va metall ishlatiladi.

Tig' shakllari – to'g'ri pichoq (sada), egri pichoq (qaytarma), bodomi (bodom shaklidagi tig'), qalamqosh (qalam qoshiga o'xshash).

Badiiy bezak – dasta va tig'ga gul naqshlar, yozuvlar, ba'zan Qur'on oyatlari yoki xalq iboralari (“Omad yor bo'lsin”, “Uyga barakot”) bitiladi.

Boshqa pichoqchilik markazlari

Shahrixon (Andijon viloyati): Chustdan farqli ravishda ko'proq keng tig'li, kuchli, qassoblik va maishiy foydalanishga mo'ljallangan pichoqlar bilan mashhur. Shahrixon pichog'ining dastasi ko'pincha oddiyroq, lekin tig'i juda bardoshli va kuchlidir.

Buxoro pichoqchiligi: dasta bezagi va qinning zargarlik ishlashiga alohida e'tibor qaratiladi. Buxoro pichoqlarining qinlari kumush bilan qoplangan, islamiy naqshlar bilan bezatilgan. Ular ko'proq ziynat va sovg'a sifatida ishlatilgan.

Qashqadaryo pichoqchiligi: cho'pon pichoqlari – cho'l sharoitida ishlatishga mo'ljallangan, kuchli va oddiy. Dastasi yog'ochdan, tig'i keng va to'g'ri.

O'zbek pichoqchilarining eng muhim innovatsiyalaridan biri “qalampir dasta” deb ataluvchi maxsus ergonomik shakldir. Bu dasta shakli qalampir (qizil muchuk) shaklini eslatadi va qo'lga mukammal mos tushib, uzoq ishlashda charchoq bermaydi. Zamonaviy ergonomika fani nuqtai nazaridan bu shakl qo'l anatomiyasiga ideal moslashgandir. Pichoqchilikda qo'llaniladigan yana bir muhim texnologiya – tig'ni toblash jarayonidir. Po'lat ma'lum haroratga qizdirilgach, suvga yoki yog'ga botiriladi. Bu jarayonda po'latning kristall tuzilishi o'zgarib, u qattiq va elastik bo'ladi. Har bir pichoqchi ustaning o'ziga xos toblash sirri mavjud bo'lib, u avloddan avlodga og'zaki ravishda o'tkaziladi. 2022-yilda O'zbek pichoqchiligi san'ati YUNESKOning Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi Rerezentativ ro'yxatiga kiritildi. Bu qaror xalqaro ekspertlar tomonidan O'zbek pichoqchiligining noyob madaniy qiymati, avloddan avlodga o'tkazilish an'analari va jamoatchilikning bu san'atga bo'lgan hurmatini tan olish asosida qabul qilindi. Ro'yxatga kiritilish pichoqchilik san'atini saqlab qolish va rivojlantirishga xalqaro darajada e'tibor qaratdi. O'zbekistonda 2017-yildan boshlab hunarmandchilikni rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli davlat siyosati olib borilmoqda. “Hunarmand” uyushmasi barcha viloyatlarda faoliyat yuritib, hunarmand ustalarni qo'llab-quvvatlash, soliq imtiyozlari berish va eksportni rag'batlantirish kabi yo'nalishlarida ish olib bormoqda. “Usto-shogird” maktablari tizimi qayta tiklanib, tajribali ustalar yosh hunarmandlarga an'anaviy san'atni o'rgatmoqda. Buxoro, Marg'ilon, Chust, Rishton kabi shaharlardagi hunarmandchilik markazlari turistik marshrutlarga kiritilgan bo'lib, xorijiy sayyohlarning katta qiziqishini uyg'otmoqda. Zargarlik, qandakorlik va pichoqchilik buyumlarining eksporti yildan yilga oshib bormoqda. Xalqaro ko'rgazmalarda o'zbek hunarmandlari muntazam ravishda ishtirok etib, o'z san'atlarini namoyish qilmoqdalar. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar bilan an'anaviy usullarni uyg'unlashtirish, yangi dizayn yechimlarini qo'llash va xalqaro bozorga chiqish kabi dolzarb masalalar kundalik tartibda turibdi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, zargarlik, qandakorlik va pichoqchilik – o'zbek xalqining ming yillik moddiy va ma'naviy merosining uchta yorqin qirrasidir. Bu san'at turlari shunchaki hunar emas, balki xalqning estetik didi, falsafiy qarashlari, ilmiy-texnologik bilimi va ramziy tafakkurining jonli ifodasidir.

Tillatepa oltinlaridan to zamonaviy Chust pichoqchiligigacha bo'lgan uzluksiz tarixiy yo'l shuni ko'rsatadiki, bu san'atlar faqat o'tmish mulki emas, balki bugun ham yashab, rivojlanib kelayotgan tirik an'analardir. YUNESKOning

nomoddiy madaniy meros ro'yxatiga kiritilish, davlat tomonidan beriladigan soliq imtiyozlari, xalqaro ko'rgazmalarda ishtirok va yoshlarning hunarga qiziqishining oshishi bu san'atlarning kelajagi yorqin ekanidan dalolat beradi.

Har bir fuqaroning burchi – milliy hunarmandchilik an'analarini o'rganish, qadrlash, ularga e'tibor qaratish va kelgusi avlodlarga etkazishdir. Zero, madaniy merosni asrash – millatning o'zligini asrashdir.

Mustahkamlash uchun savollar

Kandakorlik
haqida umumiy
ma'lumot

№	Savollar	№	Savollar
1	Zargarlik san'atining O'zbekiston hududidagi eng qadimgi	6	Qandakorlikdagi beshta asosiy texnik usulni nomlab, ularning farqini izohlang.
2	arxeologik dalillari qaysi yodgorliklardan topilgan va ularning ilmiy ahamiyati nimada?	7	Islimiy va garih naqshlarning falsafiy ma'nolari qanday va ular o'rtasida qanday farq bor?
3	Tillatepa xazinasi nima sababdan "Baqtriya oltini" deb nomlanadi va unda qanday zargarlik texnikasi isbotlangan?	8	Chust pichog'ini boshqa mintaqalar pichoqlaridan ajratib turadigan texnologik va badiiy xususiyatlar nimalardan iborat?
4	Buxoro, Xorazm va Farg'ona-Toshkent zargarlik maktablarining farqli xususiyatlarini taqqoslang.	9	"Qalampir dasta" shakli qanday ergonomik afzalliklarga ega va u zamonaviy ergonomika fani nuqtai nazaridan qanday baholanadi?
5	Savod (niello) texnikasi nima va u qanday amalga oshiriladi?	10	O'zbek pichoqchiligi YUNESKOning qaysi ro'yxatiga, qachon va qanday mezonlar asosida kiritilgan?

Mavzuga oid topshiriqlar

1-topshiriq (Tadqiqot ishi): O'z oilangizdagi yoki tanishlaringiz uyidagi an'anaviy zargarlik taqinchog'i, qandakorlik buyumi yoki pichoqni tanlang. Uning yasash tarixini, ustasini (iloji bo'lsa) va naqshlar ma'nosini o'rganib, 1–2 sahifalik yozma taqdimot tayyorlang.

2-topshiriq (Taqqoslash jadvali):Quyidagi jadval asosida zargarlik, qandakorlik va pichoqchilik san'atlarini taqqoslang: ustun nomlari – "San'at turi",

“Asosiy markazlar”, “Mashhur ustalar”, “Tipik buyumlar”, “Texnik usullar”, “Qimmatbaho materiallar”.

3-topshiriq (Ijodiy ish): O‘zingiz tanlagan bitta an‘anaviy naqsh (islimiy, girih yoki bodom) asosida qog‘ozga bezak eskizini chizib, uning ramziy ma‘nosini yozma ravishda izohlang. Naqshning qaysi san‘at turida ko‘proq qo‘llanilishini ko‘rsating.

4-topshiriq (Guruh loyihasi): Guruhlarga bo‘linib, har bir guruh bitta shahar (Buxoro, Chust, Xiva, Shahrixon, Samarqand yoki Qo‘qon) hunarmandchiligi haqida multimedia taqdimoti tayyorlang va darsda himoya qiling.

5-topshiriq (Amaliy sayohat): Yaqin atrofdagi hunarmandchilik ustaxonasi yoki muzeyiga tashrif buyuring. Agar imkoniyat bo‘lmasa, “Hunarmand” uyushmasi rasmiy saytidagi yoki YouTube’dagi ish jarayoni videolarini ko‘ring va ko‘rganlaringiz haqida 300–400 so‘zli hisobot yozing.

6-topshiriq (Muammoli essey): “Globallashuv va sanoat mahsulotlari davrida an‘anaviy hunarmandchilik o‘z qiymatini saqlab qola oladimi?” mavzusida 400–500 so‘zli essey yozing. Esseyda: muammoni ifodalang, tarixiy dalillar keltiring, o‘z pozitsiyangizni asoslang va xulosa chiqaring.

GLOSSARIY

№	Atama	Ta‘rifi va manbasi
1	Zargarlik	Oltin, kumush, qimmatbaho toshlar va boshqa metallardan taqinchoq va bezak buyumlar yasash san‘ati. O‘zbekistonda zargarlik san‘ati juda qadimdan rivojlangan. Baqtriya-Marg‘iyona madaniyati (mil. avv. II ming yillik) davrida yuqori darajada rivojlangan zargarlik sanoati mavjudligi arxeologik topilmalar bilan tasdiqlangan.
2	Zargarlik buyumlari	Zargarlik mahsulotlari turli xil: uzuk, bilakuzuk, sirg‘a, marjon, isirg‘a, tumor, taqinchoq, bosh bezaklari, ko‘krak bezaklari va boshqalar. Har bir buyum o‘ziga xos shakl, naqsh va qimmatbaho toshlar bilan bezatiladi. Serdolik toshi an‘anaviy “ayollar toshi” sifatida qadrlanadi.
3	Zargarlik materiallari	Zargarlikda ishlatiladigan asosiy materiallar: oltin, kumush, mis, bronza qotishmalari; qimmatbaho toshlar – serdolik, feruza (turkuaz), lojuvard, yoqut, zumrad; yarim qimmatbaho toshlar va marjon. Mis va jez qotishmalari arzonroq taqinchoqlar uchun ishlatiladi.
4	Zargarlik asboblari	Zargarlikda ishlatiladigan asbob-uskunalar: ko‘ra (metall eritish uchun), sandon (metall yasash), bolg‘a va zubila, egov, sirkul, qisqich, iskana

		(naqsh o'yish), charx (silliqlash), lehim asboblari, o'lchov asboblari (tarozi, shtangentsirkul).
5	Zargarlik texnologiyasi	Zargarlik buyumlarini tayyorlash asosiy bosqichlari: metall eritish va quyish, bolg'alash va shakl berish, lehimlash, naqsh o'yish (kandakori), tosh o'rnatish, silliqlash va pardozlash. Simkori (simdan foydalanib bezash) va zarkori (oltin suvi berish) ham qo'llaniladi.
6	Zargarlik maktablari	O'zbekistonda Buxoro, Samarqand, Toshkent, Xorazm, Farg'ona zargarlik maktablari mashhur. Buxoro zargarlik buyumlari nafisligi, Xorazm zargarlik buyumlari yirik shakli va qimmatbaho toshlar bilan bezatilishi bilan ajralib turadi.
7	Kandakorlik	Amaliy san'at turi; metallardan yasalgan badiiy buyumlarga o'yib yoki bo'rtik qilib naqsh ishlash san'ati. Qadimiyligi bilan kulolchilikdan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Temuriylar davrida yangi usullarning yuzaga kelishi bilan kandakorlik yanada rivojlandi.
8	Kandakorlik turlari	Kandakorlikda bir necha usul qo'llaniladi: kandakori – o'yib, kesib naqsh ishlash; qolipaki – qolip yordamida naqsh berish; simkori – simdan foydalanib bezash. Buyumlarning qismlari (qopqoq, dasta) va ikki qavatli ishlar ham bajariladi.
9	Kandakorlik maktablari	Buxoro, Samarqand, Xiva, Qo'qon, Qarshi, Shahrisabz, Toshkent shaharlari kandakorlik markazlari bo'lgan. Buxoro maktabi naqshlari murakkab va nafis. Qo'qon va Marg'ilon maktabida bog'-rog'lar tasvirlanadi. Xorazm maktabi o'ta murakkab naqshlar bilan ajralib turadi.
10	Mis buyumlari turlari	Kandakorlikda yasalgan mis buyumlar: choydosh, mis ko'za, kosa, lagan, la'li, kashkul, oftoba, qumg'on, satil, dastsho'y va boshqalar. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yasalgan buyumlar nihoyatda nozik va bejirim naqshlangan.
11	Kandakorlik naqshlari	Arablar istilosidan keyin tasvirlar o'rnini geometrik naqshlar va arab yozuv (bayt)lari egallagan. Kandakorlik naqshlarida islamiy (o'simlik), girih (geometrik) va xattotlik elementlari qo'llaniladi. Har bir maktabning o'ziga xos naqsh uslubi mavjud.
12	Kandakorlik asboblari	Kandakorlikda ishlatiladigan asbob-uskunalar: bolg'a, sandon, iskana (turli shakldagi o'yish pichog'i), egov, qisqich, charx, qolip, sirkul, chizg'ich. Temirchilikdagi kabi o'choq va dam ham ishlatiladi.
13	Kandakorlik xom ashyosi	Kandakorlikda ishlatiladigan asosiy metallar: mis, bronza, jez (latun), kumush, oltin. Mis buyumlarining sifati va rangi qotishma tarkibiga bog'liq. Qimmatbaho toshlar (yoqut, zumrad, feruza) va rangli shishalar ham kadash uchun ishlatiladi.
14	Pichoqchilik (pichoqsozlik)	Pichoq, ustara, xanjar va boshqa kesgir asboblarni yasash kasbi. Ilk paleolit davridan ma'lum. Jez davrida mis va jezdand pichoqlar yasash boshlangan. Temirning kashf etilishi pichoqchilik taraqqiyotida katta burilish bo'ldi. O'zbekiston hududida mil. avv. II ming yillikka oid pichoq namunasi topilgan.
15	Chust pichog'i	O'zbekistonning eng mashhur pichog'i. Tarixi mil. avv. VIII asrdan boshlanadi. Tig'ida Chust shahrini eslatuvchi sifat muhri qo'yiladi. An'anaviy "bahor lolasi" va "paxta guli" naqshlari bilan bezatiladi. Avloddan-avlodga o'tib kelayotgan sirlar asosida yasaladi.

16	Shahrixon pichog'i	Andijon viloyatining Shahrixon shahrida yasaladigan mashhur pichoqlar. Butun oilaviy sulolalar pichoq yasash bilan shug'ullanadi, ularni "pichokchi" deb atashadi. Ochiq ustaxonalarda pichoq yasash jarayonini ko'rish mumkin.
17	Pichoq xom ashyosi	Pichoq yasashda ishlatiladigan materiallar: po'lat (tig' uchun), buqa shoxi, fil yoki kiyik suyagi (tutqich uchun), kumush va qimmatbaho toshlar (bezash uchun), charm (qin uchun). Usta puxtalik bilan materialni tanlaydi.
18	Pichoq yasash texnologiyasi	Pichoq yasash bosqichlari: temirni o'choqda qizdirish, sandonda bolg'a bilan urib tig' shakl berish, suv berish (suvga tiqib keskirlikni oshirish), egovlash, charxlash, soy (koma) ochish, zok berish (qoramtir tus uchun), dasta o'rnatish, qin tayyorlash.
19	Pichoq asboblari	Pichoqchilikda ishlatiladigan asbob-uskunalar: o'choq va dam (qizdirish), sandon (shakl berish), bolg'a va bozg'on (urish), egov (egovlash), charx (o'tkirlash), gira (qisqich), bigiz va boshqalar. Temirchilikdagi asosiy asboblarni qo'llaniladi.
20	Guldor pichoq	O'zbekistonda nihoyatda chiroyli va ko'rkam bezatilgan pichoq. Tutqichi qimmatbaho toshlar, kumush bilan bezatiladi. Rasm, turli lavhalar va naqshlar ishlangan. Dekorativ va suvenir maqsadlarida tayyorlanadi. Milliy san'at asari darajasiga ko'tarilgan.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Qodirov B. O'zbek xalq amaliy san'ati tarixi. – T.: O'zbekiston, 2004.
2. Shoyoqubov Sh.K. O'zbek xalq amaliy-bezak san'ati. – T., 2009.
3. Vikipediya: Kandakorlik (uz.wikipedia.org/wiki/Kandakorlik).
4. Vikipediya: Pichoqchilik (uz.wikipedia.org/wiki/Pichoqchilik).
5. Bozurgoniy.ulkansayt.uz: Zargarlik va kandakorlik san'ati.
6. Uzbekistan.travel: Pichoq yasash san'ati.
7. Uzbekistan.travel: O'zbekistondan top-12 sovg'alar.
8. Meros.uz: Chust pichoblari.
9. Khivamuseum.uz: Xorazm zargarlik tarixi.
10. CSPU.uz: Xalq hunarmandchiligi va badiiy loyihalash o'quv dasturi.
11. Interscience.uz: Milliy hunarmandchilik va uning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, 2023.
12. Oyina.uz: Amaliy san'at haqida suhbat.
13. Elib.buxdu.uz: O'zbekiston xalqlari san'ati tarixi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023. – 80 b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.23.09.2020.– T.: Adolat, 2020. – 56 b.
3. O'zbekiston Respublikasining "Hunarmandchilik faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. 29.08.1997 y., 474-I-son. – T.: Adolat, 1997.
4. O'zbekiston Respublikasining "Madaniyat to'g'risida"gi Qonuni. 20.08.2009 y., 241-II-son.
5. O'zbekiston Respublikasining "Nomoddiy madaniy meros to'g'risida"gi Qonuni. 30.09.2008 y., 178-II-son.
6. O'zbekiston Respublikasining "Intellectual mulk to'g'risida"gi Qonuni. T.: 2002.
7. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – T.: O'zbekiston, 2017. – 592 b.
8. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
9. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
10. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Hunarmandchilik va xalq amaliy san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4302-sonli Qarori. 28.12.2018 y.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida ta'lim va fan sohalarini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5847-sonli Farmoni. 29.04.2019 y.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kasbiy ta'lim va o'rta maxsus ta'limni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4756-sonli Qarori. 06.11.2019 y.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq hunarmandchiligini yanada rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida" PF-4947-sonli Farmoni. 03.07.2020 y.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-60-sonli Farmoni. 28.01.2022 y.
16. Abdullayev A.A. Xalq amaliy bezak san'ati. Darslik. – T.: O'qituvchi, 2005. – 196 b.
17. Alijonov A.E. Badiiy loyihalash asoslari. O'quv qo'llanma. – T.: Fan, 2010. – 240 b.

18. Askarov R.T., Tursunov B.M. Hunarmandchilik texnologiyalari. Darslik. – T.: TDPU, 2015. – 312 b.
19. Botirov O‘.B. O‘zbek xalq amaliy san’ati tarixi. O‘quv qo‘llanma. – T.: Ma'naviyat, 2008. – 208 b.
20. Hasanov S.X. Milliy kashtachilik san’ati. – T.: O‘qituvchi, 2003. – 176 b.
21. Inomov M.I. Badiiy metall ishlash. Darslik. – T.: Fan, 2009. – 184 b.
22. Ismoilov H.I. Ganch o‘ymakorligi san’ati. – T.: O‘qituvchi, 2007. – 152 b.
23. Jurayev N.N. O‘zbek milliy naqshlari va ularning kompozitsiyasi. – T.: San’at, 2012. – 228 b.
24. Karimov B.F. Yog‘och o‘ymakorligi texnologiyasi. O‘quv qo‘llanma. – T.: TATU, 2014. – 160 b.
25. Matchonov A.M. Xalq hunarmandchiligini o‘qitish metodikasi. – T.: TDPU nashriyoti, 2016. – 272 b.
26. Mirzayev T.A. O‘zbek kulolchilik san’ati. – T.: San’at, 2006. – 144 b.
27. Nazarov U.N. Dizayn asoslari va badiiy loyihalash. Darslik. – T.: TDTU, 2018. – 300 b.
28. Normurodov O‘.N. Amaliy bezak san’atida rang va kompozitsiya. – T.: Fan, 2011. – 192 b.
29. Ortiqov Q.H. To‘qimachilik va gilamdo‘zlik san’ati. – T.: O‘qituvchi, 2004. – 168 b.
30. Pulatov Sh.K. Zardo‘zlik san’ati tarixi va texnologiyasi. – T.: Ma'naviyat, 2013. – 136 b.
31. Qodirov M.Q. Zamonaviy dizayn va estetika. – T.: ToshDTU, 2019. – 256 b.
32. Raximov E.R. O‘zbek milliy kiyim-kechaklarining badiiy bezatilishi. – T.: Fan, 2007. – 180 b.
33. Salimov N.S. Mozaika va vitraj san’ati. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDPU, 2017. – 148 b.
34. Tursunov B.T. Milliy me'moriy bezak san’ati. – T.: O‘zbekiston, 2010. – 224 b.
35. Usmonov A.U. Badiiy kashtachilik. O‘quv qo‘llanma. – T.: Fan va texnologiya, 2015. – 160 b.
36. Xoliqov R.X. Hunarmandchilik iqtisodiyoti va menejmenti. – T.: TDIU, 2020. – 288 b.
37. Yusupov F.F. O‘zbek amaliy san’ati va hunarmandchilik: an'ana va zamonaviylik. – T.: San’at, 2021. – 320 b.
38. Zokirov I.Z. Naqsh va ornament: nazariya va amaliyot. – T.: O‘qituvchi, 2003. – 200 b.
39. Abdullayev H.H. O‘zbek xalq amaliy san’atining pedagogik imkoniyatlari: Ped. fan. dokt. diss. – T.: TDPU, 2005. – 280 b.
40. Alijonov A.A. Milliy hunarmandchilik an'alarining saqlash va rivojlantirish mexanizmlari: Monografiya. – T.: Fan, 2012. – 196 b.
41. Botirov D.N. O‘rta maktablarda xalq amaliy san’atini o‘qitishning didaktik asoslari: Ped. fan. nomz. diss. – T.: TDPU, 2008. – 160 b.

42. G'ulomov S.S. O'zbek hunarmandchiligining iqtisodiy rivojlanish tendensiyalari: Iqtisod fan. dokt. diss. – T.: TDIU, 2017. – 312 b.
43. Hamidov A.O'. Badiiy loyihalashda milliy estetik an'analar: San'atshunoslik fan. dokt. diss. – T.: O'zFA San'atshunoslik instituti, 2014. – 268 b.
44. Inomov B.I. Kulolchilik san'atining mintaqaviy xususiyatlari (Rishton misolida): Monografiya. – T.: Fan, 2009. – 172 b.
45. Jurayeva M.M. Xalq hunarmandchiligida gender aspektlari: Sotsiologiya fan. nomz. diss. – T.: O'zMU, 2011. – 148 b.
46. Kalandarov T.T. O'zbek badiiy to'qimachiligining tarixiy-madaniy tahlili: Tarix fan. dokt. diss. – T.: O'zFA, 2016. – 296 b.
47. Lutfullayev F.L. Kasb-hunar ta'limida badiiy loyihalash fanini o'qitish metodikasi: Ped. fan. nomz. diss. – T.: TDPU, 2013. – 170 b.
48. Mamatov R.R. O'zbek milliy zardo'zligi: tarix, texnologiya, badiiylik: Monografiya. – T.: San'at, 2015. – 244 b.
49. Nabiyeva Z.N. Maktabgacha ta'limda xalq amaliy san'ati elementlaridan foydalanish: Ped. fan. nomz. diss. – T.: TDPU, 2018. – 152 b.
50. Ortiqov H.H. O'zbek milliy naqshlarining semantik va semiotik tahlili: San'atshunoslik fan. nomz. diss. – T.: O'zFA, 2007. – 164 b.
51. Pulatova G'.T. Hunarmandchilik korxonalarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash: Iqtisod fan. nomz. diss. – T.: TDIU, 2020. – 180 b.
52. Qoraboyev A.Q. O'zbek ganch o'ymakorligi: tarixiy-badiiy tahlil: Monografiya. – T.: O'zbekiston, 2011. – 208 b.
53. Rahimova D.R. Amaliy san'at asarlarida rang va kompozitsiya muammolari: San'atshunoslik fan. dokt. diss. – T.: O'zFA San'atshunoslik instituti, 2019. – 330 b.
54. Toshmatov N.T. Yog'och o'ymakorligining regional maktablari: Monografiya. – Samarqand: SamDU, 2013. – 188 b.
55. Umarov X.U. Ta'limda milliy hunarmandchilik an'alarini tiklash va rivojlantirish: Ped. fan. dokt. diss. – T.: TDPU, 2022. – 290 b.
56. Xasanova S.X. O'zbek badiiy kashtachiligining kompozitsion-mazmuniy xususiyatlari: San'atshunoslik fan. nomz. diss. – T.: O'zFA, 2010. – 156 b.
57. Yusupova N.Y. Hunarmandchilik ta'limining muammolari va istiqbollari: Monografiya. – T.: Fan va texnologiya, 2021. – 260 b.

58. Ziyodullayev A.Z. O'zbek milliy kulolchilik san'atida an'ana va novatorlik: Monografiya. – T.: San'at, 2018. – 232 b.
59. Алпатов М.В. Художественные проблемы итальянского Возрождения. – М.: Искусство, 1976. – 288 с.
60. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. – М.: Прогресс, 1974. – 392 с.
61. Бычков В.В. Эстетика. Учебник. – М.: Гардарики, 2004. – 556 с.
62. Воронов Н.В. Суть дизайна. – М.: ВНИИ технической эстетики, 1990. – 144 с.
63. Дагладиян К.Т. Декоративная композиция. Учебное пособие. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 312 с.
64. Захаров А.И. Народные промыслы и декоративно-прикладное искусство. – М.: Просвещение, 2003. – 224 с.
65. Кузин В.С. Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальных классах. – М.: Просвещение, 1984. – 319 с.
66. Лотман Ю.М. Семиотика культуры и понятие текста. – М.: Гнозис, 1992.
67. Некрасова М.А. Народное искусство России. – М.: Советская Россия, 1983. – 216 с.
68. Рондели Л.Д. Народное декоративно-прикладное искусство. – М.: Просвещение, 1984. – 144 с.
69. Ходжаева Н.А. Узорное ткачество Узбекистана. – Т.: Фан, 1993. – 184 с.
70. Shiner L. The Invention of Art: A Cultural History. – Chicago: University of Chicago Press, 2001. – 360 p.
71. Salter J. Craft and Contemporary Theory. – London: Allen & Unwin, 2006. – 272 p.
72. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. – <https://president.uz> (murojaat qilingan sana: 2024 yil).
73. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. – <https://uzedu.uz> (murojaat qilingan sana: 2024 yil).
74. "Hunarmand" uyushmasi rasmiy sayti. – <https://hunarmand.uz> (murojaat qilingan sana: 2024 yil).
75. O'zbekiston milliy madaniy merosi portali. – <https://meros.uz> (murojaat qilingan sana: 2024 yil).
76. O'zbekiston Milliy kutubxonasi elektron resurslari. – <https://natlib.uz> (murojaat qilingan sana: 2024 yil).

ATAMALAR VA IBORALAR LUG'ATI

Ushbu lug'at «Xalq hunarmandchiligi va badiiy loyihalash» fanida qo'llaniladigan asosiy atamalar va iboralarni o'z ichiga oladi.

1. **Amaliy san'at** — amaliy vazifani bajaradigan va shu bilan birga estetik qimmatga ega bo'lgan san'at turi.
2. **Arabesk** — geometrik va o'simliksimon naqshlarning murakkab uyg'unlashuvidan iborat sharq bezak san'atidagi kompozitsiya turi.
3. **Assymetriya** — kompozitsiyaning o'q atrofida nosimmetrik joylashuvi; dinamiklik va harakatni ifodalaydi.
4. **Badiiy kompozitsiya** — tasviriy san'at asarida elementlarning maqsadli joylashtirilish tartibi.
5. **Badiiy loyihalash (dizayn)** — estetik jihatdan mukammal va funksional buyumlar va muhitni yaratish jarayoni.
6. **Bezak** — buyum yoki me'moriy ob'ektni estetik jihatdan ta'sirchan qilish uchun qo'llaniladigan naqsh, rang va shakllar yig'indisi.
7. **Ganch** — gips va ohak aralashmasidan tayyorlanadigan mahalliy qurilish va bezak materiali; o'ymakorlikda keng qo'llaniladi.
8. **Gilam to'qish** — ip, jun yoki ipak tolalardan to'qiladigan an'anaviy hunarmandchilik turi.
9. **Islimiy** — o'zbek bezak san'atida o'simliksimon naqshlar usuli; arabeskaning mahalliy ko'rinishi.
10. **Inkrustatsiya** — bir materialga boshqa material (metall, yog'och, suyak) qirqimlarini joylashtirib bezash usuli.
11. **Kashta** — mato yoki charm ustiga ip bilan tikib yasaladigan badiiy bezak turi.
12. **Kompozitsiya** — san'at asarida barcha elementlarning muvofiqlashtirilgan va uyg'un tarzda joylashtirilishi.
13. **Kulolchilik** — loydan buyumlar yasash san'ati; sopol idish va hunarmandchilik buyumlari tayyorlash.
14. **Lak naqshi** — yog'och yoki metall sirtiga lak qoplab, ustiga bo'yoq bilan naqsh chizish usuli.
15. **Lokus** — naqshning asosiy markaziy elementi yoki kompozitsiyaning o'qi.
16. **Metall o'ymakorligi** — mis, bronza, kumush yoki oltin kabi metallarga naqsh o'yish san'ati.
17. **Mozaika** — rang-barang tosh, shisha yoki keramika bo'laklarini birishtirish orqali hosil qilinadigan tasviriy bezak.
18. **Naqsh** — takroriy geometrik, o'simlik yoki abstrakt shakllardan tuzilgan bezak elementi.
19. **Nomoddiy madaniy meros** — avloddan avlodga o'tib keladigan an'analar, iboralar, bilimlar, amallar va hunar ko'nikmalari.
20. **Ornament** — doimiy takrorlanuvchi motivlardan tuzilgan bezak elementi; naqsh bilan sinonim.
21. **O'ymakorlik** — yog'och, metall yoki ganch sirtiga naqsh o'yish san'ati.
22. **Rang doirasi** — asosiy, qo'shimcha va aralash ranglarning sistemali tasvirlanishi.
23. **Relief** — sirdan chiqib turuvchi yoki botib ketuvchi hajmli bezak shakli.
24. **Rishton keramikasi** — Farg'ona viloyatidagi Rishton shahri bilan mashhur bo'lgan ko'k-oq naqshli kulolchilik turi.

S

25. **Simmetriya** — kompozitsiyada elementlarning o'q yoki markaz atrofida muvozanatli joylashuvi.

26. **Suzani** — kelin-kuyov uchun tayyorlanadigan katta o'lchamdagi badiiy kashta namunasi.
27. **Termiz tosh o'ymakorligi** — Surxondaryo mintaqasiga xos marmar va ohaktoshga naqsh o'yish san'ati.
28. **To'qimachilik** — ip, jun, paxta yoki ipakdan mato va mahsulotlar tayyorlash hunarmandchiligi.
29. **Xotam** — kichik ko'pburchak shakldagi yog'och intarsiya texnikasi; Buxoro duradgorligida mashhur.
30. **Yog'och o'ymakorligi** — yog'och sirtiga naqsh o'yib, ishlangan bezak turi; Samarqand, Buxoro va Xivada keng tarqalgan.
31. **Yupqa qatlam (engob)** — kulolchilikda buyum sirtiga suriladigan loysimon qoplama; rangga va sirtning silliqligiga ta'sir qiladi.
32. **Zardo'zlik** — oltin va kumush iplar yordamida tikuvchilik va kashtachilik san'ati; O'rta Osiyoda qadimiy an'ana.

Ilova 2

O'ZBEKISTON HUNARMANDCHILIK TURLARI VA MINTAQAVIY MARKAZLAR
 Quyidagi jadvalda O'zbekistondagi asosiy xalq hunarmandchiligi turlari, ularning mintaqaviy markazlari va o'ziga xos xususiyatlari keltirilgan.

№	Hunarmandchilik turi	Asosiy mintaq	Xususiyatlari
1	Kulolchilik	Rishton, Samarqand, Toshkent	Ko'k-oq bo'yoqli naqshlar, pishirilgan loy buyumlar
2	Yog'och o'ymakorligi	Samarqand, Buxoro, Xiva	Geometrik va islamiy naqshlar, eshik va ustunlar
3	Ganch o'ymakorligi	Samarqand, Buxoro, Toshkent	Gipssimon materialdan haykalcha va naqsh bezaklar
4	Metall ishlash	Buxoro, Xiva, Qo'qon	Mis, bronza va kumushga naqsh o'yish
5	Kashtachilik	Buxoro, Samarqand, Farg'ona	Suzani, do'ppi va kiyimlar bezatish
6	Zardo'zlik	Buxoro, Samarqand	Oltin va kumush ip bilan tikuv
7	Gilamdo'zlik	Qashqadaryo, Surxondaryo, Navoiy	Jun gilamlar, palos va ko'rpalar
8	To'qimachilik	Marg'ilon, Buxoro, Namangan	Ipak, adras, atlas va shoyi matolar
9	Kandakorlik	Buxoro, Toshkent	Mis va bronzaga naqsh o'yish
10	Charm ishlash	Buxoro, Xiva, Samarqand	Mahsi, kavush, xurjun va sumkalar

11	Zargarlik	Buxoro, Samarqand, Toshkent	Oltin, kumush, tosh va shishalik bezaklar
12	Naqqoshlik	Samarqand, Buxoro, Xiva	Devor va shipga rang bilan naqsh chizish
13	Kamolatchilik	Farg'ona, Andijon	Kamon va o'q yasash hunarmandchiligi
14	Ko'znachchi	Toshkent, Farg'ona	Shisha buyumlar tayyorlash
15	Qog'oz ishlash (Samarqand)	Samarqand	An'anaviy qo'lda yasalgan tut qog'oz

Ilova 3

O'ZBEK MILLIY NAQSHLARI KATALOGI

O'zbek bezak san'atida asosiy uch guruh naqsh qo'llaniladi: geometrik, o'simliksimon (islamiy) va uyg'unlashgan naqshlar.

3.1. Geometrik naqshlar

Raqam	Naqsh nomi	Tavsifi va qo'llanilishi
G-01	To'rt burchak (kvadrat)	Tartib va barqarorlik ramzi; gilamdo'zlik va kashtada keng ishlatiladi
G-02	Olti burchak (geksagon)	Ona tabiat va uyg'unlik belgisi; mozaika va zardo'zlikda uchraydi
G-03	Sakkiz burchak yulduzi	Baxt va himoya ramzi; me'moriy bezakda markaziy motiv
G-04	Rombsimon naqsh	Ko'zlik va qalqon belgisi; kulolchilik va to'qimachilikda
G-05	Spiralsimon chiziq	Cheksizlik va hayot davriyligi; zardo'zlik va lak naqshida
G-06	Shaxmat naqsh	Ziddiyatlar uyg'unligi; palos va gilamlarda keng tarqalgan
G-07	Girih (tugun naqsh)	Matematikaviy aniqlik va suvga xos harakatlilik; ganch va mozaikada
G-08	Xotam naqsh	Buxoroga xos 6 va 8 burchakli yog'och bo'laklardan tuzilgan intarsiya

3.2. O'simliksimon (islamiy) naqshlar

Raqam	Naqsh nomi	Tavsifi va qo'llanilishi
I-01	Bodom (paisley)	O'zbek badiiy san'atining eng mashhur motivi; to'qimachilik va kashtada
I-02	Guliston (gul motivi)	Yashnash va farovonlik ramzi; suzani va zardo'zlikda asosiy element
I-03	Barglar va novdalar	Hayot daraxti simvoli; yog'och o'ymakorligi va naqqoshlikda

I-04	Atrof-atala	Markaziy gul atrofida aylanma barglar; ganch o'ymakorligida keng
I-05	Chinnigul	Xitoy ta'sirida paydo bo'lgan nozik gul motivi; atlas va adrasda
I-06	Anor naqshi	Farovonlik va unumdorlik ramzi; to'y matolarida asosiy motiv

Ilova 4

RANG NAZARIYASI VA RANG KOMBINATSIYALARI JADVALI

Rang nazariyasi badiiy loyihalash va hunarmandchilikda asosiy ahamiyatga ega. Quyidagi jadvallar rang munosabatlarini ko'rsatib beradi.

4.1. Asosiy, qo'shimcha va uchinchi darajali ranglar

Rang turi	Ranglar	Hosil qilish	Qo'llanilishi
Asosiy ranglar	Qizil / Sariq / Ko'k	Aralashtirish mumkin emas	Barcha rang kombinatsiyalarining asosi
Qo'shimcha ranglar	Yashil / To'q sariq / Binafsha	2 asosiy rang aralashtirish	Asosiy ranglarni to'ldiruvchi
Uchinchi darajali	Sariq-yashil / Ko'k-yashil...	Asosiy + qo'shimcha	Murakkab rang gammalari hosil qilish
Issiq ranglar	Qizil / Sariq / To'q sariq	—	Energiya; istilik; faollik ifodalash
Sovuq ranglar	Ko'k / Yashil / Binafsha	—	Tinchlik; chuqurlik; fazoviylik ifodalash
Neytral ranglar	Oq / Qora / Kulrang	—	Kontrastni kuchaytirish va kamaytirish

4.2. O'zbek hunarmandchiligida an'anaviy rang kombinatsiyalari

Kombinatsiya nomi	Ranglar	Qo'llanilishi
Ko'k-oq (Rishton)	Ko'k + Oq	Rishton kulolchiligida asosiy; osmon va tozalik ramzi
Qizil-oltin (Buxoro)	Qizil + Oltin sariq	Zardo'zlik va kashtachilikda; tantanavorlik ifodalash
Yashil-bronza	Yashil + Bronz	Naqqoshlikda; tabiat va barqarorlik
Ko'k-yashil-oltin	Ko'k + Yashil + Oltin	Mozaika va ganch o'ymakorligida; boyliq timsolidir
Qo'ng'ir-qizil (Farg'ona)	To'q sariq + Qo'ng'ir	Atlas va adrasda; yer unumdorligi ramzi
Uch ranglik (triada)	Sariq + Ko'k + Qizil	To'y suzanilarida; uyg'unlik va to'liqlik

Ilova 5

O'ZBEK XALQ HUNARMANDCHILIGINING TARIXIY RIVOJLANISH XRONOLOGIYASI

Davr	Yillar	Asosiy voqea va rivojlanishlar
Qadimgi davr	M.av. IV–I ming yillik	Sopol idishlar yasash (Afrosiyob) va to'qimachilik va charmoqlikning paydo bo'lishi
Antik davr	M.av. VI–IV asr, Zardushtiylik san'ati ta'sirida bezak rivoji; So'g'diyona hunarmandchilik markazlari	
Kushon davri	I–IV asr	Buddaviylik ta'sirida yangi motivlar; Termiz yodgorliklari
Somoniylar	IX–X asr	Islom san'ati rivoji; arabeskaning paydo bo'lishi; Buxoro markazga aylanishi
Temuriylar	XIV–XV asr	Samarqand – dunyo hunarmandchilik markazi; mozaika va ganch rivoji
Shayboniylar	XVI–XVII asr	Buxoro va Xiva rivojlanishi; zardo'zlik va kashtachilik gullab-yashnashi
XVIII–XIX asr	XVIII–XIX asr	Xonliklar davri; gilam va atlas matolari rivojlanishi; savdo yo'llari orqali tarqalish
Sho'rolar davri	1924–1991	Sanoatlashtirish; artellarda hunarmandchilik; ba'zi an'analar uzilishi
Mustaqillik davri	1991–2000	Milliy hunarmandchilikni tiklash; «Hunarmand» uyushmasi tashkil etilishi (1997)
Yangi O'zbekiston	2017–hozir	Davlat dasturlari; eksport yo'nalishlari; yosh hunarmandlar tayyorlash

Ilava 6

HUNARMANDCHILIK ASBOBI-USKUNALARI VA MATERIALLARI RO'YXATI

6.1. Kulolchilik asboblari va materiallari

№	Asbob/material nomi	Xususiyatlari	Qo'llanilishi
1	Kulolchilik g'ildiragi (charx)	Aylanadigan metall yoki yog'och disk	Idish shakllantirish asosiy asbobi
2	Sopol loy	Tozalanib elab tayyorlangan qo'ng'ir loy, Idish va bezaklar uchun asosiy xom-ashyo	
3	Engob bo'yog'i	Suyultirilgan loy + mineral bo'yoqlar	Buyum sirtini bo'yash uchun

4	Glazur	Shishali qoplama; oksidlar bilan ranglangan	Pishirish oldidan sirtga surish
5	Keramik o'chog' (pech)	900–1200°C gacha qizdiriladigan pech	Buyumlarni pishirish va mustahkamlash
6	Profil qirquvchi	Metall yoki yog'ochdan yasalgan qolip	Idish chetlarini shakllantirish
7	Loyni tozalash elagi	Mayda teshikli metall to'r	Loyni toshlar va kesmalardan tozalash

6.2. Yog'och o'ymakorligi asbob-uskunalar

№	Asbob nomi	Turi	Vazifasi
1	Nayza (qalam)	O'tkir uchli po'lat	Naqsh chiziqlarini boshlash
2	Yassi chisel	Tekis kesmali po'lat	Keng sirtlarni tekislash va bo'sh joylar olish
3	Yoylisimon chisel	Yoysimon kesmali	Egri chiziqlar va gul shakllar olish
4	Treyuroʻmnik chisel	Uch qirrali uchli	Chuqur chiziqlar va burchaklar hosil qilish
5	Tosh (oselok)	Mayda donali natural tosh	Asboblarni charxlash va o'tkirlash
6	Bezatish o'tkazirgich (shablo)	Yog'och yoki karton qolip	Naqsh konturlarini ko'chirish